Kurtuluş Savaşı sırasında

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Berthe Georges-Gaulis

Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği

Madame Berthe Georges Gaulis

Nurer Uğurlu başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.
Ekim 1999

BİR TÜRK DOSTU

Fransa'da yayımlandığı tarihten tam altmış yıl sonra, Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılı dolayısıyla Türk okuyucusunun bilgisine sunduğumuz bu kitap, Birinci Cihan Harbi'nden mağlup çıkmış olan Türkiye'yi tamamıyla yok etmek isteyenlere Türk milletinin, eşine az rastlanır bir birlik içinde karşı koyuşunu ve sonunda onları kovalayışını yakından izlemiş bir Fransız kadın gazeteci tarafından yazılmıştır.
Müttefik devletlerin işgali altında bulunan İstanbul'da olup biten faciaları yakından gördükten sonra, fırsatları kollayarak, savaş halinde bulunan Anadolu'nun içlerine kadar girmiş olan bu kadın, dolaşmaları sırasında olup biten faciaları yakından görmüş, her sınıf halkla görüşmüş, Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen şahsiyetleriyle, bu arada Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile, Refet (Bele) Paşa ile, İsmet (İnönü) Paşa ile musahabelerde ve münakaşalarda bulunmuş; nihayet o devirde bir yabancının, hele Türklerin harp halinde oldukları Müttefik devletlerden birine mensup bir gazetecinin yaklaşmasına pek imkân olmayan Ankara'ya girerek Mustafa Kemal Paşa ile iki defa görüşmeyi başarmıştır.
Ayağa kalkmış Türk milliyetçiliğinin önderi olduğunu gördüğü Mustafa Kemal Paşa'yı tanıdıktan sonra ona hayran olduğunu saklamayan, Mustafa Kemal Paşa'nın da pek takdir ettiği, saygı duyduğu, hele ikinci defası için mektup yazarak kızı ile beraber Ankara'ya davet ettiği bu kadın gazeteci kimdi? Fransız tebaasından olduğu ve Fransızlar da Güney Doğu Anadolu'yu işgalleri altında tutup Kuvayı Milliye ile savaşmaktan geri kalmadıkları hâlde bu Fransız kadın gazeteci nasıl olmuştu da Türklerden itibar görmüş, harp sahasında âdeta el üstünde taşınmıştı?
Bu suallere cevap verebilmek için Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen şahsiyetleri tarafından Madame Gaulis diye tanınan, hayli güzel, son derece terbiyeli ve muhakkak ki pek akıllı olan bu kadının neyin nesi olduğunu anlatmamız gerekiyor:

Abdülhamit devrinin son yıllarında, hele Balkan bozgunundan sonra İstanbul, aldığı yaralarla güç kımıldanır hale gelmiş olan bu koca imparatorluğun ne olacağını merak eden gazetecilerle dolu idi. Bunların arasında, Türkiye ile ilişkileri daha fazla olduğu için Fransız gazetecileri çoğunluğu teşkil ediyordu.

Parisli gazeteci M. Georges Gaulis de bunların en eskilerinden biri idi. Zamanında, Fransa'nın en ünlü ve tesirli gazetesi olan ''Le Temps'' gazetesini temsil ediyordu. 1896 yılında eşi Berthe ile beraber İstanbul'a gelmişti. O da, bütün yabancı gazeteciler gibi Beyoğlu'nda tatlısu Frenkleri arasında yaşıyordu. Abdülhamit o sıralarda Almanlarla flört ediyor, II. Wilhelm ile yakın dostluk kuruyor, Fransızlar da ezeli rakipleri Almanların burada ne yapmak istediklerini öğrenmek için muhabirlerinden günü gününe haber bekliyorlardı.

M. Georges Gaulis iyi bir adamdı. Osmanlılar tarafından ciddî bir gazeteci olarak tanınmıştı. Yalan haber uçurmuyordu. Ama ne çare ki, 1912'de Balkan Savaşı'nın acı günlerinde hasta düştü, kısa bir zaman sonra da öldü. Onu Feriköy mezarlığına gömdüler.

Eşi, genç ve güzel Berthe -ki Türk arkadaşları ona Berta derlerdi- burada doğurduğu kızı ile yapayalnız kalmış, birden ciddî bir geçim sıkıntısı ile karşılaşmıştı. Ne yapacağını düşünürken kocasının işini devam ettirmekten başka çare bulamadı. Fakat akıllı ve bilgili bir kadın olduğu için gazeteciliği kısa zamanda benimsedi ve başarılı da oldu; hatta Berthe Georges-Gaulis adıyla gazetecilerin şöhretlileri arasına girdi. Bununla beraber, Birinci Cihan Harbi patlayınca, Fransızlarla çarpıştığımız için İstanbul'da kalamadı. Gitti ama Türk dostlarını ve pek sevdiği İstanbul'u bir türlü unutamadı. Nihayet Birinci Cihan Harbi bitip de Türk Kurtuluş Savaşı başlarken 21 Eylül 1919'da Madame Gaulis, yine bir gazeteci olarak İstanbul'a geldi. Nitekim kitabında da, bu tarihten başlayarak Türkiye'yi, Türk Kurtuluş Hareketi'ni anlatmaktadır.

.

Madame Gaulis, Köstence'den bir Rumen vapuru ile türlü karışık işler çevirmeyi tasarlayan şüpheli bir yolcu kalabalığı arasında İstanbul'a ayak bastı. Fakat bu sefer İstanbul'u, bilhassa İngiliz işgali altındaki İstanbul'u hiç beğenmedi. Gerçi Fransızlar da İstanbul'u işgal eden kuvvetler arasında idiler. Hatta Fransız Generali Franchet

d'Esperey, kınından çektiği kılıcını gururla omzuna dayayarak İstanbul'a at üstünde, bir fatih gibi girmişti. Fakat Madame Gaulis, günler geçtikçe fark ediyordu ki İngilizler bu büyük şehirde Fransızların kendilerini pek fazla hissettirmelerine hiç de müsaade etmiyorlardı. İstanbul'u sanki tek başlarına işgal etmişlerdi. Fransızlarla İtalyanların ikinci plâna bile çıkmalarına razı olmadıklarını tutumlarından belli oluyordu. Sonra, şayanı hayret bir şekilde sükûnetlerini muhafaza eden Türklere İngilizler çok fena muamele etmekteydiler. Bir taraftan Yunanlıları İzmir'e saldırtmışlardı. Onların memleketi yakıp yıkmalarına aldırdıkları bile yoktu. Öbür tarafta Padişah ellerinde bir oyuncaktı sanki. Onun halifelik sıfatını kullanarak bütün İslâm âlemini avuçları içine alacaklarına inanıyorlar, Irak'ta, Hicaz'da, Suriye'de türlü oyunlar çeviriyorlardı. Hâlbuki Türkiye'nin bir İngiliz sömürgesi olması Fransa'nın menfaatlerine tamamıyla aykırı düşerdi. Kaldı ki Fransızlara karşı bir sempati beslemekte olan Türkler, İngilizlerin yandaşı oldukları için Fransızlara kızıyor, kızgınlıklarını her vesile ile belli ediyorlardı.
Nitekim bu gelişinde, Anadolu'ya gazeteci olarak girmek isteyince Madame Gaulis birtakım yasaklarla karşılaşmıştı. Hâlbuki, Fransızlar da, bencil davranışları yüzünden İngilizlere kızmaya başlamışlardı: Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanıp Türk devletinin yok edilmek istenmesi bütün İslâm âleminde derin bir heyecan uyandırmıştı. Fransızların Fas, Tunus ve Cezayir gibi, ahalisi Müslüman olan sömürgelerinde genel vali bulunan Mareşal Lyautey de İngilizlerin Türklere karşı davranışını tasvip etmiyor, başlarında bulunduğu Müslüman memleketlerin temayülüne uyarak Fransa'nın müstakil Türkiye'den yana bir politika izlemesini istiyordu.
Madame Gaulis'in Mareşal Lyautey'le yakın münasebeti vardı. Kendisiyle mektuplaşıyor, Fransız politikasının bu devrede nasıl olması gerektiği etrafında Mareşalle aynı fikirde olduğunu belirterek, onu İngiltere'nin tutumu karşısında Fransa'yı uyarması için Fransız Başvekili nezdinde girişimlerde bulunmaya âdeta zorluyordu. Giriştiği faaliyetlere bakılırsa Madame Gaulis'i sadece bir gazeteci olarak görmemek de yerinde olacaktır. Mareşale göre Fransa, Müslüman Türkiye'ye karşı ne kadar yumuşak davranır ve ne kadar efendice

hareket ederse İslâm âleminin sempatisini o kadar kazanacak ve böylelikle sömürgelerini daha rahatça idare edebilecekti.
Fakat şunu söylemek lâzımdır ki, yalnız Fransız olan tarafıyla değil, insan tarafıyla da Madame Gaulis günden güne İngilizlere karşı Türkleri tutar olmuştu. İngilizlerin İstanbul'da masum Türklere reva gördükleri ağır davranışlar onun yüreğini sızlatıyor, yeryüzünde yapayalnız kalmış olan bu milletin millet olarak ayakta kalabilmek için birbirlerine sarılarak son fertlerine kadar ölmeyi kabul etmiş görünmeleri, kendisi de bir Fransız milliyetçisi olan Madame Gaulis'i heyecanlandırıyordu.
Bu yüzdendir ki, bir gazeteci olarak tek arzusu, içinde korkunç savaşların cereyan ettiği ve kimsenin giremediği Anadolu'ya girip şahlanmış olan Türk milliyetçiliği ile yakından temasa geçmek ve memleketlerinde ilk defa milliyetçilik meş'alesini alevlendirmiş olan liderlerle konuşup haklı bulduğu davalarını bütün dünyaya duyurmaktı.
Madame Gaulis Anadolu'ya girmek için çareler ararken önce Tevfik Rüştü (Aras)ile temas kurdu; yapmak istediğini ona anlattı. Sonra onunla beraber 9 Ekim 1919'da Keskin'de Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile görüşmeye muvaffak oldu ve Türklerin vatanlarını düşman istilâsından kurtarmaktan başka hiçbir şey istemediklerini belirten ilk yazısı 11 Ekim 1919'da Journal de Débat'ta çıktı.
Türklerin yapmak istediklerini ilk defa, en samimî bir dille dünyaya duyuran bu kadın gazeteciye Türk milliyetçiliğinin savaş alanı olan Anadolu'nun kapıları artık açılabilirdi.
.
Nitekim istediği oldu ama Madame Gaulis'in şimdi hedefi başkaydı. Eskişehir'e girmiş, Konya'ya kadar uzanmış, istiklâl uğrunda savaşan Türk milliyetçileriyle, onların liderleriyle görüşmüştü. Fakat bütün bu Millî Hareketin öncüsü olan Mustafa Kemal Paşa'yı görmek, onunla konuşmak istiyordu. Madame Gaulis bu girişiminde de muvaffak oldu. Mustafa Kemal Paşa, Türk davasına yakınlık gösteren yabancıların aslında kendi çıkarlarını ve politikalarını gözettiklerini pekâlâ biliyor, fakat Türk milletini parçalamaya çalışan yabancıların müşterek cephelerini çökertmek için bu gibi fırsatlardan faydalanıyordu. Madem ki bu kadın, bir Fransız olmasına rağmen

Türk davasını tutuyor ve bu davayı bütün dünyaya tanıtmak istiyordu, onunla neden konuşmasındı?
.
Madame Gaulis Anadolu'ya girmek için kendisine gösterilen uzun yolu memnuniyetle kabul etti. İstanbul'dan vapurla Antalya'ya gitti; orada kendisini nezaketle karşılayan insanların misafirperverliği ile, atlı arabalar içinde günlerce sarsıla sarsıla, türlü zahmetlere katlanarak ve Anadolu harekâtını yürüten milliyetçi Türklerle haşır neşir olarak Burdur'a geldi. Oradan Afyon'a uzandı. Artık harp sahasının içinde dolaşıyor, top seslerini duyuyor, hatta yol civarında düşen mermilerin açtıkları çukurları görüyordu. Yollarda kala göçe 30 Nisan 1921 günü Ankara'ya ulaştı.
Bu sırada İnönü Zaferi kazanılmış bulunuyordu.
.
Madame Gaulis bu kitabında Ankara'ya gelişini ve orada görüştüklerinden edindiği intibaları belirtmekle beraber Mustafa Kemal Paşa ile mülâkatını anlatmamaktadır.
O günleri çok iyi bilen aziz dostum rahmetli Naşit Hakkı Uluğ, Hayat Tarih mecmuasına yazdığı bir makalede bu konuyu ele almıştır (1). Orada şöyle diyor:
"Mme. Gaulis, meşakkatli bir yolculuktan sonra şimdi Çankaya'dadır ve şöyle anlatır:
"Paşa'nın evinin birinci katında iç avluyu andırır bir yerde, üniformalı kalabalık bir subay grubu aralarında teklifsizce konuşmakta idiler. İçeri girdiğim zaman hepsi susarak bana baktı. Hiçbir resminin kendisine benzememesine rağmen, aralarında Paşa'yı seçebildim. Bu, kendine has tavrı ve fevkalâde bakışları ile, Paşa'nın ta kendisi idi; yüzünde belirsiz bir tebessüm vardı. Nezaketle selâm vererek bu ilk görüşmemiz için yalnız kalacağımız bürosuna beni davet ederek:
"- Soruların derinliğine girmeyeceğiz, birazdan gidiyorum, dedi. Üç, dört gün sonra döneceğim; bu da size Ankara'yı tetkik etmeniz için vakit kazandıracaktır. Eğer tetkiklerinizi not edip, sizi ilgilendiren hususları bana bildirirseniz, döndüğüm zaman uzun uzun konuşuruz. Kısaca şunları söyleyeyim ki, efkârıumumiyeniz ve hükûmetiniz iki ayrı dil konuşuyor. Esas konuyu, yani İngilizlerin bize karşı Anadolu'da açtıkları savaşı daha sonra ele alacağız. Şimdi, İngilizlerin en kuvvetli ajanlarından biri olan Mustafa Sagir'in davasını

izlemek fırsatını bulacaksınız (2). Burada her gün İngiliz ajanlarını tevkif ediyoruz. Ankara'ya kadar sızabiliyorlar, hâlbuki bunun kolay olmadığını siz de görebildiniz.
"M. Kemal'in esrarlı tebessümü yine belirmişti, soruyordu:
"- Ankara'dan, evinizden memnun musunuz? Etrafınıza iyice bakın, burada çok sevdiğiniz araştırmalarınız için birçok ilgi çekici şeyler öğreneceksiniz!
"Bu arada, bulunduğumuz yere gelenler olmuştu, çevik ve ölçülü bir hareketle tâciz edeni uzaklaştırmış ve aynı jestle benim de kalkmak için yaptığım hareketi durdurmuştu. Hiçbir şey yapmıyormuş gibi, günlerimden süratle istifade edebilmem için Ankara'daki hayatımın plânını kuruyordu.
"Görüşmemizin sonunda Paşa beni arabaya kadar geçirdi.
"Başka bir sefer, Çankaya'da, 1200 metre yükseklikteki yeni ikametgâhının dinlendirici serinliğinde, Mustafa Kemal, Fransa ile arasındaki durumu açıkladı: Nüfuz bölgesi ve Kilikya meselesi.
"Bir saatten fazla tartışmıştık. O, her sözünü ölçerek ve tam bir kesinlikle söylüyordu. Onu dinlerken anlaşmazlığın genişliğini sezmek kolay oluyordu. Bu anlaşmazlık, tarifi zor bir hissî meseleye dayandığı için daha da ciddîleşiyordu:
"- Fransa, beni her zaman aldattı. Bekir Sami'nin bana getirdiği bu anlaşma tuzak oldu, dedi.
"Kendi kendimize de yaptığımız bu suçlamaları, Türk Millî Hareketi'nin şefinden de duyduktan sonra bu anlaşmazlığa bir çare bulunamayacağını ve her şeyin durumu daha da vahimleştireceğini içimden söylüyordum.
"Türk Millî Hareketi'ne karşı olan İngiliz çabasının önemini görmüştüm. İngiliz subaylarının destekledikleri Yunan tecavüzünün neticesini de yakından görmüştüm. Bütün bunlara bizim kayıtsızca davrandığımızı da biliyordum. Mustafa Kemal:
"- Birbirimizi, hakikatlerden ziyade, kelimeler ve şekiller üzerinde kırıyoruz. Bunlar, sizin için teferruat, fakat bizler için ise, bu teferruat, esası ifade ediyor, diyordu.
Ayrılacağım sırada:
"- Niye gidiyorsunuz? diye tekrar söze başladı. Bugün aramızda yegâne bağı siz teşkil ediyorsunuz ve bu bağın ne kadar faydalı

olduğunu siz de görüyorsunuz. Yakında döneceksiniz ve diğer vatandaşlarınız gibi siz de artık bizi anlamayacaksınız."
Mme. Gaulis, bu birinci Ankara ziyaretinde on gün kalmış ve 10 Mayıs 1921'de Fransa'ya dönmüştü. Avrupa'ya "Türk Barışı"nın ancak "Millî Misak"ın kabulü ile yapılabileceği kanaatiyle dönüyordu.
.
Madame Gaulis bu seferki gidişinde artık Türk politikasının sadece hararetli bir taraftarı değil; mücadelecisi olmuştu. Mareşal Lyautey'e yazdığı mektupta Mustafa Kemal Paşa ile görüştüklerini ve intibalarını etraflı bir şekilde anlattı. Lyautey de artık tamamıyla Türklerden yana idi; böylelikle Faslıları memnun etmiş oluyordu. Fransız Başvekili Briand'a gönderdiği rapor Madame Gaulis'in fikirlerinden ilham alınarak yazılmıştı; Sevr muahedesinde Fransızların öncülüğü ile Türkler lehinde yapılacak revizyonun Tunus, Fas ve Cezayir'de çok iyi karşılanacağını belirtiyordu.
Madame Gaulis bu devrede Fransız basınında Anadolu harekâtı hakkında en doğru haberleri veren tek gazeteci idi. Yazılarında Yunanlıların Anadolu'da masum insanlara yaptıkları eza ve cefayı, yakıp yıkmalarını tafsilâtıyla anlatıyor, İngilizleri şiddetle suçluyor, Türklerin vatan müdafaası uğrunda katlandıkları ağır fedakârlıkları ve yaptıkları kahramanca direnişi övmekten geri kalmıyordu.
Ankara memnundu. Artık o, Mustafa Kemal'in en yakın dostlarından biri olmuştu. Giriştiği mücadelede elde ettiği sonuçları Mustafa Kemal Paşa'ya aralıksız bildiriyordu. Ondan gelen bir mektup üzerine Paşa da bir mektup yazarak onu ikinci defa Ankara'ya davet etti.
Mektupta şunları yazıyordu:
5 Eylül 1921
"Madam,
"Sevimli mektubunuz, bana verdiğiniz haberler ve Fransa'ya henüz dönmeden, hakikat ve adalet adına açtığınız cesur ve takdire değer mücadeleniz için teşekkür ederim.
"Bu vesileyle, her şeyden önce, hakkımızı korumak, cesur ve talihsiz milletimin, hiçbir vicdan azabı duymayan ve insanlık duygusundan yoksun kişiler tarafından yapılan vahşice tecavüz yüzünden katlandığı müthiş acıları bütün dünyaya tanıtmak için sarf ettiğiniz enerji karşısında ne kadar minnettar kaldığımı bildirmek isterim.

Haklı davamıza sizin gibi ateşli ve samimî savunucuların kazandırdığı manevî zaferin değerini pek çok takdir etmekteyiz.
"Şu son iki ayın olaylarının ana hatlarını tabiî biliyorsunuz: Temmuz ayının yarısında, Yunanlılar, 1918 ilkbaharında Almanların yaptığı gibi, bir ilerleme kaydettiler. Bunu kendilerine çok pahalıya mal etmeye süratle çalışıyoruz. Bu ilerlemenin sonunda Millet Meclisi üç aylık süre için memleketin askerî kuvvetlerinin yüksek komutası ile anayasaya göre tasarrufunda bulunan bütün hakları ve lüzum görüldüğü kadar kuvvetlerimizin sayısını azamî hadde çıkarmak yetkisini bana vermişti.
"Hâlen, genel karargâhımda bulunmakta ve ağustosun ikinci haftasından beri kesin olarak yenmek ümidiyle yeni bir saldırıya geçmiş olan Yunanlılarla savaşmaktayım. On beş günden beri devam etmekte olan korkunç bir savaş, kızgın saldırıları tamamen püskürtülen Yunanlıların takatten düşmesi ile biteceğe benziyor.
"Askerlerimizin kahramanlığı ve bütün milletin takdire değer bir sadakatle bana yaptığı noksansız yardımdan kuvvet alarak, saldırganı memleketimden kovacağımı kuvvetle ümit etmekteyim. Temmuz ayındaki ilerlemesi sırasında, düşmanın işgal ettiği bölgelerin, sizin dört ay büyük bir cesaretle gezmiş olduğunuz bölgeler gibi, aynı katliama ve yakıp yıkılmaya uğradıklarını size söylemeye bilmem lüzum var mı?
"Her tarafta cinayet, yangın, yağma ve düşmanların sefilâne geri çekilmesi... Senelerce ve belki de asırlarca Anadolu, bu alçaklığın hatırasını ve bunları yapanlara karşı derin kinini muhafaza edecektir.
"Aramıza, kızınız Matmazel Gaulis ile beraber gelmek arzusunda olduğunuzu bana bildirdiler. Böyle yorucu ve zor bir seyahati bir daha göze aldığınız takdirde sizin ve matmazelin de en büyük memnuniyetle karşılanacağınıza emin olabilirsiniz.
"Sizi yakında Anadolu'da görmek ümidi ile en iyi hislerimin ifadesine inanmanızı rica ederim (3).
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal"
.
Madame Gaulis ikinci defa Ankara'ya geldi ve bu sefer daha candan bir misafir olarak karşılandı. Prof. Feridun Ergin 'K. Atatürk' adlı kitabında Berthe Georges-Gaulis'ten bahsederken, "Türkiye'nin

davasına hizmeti dokunmuştu. Ankara'da Mustafa Kemal'le sık görüşürdü. Konuşmalarının konusu, yurt ve dünya sorunları idi. Sohbetleri rahat ve çetin bir havada geçerdi. Politika konularında başlayan görüşmelerin, subay aileleri de katılınca dans partisine dönüştüğü olurdu. Mustafa Kemal, özlemini duyduğu Batı atmosferine Berthe'le geçirdiği saatlerde kavuşurdu" diyor (4).
Onun Fransa'da çıkan yazılarını Ankara dikkatle izledi. Bu candan davranıştan son derece mütehassis olan Büyük Millet Meclisi azaları ona teşekkürlerini sunmak istiyordu. Van Milletvekili Haydar (Vaner) Bey, dört arkadaşıyla bir takrir vererek Madame Gaulis'e Meclisçe teşekkür edilmesini teklif etti. Takrir şöyle idi:

Yüksek Riyaset'e
Millî davamızın meşruluğunu ispat etmek için pek yüksek fedakârlıklarda bulunan muhterem Madame Gaulis cenaplarına Meclisimizce teşekkür edilmesini teklif eyleriz.
Hacı Tevfik Efendi (Çankırı) - Yaşasın insaniyetperverlere (5)."

Bu takrir ittifakla kabul edilmiş, Büyük Millet Meclisi Madame Gaulis'e bir teşekkür mektubu göndermiştir.
.
Madame Gaulis, okuduğunuz zaman göreceğiniz gibi, bu kitabında 1919 Eylül'ünden 1921 Ağustos'una kadar Türkiye'de olanları, gördüklerini ve öğrendiklerini yazmaktadır. Bilhassa harp içindeki Anadolu'da dolaşırken Yunan askerlerinin Türklere yaptıkları insanlık dışı kötülükleri görmüş ve son derece merhametsiz davranışlar onun hassas kalbini çok incitmiştir. Bütün kalbiyle Türklerden yana olmasını bu insan tarafıyla izah etmek her hâlde daha doğru olacaktır.
Kurtuluş Savaşı sırasında vatanlarını kurtarmak için Türklerin sabırla ve imanla birbirlerine sarıldıklarını, düşmana karşı tek vücut haline geldiklerini görmesi Madame Gaulis'i duygulandıran başlıca manzaralardan biridir. O zamana kadar Türklerde pek yer etmemiş olan anavatan sevgisi, nasıl birdenbire doğuvermiş, millet fikri ve milliyetçilik duygusu nasıl olmuştu da, bütün Türkleri tepeden tırnağa kadar sarmıştı?

Madame Gaulis en çok buna şaşıyor, savaş içindeki Anadolu'ya en çok, bu duygularla harikalar yaratan insanları, şuurlu bir şekilde onları sevk ve idare eden liderlerini yakından görmek için girmek istiyordu. Her şeyi gördükten sonra yazdığı, Anadolu savaşını anlatan kitaba "Türk Milliyetçiliği" (6) adını vermiş olması kazanılan zaferin Türk milliyetçiliğinin zaferi olduğuna inanması yüzündendi. Türklerin Anadolu'da yarattıkları birliğe o kadar hayran olmuştur ki zafer kazanılmadan çok önce Türkiye'den ayrıldığı hâlde kitabını bitirirken şöyle diyordu: "Türk Millî Harekâtı düşmanı mutlaka yenecektir. Çünkü o harekât yüksek bir ideale dayanıyor; çünkü bu harekâtı yönetenler kendi şahsî çıkarlarını unutmuşlardır; çünkü onlarda büyük bir ruh ve iman vardır..."

.

Türklerin bütün dünyada, hayretle karışık bir hayranlık uyandırmış olan Kurtuluş Savaşı'nı Anadolu'nun içine girerek yakından görmüş ve gördüklerini olduğu gibi anlatmış tek yabancı gazeteci olan Madame Gaulis'i size, öğrenebildiğim kadar, anlatmış bulunuyorum! Fakat hazin olanı şudur ki, Mustafa Kemal Paşa'nın mektubunda kendisine hiç çekinmeden "minnettar olduğunu" yazdığı ve harp içindeki Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından adına bir teşekkür mektubu gönderilmiş olan bu yürekli Türk dostunun sonra ne olduğunu, eğer ölmüş ise ne zaman ve nerede öldüğünü kimseler bilmemektedir.

Bildiklerimiz şundan ibaret kalıyor: 1922 yılında "Ankara, İstanbul, Londra" adıyla bir kitabı yayımlanmıştır (7). Bu kitap daha ziyade Doğu'da İngiliz politikasını sergilemektedir. Madame Gaulis, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunu da görmüştür. Yine, Profesör Dr. Feridun Ergin'in kitabının bibliyografya sayfalarından "La Nauvelle Turquie - Yeni Türkiye" adlı bir kitabının daha var olduğunu öğreniyoruz ki bu kitap 1924'te yayımlanmış. Madame Gaulis her hâlde Lozan Konferansı'nda da bulunmuş olmalıdır. Ama sonra? İşte bundan sonrası belli değil.

Buna ne kadar üzülsek az. Ama ben, altmış yıl önce Paris'te yayımlanmış olan, Türk Kurtuluş Savaşı üzerine yazdığı kitabı bulabildiğime şükrediyor ve Türk milliyetçiliğinin bu şanlı destanını, bugün yeniden birlik içinde olmak davasıyla karşı karşıya gelmiş olan Türk nesillerine sunabildiğim için seviniyorum.

Ölmüşse ruhu şad olsun!
Şevket RADO

GİRİŞ

Bu küçük kitap, Türk milliyetçiliği üzerine 1919 yılının Eylül'ünden 1921 Ağustos'una kadar, iki yıl süren incelemenin özetidir. Anadolu'ya yaptığım iki, İstanbul'a yaptığım üç seyahat bana, Mustafa Kemal Paşa ile değerli arkadaşlarının İngiliz emperyalizmine karşı sürdürdükleri çetin mücadeleyi yakından görmek ve incelemek imkânını verdi. Daha sonra, askerî hareket sona erdiği ve devletin yeniden kurulması söz konusu olduğu zaman, daha derin bir inceleme yapılarak bu millî hareketin asker, sivil ve belli başlı şahsiyetlerinin ayrı ayrı değerlendirilmeleri gerekir. Bunlar, daha 1919'dan itibaren şefin etrafında toplandılar, onun söylediklerini cankulağıyla dinlediler, zekâ ve kabiliyetlerini hiçbir pazarlık konusu yapmaksızın onun emrine verdiler. Türk milliyetçiliğinin en göze çarpan karakteri, amaca ulaşmak için kendini tamamıyla unuturcasına tam bir fedakârlıktır. Zaten bütün başarılara, er veya geç, ancak böyle yapmakla ulaşılmıyor mu?

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

BİRİNCİ BÖLÜM

Bir Mütarekenin Sonuçları

I

YAŞLANMIŞ TÜRKİYE'NİN CAN ÇEKİŞMESİ

21 Eylül 1919, Karadeniz Boğazı'na giriş

Köstence'den kalkmış olan Rege Carol yolcu gemisi, acayip bir insan yükü ile yola çıkmıştı: Gemi içinde, deniz ve kara korsanları, Bolşevikler, kaçakçılar, Akdeniz limanlarının maceracı artıkları, ruble kaçıranlar, propagandacılar, ihtilâlci ajanlar ve bu arada dürüstlüğü çok şüphe götüren birtakım tüccar ve iş adamlarından oluşan hatırı sayılır bir kalabalıkla Boğaz'dan içeri giriyordu. İstanbul'daki müttefiklerin kontrol ağından kolayca geçebileceklerini uman bütün bu kalabalık hırslarını, gerçekler ve sonsuz ümitler diyarı olarak gördükleri Doğu'ya yöneltmişlerdi. Kaptan, bu milletler arası haydut takımının önde gelen elebaşılarını gülerek parmağıyla yanındakilere gösteriyordu. Bütün bu kalabalık içiyor; sigara üstüne sigara tüttürüyor; hiç çekinmeden birbiriyle kapışıyor; yüksek sesle garip fikirler ortaya atıyor, çevirdikleri dalavereli işleri anlatıyorlardı.
Varmak üzere oldukları limandaki kontrolü hiç umursadıkları yoktu. Çünkü, üçlü bir kontrolün pek etkili olamayacağını çok iyi biliyor, bu gösteriyi seyreden küçük bir namuslu grubu önünde, kaybedecekleri hiçbir şeyleri olmayan insanların saf gururu ile ahlâksızlıklarını sergileyip duruyorlardı.
Rege Carol, Boğaz'dan aşağı inerken eşsiz güzellikteki panorama hepimizi büyüledi. Geminin küpeştesine abanmış bir sürü insan şaşkın bakışlarla bu doyulmaz güzelliği seyre dalmıştı. Nihayet altın rengi sisler arasından Üsküdar ve İstanbul'un silueti göründüğü zaman bu güzellik karşısında herkes hayranlıkla dolu bir "Ooo!" çekti.
Gemimiz Kızkulesi yakınında durdu ve milletler arası kontrolü yapacak olanları taşıyan küçük bir motor yavaşça gemiye yaklaştı. Motorda bir Fransız asteğmeni, bir İtalyan jandarması, kuvvet ve adaleti temsil eden bir İngiliz asteğmeni bulunuyordu. Biraz sonra milletler arası şöhretli haydut ve kaçakçı kafilesi, altınlarını, rublelerini ve gizli belgelerini kurtarmış olarak karaya ayak basacaktı. İttifak devletleri donanmasına mensup savaş gemileri, topları Türk kışlalarına doğru çevrilmiş olarak limanda demirlemişlerdi. Gemi

rıhtıma yanaşınca karaya inmek için itişip kakışma başladı. Biraz sonra da, hamalların, Rumların bağırıp çağırmaları arasında her ırktan oluşan karışık bir insan topluluğu Galata ve Beyoğlu'nun her zamanki gürültüsüne karıştı.

Tenha sokaklar, yeni şahsiyetler

Ortalığa çöken karanlıkla beraber sokaklar da boşalmış, caddelerde İttifak devletlerinden seçilmiş devriyeler dolaşmaya başlamıştı. Devriye birlikleri arasında, sert disiplinli, yüzlerinde hiçbir ifade bulunmayan İngiliz askerleriyle alaycı ve tasasız Fransız askerleri, önlerinde bandoları, başlarındaki tüylü şapkalarıyla bir İtalyan bölüğü göze çarpıyordu. Fakat bir de, ortalıkta dolaşan ve aşağı yukarı hepsi de aynı kurşunî renkte, belli işaretleri olmayan üniforma giymiş, yüzlerinin ifadeleri aynı olan subay ve erler vardı ki bunlar kimlerdi acaba?.. Bu soruya cevap olarak, "Milliyetçiler" deniyordu. Pekiyi, bunlar acaba Beyoğlu'nda ne yapıyorlardı? Bunların ne yaptıklarını birazdan öğreneceksiniz.
Böylece sahneye daha ilk anda sessiz ve garip bazı kimseler çıkmıştı. Mütarekenin saçma ve mantıksız durumu bütün garipliğiyle belli oluyordu. Yenilmiş olanlar tepeden tırnağa silâhlanmış ve düşmanca tavırlar takınmışlardı. Kendi aralarındaki rekabeti ve boşlukları belli eden üçlü bir adalet örgütü her şeye hâkim olduğunu sanmakta, ayrıca yarın ne olacağı bilinmediğinden bu da kötü sonuçlar doğurmaktaydı. Aklı başında olanlarsa sadece, bu durumu kabul etmeyen ve göze görünür bir biçimde ağır, fakat inatçı bir direniş gösteren, dövüşmeye alışık bir milletin milliyetçi askerleriydi. "Acaba milliyetçi olmayan askerler de var mı?" diye sorduğumda, "Hayır yoktur. Türk ordusunun tamamı millî kurtuluş hareketinden yanadır" cevabını verdiler.

İlk davranışlar

Önceden iyi bilinen bir ortama, velev ki üzerinden bir felâket kasırgası geçmiş ve bünyesini değiştirmiş olsun, insanın kendini uydurması daha kolaydır. Zira esaslı bazı çizgilerle insanların ve toplumun başlıca karakterleri henüz ayaktadır. Bu, Doğu için daha da

doğrudur. Soru sormak, Avrupa'da olduğu gibi, insanı hayal kırıklığına uğratmaz. 1919 Eylül'ünde İstanbul'un dünya ile bağlantısı kesilmiş gibiydi. Pek az kimse yolculuğun gerektirdiği zorlukları göze alabiliyordu. Bu nedenle ilk gayretler bu durumu düzeltmeye yöneldi. Zararların yaygın olması her çeşit insanı düşünce birliğine götürmüştü. Herkes acı acı düşünüyor, kendi kendine aynı soruyu soruyordu: "Bu manasız ve caniyane mütareke acaba neden bu kadar uzuyor? Yoksa Türkleri karşı koymaya tahrik etmek için mi?"

Superb savaş gemisinde neler olmuştu?

30 Ekim 1918'de, barışın ilk basamağı olan mütareke, Limni Adası'ndaki Mondros koyunda demirli "Superb" adındaki İngiliz zırhlısında, Babıâli'nin murahhasları ile Müttefik devletler silâhlı kuvvetlerinin temsilcisi Amiral Calthorpe arasında imzalanmıştı. Bu iş birkaç saat içinde olup bitmişti. Olayı General Franchet d'Esperey'e bildirmek üzere gönderilen haberci ise, bilinmeyen bir sebepten ötürü, İngiliz hatlarında alıkonulmuştu. Bu tatsız olayın bir rastlantı sonucu olamayacağı düşünüldüğü sırada, aynı 30 Ekim günü Trakya'daki meşhur Fransız 122. Sokol Tümeni Meriç nehrini geçmiş bulunuyordu.
Bu birlik için Doğu Trakya'yı geçerek İstanbul'u almak nihayet birkaç günlük bir işti. Balkan fatihi General Franchet d'Esperey İstanbul'a girmek için ileri harekete geçmek üzere olduğu sırada, Kut-el-Amare'nin becerikli mağlubu General Townshend'in yıldırım hızıyla başlattığı müzakereler bir bomba gibi patladı. Fransız komutan mütarekeyi, ancak imzalandıktan sonra öğrendi. Bu, Ortadoğu'daki Fransız nüfuzuna indirilen ilk darbe oldu ve bunu öbürleri izledi. Bunun arkasından da, zemin ve zamanı uygun gören İngiltere, kendi formülü olan İngiliz mandaterliği fikrini ortaya attı.
Böylece, hiçbir mantıklı düşünceye dayanmayan mütareke gerçekleşti. General Franchet d'Esperey yapılanı protesto etti, ama kimse dinlemedi. Amiral Calthorpe telâşından silâhsızlanma, askerî birliklerin dağıtılması, İttihat ve Terakki Partisi'nin bazı şeflerinin cezalandırılmaları gibi mağluplara zorla kabul ettireceği bazı esaslı şartları empoze etmeyi unuttu. Hiç beklenmeyen bu iyi niyet gösterisinin bütün şerefi İngiltere'ye aitti. Türkler bundan hakkıyla

yararlanacaklarından şüphe etmiyorlardı. Onlar, müttefiklerin aralarındaki anlaşmazlıkların sebep olduğu yorgunluğun beklenmeyen bir barış getireceğini tahmin etmişlerdi. Müzakerelerde her iki tarafın eşitliği esas alındı ve Amiral Calthorpe Türklerin görüşünü âdeta benimsedi: ''Onlar askerî bir yenilgiye uğramadılar, ama haklı isteklerine kavuşabilecek bir çözüm elde etmek için silâhı bırakmaya razı oldular. Bu çözüm şekli ise mütareke anındaki sınırların aynen korunması, ülkelerinin toprak bütünlüğünün ve iktisadî bağımsızlığının tanınmasıdır'' dedi.
İşte ilk müzakerede varılan sonuç budur.

Anlaşmazlık

Bununla beraber, ilk anlaşmazlık da ortaya çıktı. Türkler hiç beklemedikleri bu sonucu hızla benimsediler ve buna o kadar alıştılar ki, bundan sonra onu azaltacak her şeye karşı çıktılar. ''Millî Teşkilât'' bu hayal kırıklığından doğdu. Biraz sonra da memleketin gençleri ''Müttefikler, silâhları bırakalım diye bizi aldattılar, aslında bizi mahvetmek istiyorlar'' demeye başladılar.
İngiltere'nin çıkarına uygun olarak Amiral Calthorpe tarafından yapılan mütareke ortalıkta heyecan uyandırmış ve hükümlerinin uygulanacağı kanısına varılmıştı. Türk lokallerinde ise Fransızlara, ''Artık sizinle yapabileceğimiz bir şey kalmadı, biz İngiltere'yi karşımıza alırsak kimimizi satın alır, kimimizi korkutur, sonunda hepimizi kendisine kul eder'' deniyordu.
İngiliz yüksek komiserliği de, vakit kaybetmeksizin derhal harekete geçti, zemini ve insanları yoklayarak, gerçekten bazılarını satın aldı, geri kalanına da saldırdı.
Politik doğrultuda ise, İngilizlerin hareketine karşı Fransızlar pasif bir direnişten başka bir şey yapamadılar. Bu arada Türkler mırıldanmaya başladılar: ''Mısır'daki senaryo tekrarlanıyor. İngiltere ne istediğini bilen bir devlet; sizler ise beklemeyi tercih ediyorsunuz. İngiltere dış faaliyeti bütün dünyayı kaplayan tek devlettir, sizler ise ufak işlerle uğraşıyorsunuz.''
Güçlü bir haber alma servisinin sağladığı bilgiler sayesinde İngiltere durumu çok iyi değerlendiriyor, Türk milliyetçiliğinin uyanmasını dikkatle izliyor, karşısında yenilenmiş, teşkilâtlanmış bir Türkiye

görmek istemiyordu. Zira bu, bütün İslâm dünyası için arzu edilmeyen bir örnek olurdu. Bu tehlikeyi önlemek için, elinin altındaki bazı unsurları kullanma yoluna gitti. Bunların başında Yunan olmuş bir İstanbul'u daima hayal edip duran Yunanlılar geliyordu. Üst tarafını ise yaşlanmış Türkiye'nin nispeten rahat günlere kavuşmak için her şeyi kabul etmeye hazır insanları oluşturuyordu.

Yaşlanmış Türkiye

Yaşlanmış Türkiye denilince akla padişah gelir. Kâh zayıf kâh güçlü, bazen müstebit, bazen de beceriksiz olan Vahdettin siyasî görüşü yetersiz olduğundan tamamıyla bir kadın, Sadrazam Damat Ferit Paşa ile evli olan kız kardeşi Mediha Sultan tarafından idare edilmekteydi.
Damat Ferit ise İngiltere'nin adamı, İngiliz mandasının hararetli bir taraflısıydı. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik ise çok muhteris ve cahil, Dahiliye Nazırı Adil Bey keza İngiliz yanlısıydı. Bunların oluşturduğu triumvirat (üçlü idare), padişahla beraber, İngiltere Yüksek Komiserliği'nce geniş ölçüde finanse ediliyordu.
Türklerin bir kısmı, hanedandan birkaç kişi, ulema sınıfından birkaç şahsiyet ve İngiliz parası almaktan mutluluk duyan bazı maceracılar bir yana bırakılırsa, Müslüman Türkiye'nin geriye kalan büyük çoğunluğu ve ordu açıkça milliyetçi idiler.

İngiltere gerçek Türkiye ile karşı karşıya

Hareketli geçen mütarekenin hikâyesi, İngiltere'nin gerçek Türkiye'ye karşı yönelttiği savaşın hikâyesidir. Paris buna seyirci kalmaya gayret ediyor, fakat yapmış olduğu bazı girişimler bu rolünü güçleştiriyordu. Amiral Calthorpe'nin himayesinde, Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da, akla gelmeyen şartlar içinde, İzmir'i işgal etmeleri Fransa'da şiddetli protestolara sebep oldu ve İngilizler, Anadolu-Bağdat demiryolu hattını ellerinde tutmak bahanesiyle Türk milliyetçilerine karşı harekete geçtikleri zaman bütün Fransız kamuoyu ayağa kalktı.

Doğu'da İngiltere-Fransa mücadelesi

1919 Eylül'ünde üç müttefik işgalci devlet, İngiltere, Fransa ve İtalya, üç ayrı kampa ayrılmışlardı. İngiliz işgal kuvvetleri tek bir idare altındaydı ve General Milne bu mutlak otoriteyi temsil ediyordu. Özel vasıfları olmadığı hâlde kendi kampında tek amir olması nedeniyle imtiyazlı bir durumu vardı. İngiliz Yüksek Komiserliği onun formülünü uyguluyordu. Bu formül, diğer Müttefik devletlere mensup komutanların fikir ve düşüncelerine aldırış etmemekti. Generalin kendi politikası, polisi, haber alma örgütü ve icra ajanları vardı. Emrindeki memurlar, özellikle Fransız karakteri olan her şeye o kadar sert bir biçimde saldırıyorlardı ki, Fransa istemeyerek Doğu da savaştan önceki tavır ve vaziyetini almak zorunda kaldı.
İstanbul'da yerleşmiş Fransızlar, işgal kuvvetlerine mensup subaylar, yüksek memurlar, İngilizlerin düşmanlık derecesini yavaş yavaş anlamaya başladılar. Bu, onlara o kadar saçma ve zamansız görünüyordu ki Fransız mantığı bunu bir türlü kabul edemiyordu. Bununla beraber, gerçeği kabul etmeye mecbur oldular. Zira olaylar ve anlatılanlar birbirini tutuyordu. Bu Anadolu ile yapılan savaşa paralel olarak sürdürülen diğer bir savaştı. Bundan sonra meydana gelecek olaylar Londra'dan gelen ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nce aynen uygulanan iki direktiften kaynaklanmaya başladı: Fransa'nın Doğu'daki nüfuzunu kırmak, Fransa'ya yönelmeye hazır gibi görünen milliyetçi Türkiye'yi ortadan kaldırmak.
1919 Eylül'ünde İstanbul henüz Fransız düşüncesiyle yüklü Fransızlarla doluydu. Bunlar arasında her çeşit insan vardı: Siviller ve askerler, dindarlar ve lâikler, memurlar, müzisyenler, maliyeciler, tüccarlar, öğrenciler ve öğretmenler. Hepsi de aynı ağızla konuşuyorlardı. İngiltere, Almanya'nın yerini aldı. Hohenzollern programını uyguluyor; ticarî hegemonya, Türkiye üzerinde manda İngilizler ise Fransa'nın rekabetine karşı Almanların fikirlerini öne sürüyorlardı: Fransa kaypak ve havaîdir, kuvvetten düşmüştür. Convention zamanındaki Fransa'ya benzemektedir. Bu nedenle Fransa'ya karşı İngiliz gücünü, kuvvetini ve zenginliğini ortaya koymak gerekir.
Bu fikrin gelişmesini izlemekte olan Fransızlar, kendileri gibi İngilizlerin oyununa gelen Türk milliyetçilerine karşı ister istemez sempati duyguları beslemeye başladılar. İstanbul'daki Fransız

topluluğundan manevî yardım ve destek bekleyen bu gençler onlara kendi davalarını ve çözüm yolunu açıkladılar, eylemlerinin haklılığını savundular.

Ele geçmeyen milliyetçiler her yere sızıyorlar

Bu sıralarda milliyetçiliğin fedaîleri, İstanbul ile Anadolu arasında haberleşmeyi ve bağlantıyı sağlamakla meşguldüler. Orta sınıf halk çocukları olan bu gençler kendilerini davalarına adamışlardı. Bunlar, "Bizim vücudumuz millete aittir, biz millî direniş hareketinin bir aletiyiz" diyorlardı. Bir türlü ele geçmeyen bu gençler her yere girip çıkıyorlar, haberleri her yere ulaştırıyorlardı. Ayrıca, "Bütün İslâm ülkelerinde ajanlarımız var, ancak biz dini inançlarımızı siyasî statümüzden ayırdık, bu nedenle din bakımından mutaassıp değiliz" diyorlardı.
Milliyetçilerin bu ajanları, İngilizlerin karşı koymalarını göze alarak, büyük bir ustalıkla her yere sızıyorlardı. Saraya girip padişahın kulağına müthiş sözler fısıldıyor, birden elçiliklerde ortaya çıkıyorlar, İngilizlerin gizli haber alma servisleriyle alay ediyorlar, sonra bizimkilerin yanına gelip oturuyor, ama sırlarını ve umduklarını açıklamıyorlardı. Bunlar samimî, heyecanlı, bazen sert, fakat her zaman militandılar.
İngiliz Yüksek Komiserliği, gece gündüz, kendilerine sığınan bazı Türklere kucak açıyordu. Komiserlik Türk millî hareketini toptan satın almayı düşünmeye başlamıştı; zira bu direniş ona yavaş yavaş çok pahalıya mal oluyordu, War-Office'in gizli ödenek fonlarında hatırı sayılır bir azalmaya sebep olmuştu.

Fransızlara, "Niçin susuyorsunuz?" deniliyor

Böylece İstanbul bir kere daha iştahlarla kinlerin üzerine çevrildiğine şahit oldu. Birbirine zıt siyasî akımlar orada birbirleriyle çarpıştı. Avrupa orada Asya'ya meydan okudu. Bununla beraber Türklerin gururu hiçbir zaman kırılmadı. Kendi hatalarını kabul etmekle beraber Türkler dostlarının tenkitlerine ustaca karşılık veriyorlar, mahkûm olanları ise kendilerini suçlayan kararı tartışma konusu yaparken davaları, açıklık ve haklı bir mantık desteği kazanıyordu.

Ayrıca dostları Fransızlara, "Niçin bizi ortadan kaldırmak istediğinizi önceden söylemediniz? Niçin bizi aldattınız? Biz sizin sözlerinize inandık ve şöyle düşündük: İngilizler sözlerinde durmadılar, ancak Fransızlar pekâlâ duruma müdahale ederek onları uyarabilirlerdi" ve ilâve ediyorlardı: "Sizlerin arabuluculuğunuzla bizim geleceğimiz güvence altına alınabilir, fakat siz düşmanlarımızın bize reva gördükleri haksızlık ve adaletsizlik karşısında sesinizi çıkarmıyorsunuz."
İstanbul ile Beyoğlu arasında, sokaklarda bu biçimde konuşmalar sürüp gidiyordu. Ama, Asyalıların en sert ve acı tepkileri bile görünürde bir kayıtsızlık perdesi altında gizlenir. Sokaktan size bakmadan geçen bu insanları herhangi bir direniş yapamayacak durumda sanırsınız. Ama, birdenbire ortaya çıkan tatsız olayları, sebebi anlaşılamayan bu yangınları kimler çıkarıyor? Silâh sesleri nereden geliyor? İdare makinesinin çarkları arasına kayan bu kum taneleri nereden çıkıyor?
Avrupalılar, failleri göze görünmeyen ve kavranamayan bu olaylara akıl erdirememektedirler. Kaba kuvvet burada iş göremiyor. Sokaklarda uygun adımla yapılan askerî geçit resimleri kimseyi duygulandırmıyor. Asya halkı ancak toptan ürküyor. Bu da çok pahalıya mal olduğu için artık susmuş olduğuna göre, karşı tarafın intikam almak için harekete geçmesi yakındır.

Kötümserlik

Rüzgâr güneyden estiği sürece ve mavi rengin ufukta yerleştiği günlerde İstanbul'da iyimserlik hüküm sürmüştü. Hayalleri canlandıran güneş, harabeleri ve yıkık sarayları da onarılmış gibi gösteriyordu. Ama her şeye rağmen insanlarda ve eşyada bir çeşit endişe seziliyordu. Bu endişe daha çok üzerinize çevrilen bakışlarda, Doğu'ya hiç yakışmayan bu düşünceli tavırlarda göze çarpıyor. Türk iyimserliği artık gülmeyi unutmuş ve acılarına sebep olan yabancıları suçlar gibi görünüyor.
Kapalıçarşı'da yapılan alış verişlerde eskiden beri alışılmış olan, Doğu'da özgü pazarlık usulü sürüp duruyor. Fakat neye yarar? Her şey kötüye gidiyor. Eşyanın ve insanların üzerine çöken kötü bir

kaderin ağırlığı seziliyor. Avrupalı ortada görünmediği zaman herkes birbirine şu soruyu sormakta: "Anadolu'dan ne haber var?"
Burada, ara sıra ortada görünen ve kısa bir süre sonra kaybolan İngiliz subaylarına hiç de hoş olmayan sözler söylenmekte. Aksine, özgür düşüncenin sembolü gibi görülen Paris'e Doğu hayran. Mücadeleden ve korkudan yorgun düşmüş bu insanların, bir kâbustan kurtulmak için yöneldikleri bir vahadır Paris.
Uzak bir semtte, bir yokuşu inince deniz kenarında yangın geçirmiş bir mahalle. Kıyıda parıldayan kumlarıyla mini mini bir plaj, ufak dalgalar kıyıdaki harabelerin duvarlarını yalamakta. Ötede beride yıkık duvarlar üzerinde keçilerin otladığı görülüyor. Sürünün başında yaşlı bir Türk kadını var. Ortalıktaki huzur ve sessizlik insanı büyülüyor. Bu deniz kıyısının en ufak bir parselinde o kadar çok canlılık ve geçmişin cazibesi var ki, gerçekten buna son demek mümkün değil.
Beyoğlu'nda "Levantine" adı verilen insan kalabalığı, mutlu günlerdeki kayıtsızlık ve bilinçsizlik içinde, ne olduğu bilinmeyen bir amaca doğru yürüyor. Çalışmak mı? Nerede ve hangi işte? İktisadî ve ticarî hayatın dörtte üçü mahvolmuş, yarın ne olacağının bilinmemesi herkesin şevkini ve gücünü kırmış. İstanbul yavaş yavaş bir çöküntüye, durgunluğa ve ümitsizliğe doğru gidiyor.

Entrikaların sürüp gittiği şehir

Entrika ve ahlâkî çöküntü Levantinelerin hayatını mahvediyor. En güzel günlerini yaşadıklarını sanan Rumlar ise çok hareketli. Bunlar Akdeniz'in bütün milletleriyle kaynaşabilmekte ve onların kötü huy ve âdetlerine de alışabilmekteler. Rus entrikası, Asyalıların dalavereleri, Müttefik kamplarının oyunları, Almanların yıkıcı propagandası, İtalyanların manevraları, Arapların dalavereleri, Panislâmizm, Pantürkizm, Panturanizm cereyanları ve Mısır'dan İran ve Hindistan'a kadar daha niceleri...
Görünmeyen bir şebeke, zaten zayıflamış olan şehri sıkmakta. Şehirde, bütün dünyadaki gizli örgütlerin icra organı olan ajanlar cirit atmakta. Bunların hepsinin ayrı görevleri var, çok şükür ki, fenalığın bu kadar çok olması şiddetini azaltıyor. Birçok komplo önceden haber alınıp önleniyor. Haydutluk bu kadar kolayca sindirilmese,

İstanbul'un hali çok kötü olurdu. Şehrin bugünkü moral bozucu durumunu İngiliz askerleri kayıtsızlıkla ve dudak bükerek seyrediyorlar.
Bütün bu olanları gelişi güzel giden iki atlı bir araba gibi görmek lâzım, atlar arabayı, arabacının gitmek istemediği bir yere götürüyorlar ve araba her dönemeçte yaya kaldırımının bir köşesine bindiriyor. Bir acayip gidiş! İşte bütün Doğu budur ve bu keşmekeşi ancak bir şef düzene koyabilir.
Bu kederli halk arasında, kadınlar biraz daha neşeli görünüyorlar. Gidişleri, hal ve tavırları, hareketleri, şıklıkları ve ufak ayaklarıyla Fransız kadınlarına şaşılacak kadar benziyorlar. Karnı acıkınca her zaman yiyecek bir şey bulamayan, sadaka dilenen ve kin dolu bakışlarla onları süzen kalabalığın arasından emin adımlarla geçip gidiyorlar.
Gece olunca bu ıstırabın soluğu her yandan bir inilti gibi yükseliyor. Beri yanda gece kulüplerinde, iki kadeh şampanya arasında komplolar düzenlenmekte, sonra da rakı kadehleri karşısında anlaşmalar tamamlanmakta. Beyoğlu'nda akla ve hayale gelen her şey bulunuyor. Ama, bu lokallerde ara sıra sandalyelerin havada uçtuğu da oluyor. İstihbarat işleri son derece hararetli gidiyor. Her şeyi öğrenmek için hummalı bir faaliyet ve didinme göze çarpıyor ve bu ancak sabah olunca bitiyor.
Bununla beraber ufuk müthiş bir biçimde genişliyor. Artık, söz konusu olan ufak bir müdahale ile kolayca dağıtılan mahallî komplolar değil, büyük savaşların uzantılarıdır. Asyalılara özgü olan endişe yeni bir formül aramakta. Aslında, kendi milleti tarafından saldırıya uğrayan Halife'nin İngilizlerce desteklenip himaye edilmesi, aç gözlü Yunanlılar ve Türklere haset eden Rusların tehdidi çok anormal görünüyor. İstanbul'da İngilizlerin dediği oluyor, ama hiç kimse rahat değil, azınlıklar feryat ediyor, çoğunlukla da kendi kinini saklıyor, böylece yangın ağır ağır yayılıyor. Türkler, "Her şeyin mahvolması, bu dayanılmaz durumdan çok iyidir" diyorlar.
Bu karışık durumdan ve tehditlerden çıkan izlenimler işte bunlar.

Paris tereddüt ediyor, Doğu bekliyor

Her şeyden önce bütün Fransızların vardığı hüküm şu: Bizim milliyetçilerimiz soruna kendi kişiliklerini koruyarak tek açıdan bakıyorlar. Onlar için bugünkü sorunlar, temsil ettikleri ülkenin siyasî nüfuzunun artması ve yayılmasıdır. Ama bunların kendi ülkelerinin sorunları karşısında kayıtsız kalmak da mümkün değil.
Burada her Fransız grubu, İngiltere'nin saldırgan tutumunu, hükûmetlerinin hareketsizliğini ve çok sınırlı olan faaliyetini lânetlemektedir. Doğu milletlerinin, kendilerini destekleyen ve koruyanları sevmek ve ödüllendirmek ihtiyacında olduklarını Fransa bir türlü anlayamamaktadır. Bu insanlar çok iyi müşteri, fakat yenilmez bir rakip, tenkitleri çok acı dostlardır.
Yine her şeye rağmen Fransa, onlarca tercih edilen bir ülkedir, zira, onun yanında küçülmeden yaşanılabilir. Bir de, onun İslâm politikasındaki büyük formülü, -Mareşal Lyautey'in bulduğu- İngilizlerin sömürgelerde uyguladıkları formüle taban tabana zıttır. Onlar kendi formüllerine sıkıca bağlıdırlar. Fransa ise, idaresi altındaki milletlerin ilerleme ve siyasî olgunlaşma hareketine karşı anlayış göstermek zorunda olduğu inancındadır. Çünkü bu hareketlere başlangıçta kendisi ön ayak olmuştur. İşte Türk milliyetçilerinin Fransa hakkında düşündükleri.
Bizi kim idare edecek? 1919 Eylül'ünde herkesin birbirine sorduğu bu sorunun cevabı şöyle: Düşünülenlerden çok gelenekler ve aile içindeki kanunlar. Herkesin barbar dedikleri bu insanlar ise gerçekte medenîdirler, mizahları, felsefeleri Fransızların karakterine çok uymaktadır.
Aksine, onların göstermek istedikleri sevgi, idarî hatalar yüzünden kin ve nefrete dönüşmektedir. İşte, İngiliz sömürgecilerinin bir türlü anlayamadıkları husus bu noktada düğümlenir. Bu da, onların başarısızlıklarının sebebi olacak ve bütün Asya milletleri İngiliz gururuna karşı ayaklanacaktır.

II

İSTANBUL'DA TARİHÎ BİR GÜN
TÜRKİYE'DE İNGİLİZ POLİTİKASI

Kuvvet gösterisi

16 Mart 1920, sabah İstanbul ve Beyoğlu kısa bir süre devam eden silâh sesleriyle uyandı. Bu, İngiliz kuvvet darbesinin başlangıcı, bir şehrin rehin olarak ele geçirilmesiydi.
Biraz sonra da İngiliz kara ve deniz kuvvetlerine mensup birlikler iki nezareti işgal ediyorlardı: Millî Savunma ve Bahriye ile Posta ve Telgraf nezaretleri. Bir anda, telgraf ve telefon haberleşmeleri, İngilizlerinki hariç, kesildi. İngiliz askerleri Beyoğlu sokaklarına döküldü. Sahra toplarıyla ve makineli tüfek bölükleriyle sonu gelmez bir geçit resmi, tıpkı filmlerde olduğu gibi, sürüp gitti. Savaş üniformaları giymiş ürkütücü tavırlar takınmış askerler, halkın tek gidiş-geliş yolu olan Beyoğlu caddesini tıkadılar. Bunların yüzlerinde önce halkı kışkırtan, sonra da onların en ufak bir hareketini, hatta mırıldanmalarını cezalandırmak isteyen bir ifade vardı.
Limandaki, işgal kuvvetlerine ait savaş gemilerinin topları İstanbul tarafına çevrilmişti. Piyade, süvari ve deniz birlikleri Galata'nın dar ve yokuşlu sokaklarını tırmanıyorlardı. Buradaki Levanten mahallelerinde oturanlar, meraklandıkları için korkmayı unutmuş, bunları ilgi ile seyrediyorlardı. Türkler ise, bu ağır tahrik altında ezilmiş, yüzleri başka tarafa dönük, evler çıt çıkmaz durumda, bu felâkete karşı sabırla katlanmaktan başka bir şey yapamıyorlardı.
Daha sonra, İngilizler, Türk askerlerinin bulundukları kışlalara girdiler. En ufak bir direniş şiddetli bir misilleme ile karşılandı. Yer yer silâh sesleri ve makineli tüfek takırtıları duyuldu, bazı Türk askerleri vurulup düştüler. Bu arada, bir şeyden habersiz olarak talime gitmekte olan bir topçu alayının bandosu yakalanıp erleri kurşuna dizildi.
İngiliz yumruğu, şüpheli durumdaki ve özellikle Fransız yanlısı olarak bilinen Türklerin başına şiddetle indi. Bunlar tutuklandılar, dövüldüler ve Agopyan Hanı'na götürüldüler; bazıları da Malta adasına sürüldü.
İngiliz birliklerinin sokaklardaki gidiş gelişleri bu saldırgan hareketleri daha da arttırıyordu. Bu büyük film bütün gün sürdü ve figüranların sokaklardaki geçit resmi akşama kadar devam etti.

Saat 3'e doğru Albay X, Harbiye Nezareti'ne birlikte gitmemiz için beni otomobiline davet etti. Orada birçok dostu varmış. Beyoğlu'nda, İstanbul'da olduğu gibi, sıkıyönetim ilân edilmiş; İngiliz birlikleri her sokak başını tutmuş. Bunların ellerindeki tüfek ve makineli tüfekler evlere doğru çevrilmişti. Sokaklarında sivil halktan kimseye rastlanmayan Beyoğlu, savaşta bir hücumla ele geçirilmiş bir şehir görünümünü almıştı. Galata Köprüsü ise, üzerinde ilerleyen kara ve deniz askerleri ve topçu bataryaları yüzünden tıkanmıştı.
Şimdi İstanbul'a ümitsizliğin doğurduğu bir sessizlik çökmüştü. Bununla beraber, duvarlara sürünerek ilerleyen bazı gölgeler görülüyordu. Harbiye Nezareti'nin bulunduğu meydanda -şimdiki Beyazıt Meydanı- hepsini de Müslümanların oluşturduğu büyük halk topluluğu sessiz, şaşkın, etrafa bakınıp duruyordu. Otomobil güçlükle bir yol bularak ağır ağır ilerlerken, aylardan beri -üniforması ne olursa olsun- hiçbir yabancı subayı selâmlamamış olan halk, Fransız albayını uzun uzun selâmladı. Bu hareket çok manalıydı ve birçok şeyler anlatıyordu: Bu bir soru ve çağrıydı.
Harbiye Nezareti'nin avlusu, bir sürü İngiliz deniz eri, makineli tüfekler ve ağır kamyonlar, çatılmış vaziyette bir sürü tüfekle dolmuştu. İngiliz deniz subayları, bizi görünce canları sıkılmış olacak ki, hiç konuşmadılar. Albay X önde, ben arkada, yine basamaklarına deniz erleri dolmuş olan merdivenleri çıktık. Albay onları ayağıyla iterek yol açtı; hiçbiri itiraz etmedi. Girmek istediğimiz odanın kapısında iki İngiliz nöbetçisi duruyordu, bizden birkaç metre uzakta ve silâhlı olan nöbetçiler çekilerek bize yol açmayı dahi akıl etmediler.

Halk ne diyordu?

Açık bulunan büyük pencerelerden, birbirleri üzerine yığılmış İngiliz askerleriyle dolu avluya, demir parmaklıklara, büyük meydana, heyecanlı fakat sessiz kalabalığa bakıyordum. Bu şaşkın kalabalığın arasında bu kötü işgal haberini bütün İslâm ülkelerine yayacak haberciler dolaşmakta ve bilgi toplamaktaydılar. Birkaç saat sonra bunların Anadolu'da, birkaç gün sonra da Konya'da, Ankara'da, Sivas'ta, daha sonra da bilmem hangi bölgelerde olacaklarına şüphe yoktu. Gittikleri yerlerde anlattıkları her hâlde büyük yankılar

yapacaktı. Birkaç hafta sonra da bugün kaynamaya başlayan yuvalar misillemeler hazırlayacaklardı: Asya ve Afrika kutsal bir ittifak yapacak, bu harekete karşı verecekleri cevap ve girişecekleri misillemeler çok yaygın olacaktı.
Bu kalabalık arasında kılık değiştirmiş, üstleri başları perişan bir durumda, millî hareketin ruhu olan ve mücadelelerini sonuna kadar sürdürecek gençler de gizlenmişti. İngiltere, yapmış olduğu bu kuvvet gösterisini her hâlde çok pahalı ödeyecekti, zira Asya'ya karşı açmış olduğu bu savaşın sonunun ne olacağını kimse kestiremezdi. Öte yanda, kendileri tarafından himaye edilen ve beslenen Halife, bu harekete karşı bir protestoda bulunmak cesaretini bile gösteremedi. Yavaş yavaş, olanları görmek arzusuyla, kalabalık, Harbiye Nezareti'nin parmaklıklarına yüklendi, fakat düşmanca bir harekette bulunmadılar. Bu konuda onlara şu emir verilmişti: Dünyanın eline herhangi bir koz vermemek. Bu nedenle, yeni birlikler getiren İngiliz traktörlerince itilip kakıldıkları hâlde ses çıkarmıyorlardı. Fakat bu heyecan verici sessizlik ortalıkta gittikçe ağırlaşan bir hava yaratıyor, gözler yeni bir kinle doluyordu.
Türk subay ve erleri gözleriyle, Fransız askerî misyonunda görevli bulunan ve Harbiye Nezareti'yle temasta olan subayları arıyorlardı. Bunlar ise, olup bitenlerden fena hâlde sıkılmışlar, ne cevap vereceklerini bilmiyorlar, öfkeyle nöbetçi İngiliz askerlerine bakıyorlardı.
Nihayet bütün bunların üzerine akşamın karanlığı çöktü, kaldırımlarda gece devriyelerinin ayak sesleri akisler yapmaya başladı. İstanbul'un her yanında alçak sesle mutat konuşmalar devam etti. Ara sıra tüfek sesleri gecenin sessizliğini bozdu. Heyecan ve endişe yavaş yavaş köprüleri aştı, Beyoğlu'na doğru çıktı, şehrin kenar mahallelerine kadar uzandı.

Milliyetçi mebuslar sürgüne gönderiliyor

Sonraki günlerde daha başka olaylar meydana geldi. İngilizler toplantı halindeki Parlâmentoda, belli başlı milliyetçi mebusları tutukladılar. Mengene daha çok sıkılıyor ve baskı arttırılıyordu. Türk mebusların bir bölümü İstanbul'da cezaevine kondu, bir bölümü de Malta adasına sürgün edildi; yolunu bulanlar da Anadolu'ya kaçtılar.

Artık Türkiye'nin kalbi vilâyetlerde atmaya başladı. Ama, bunların Avrupa ile temasları da iyice kesildi. Türklerin Asya'ya kaçışı, en zeki, en enerjik ve cesur kişileri Anadolu'ya aktarmış oldu.

Fransa'nın itibarı zedelenmişti

Anadolu ile İstanbul arasındaki köprülerin atılması, 16 Mart 1920 İngiliz kuvvet darbesinin ilk ve etkili belirtisi gibi göründü. Buna karşılık Sivas'taki millî hükûmet ise, Batı'ya doğru yaklaşarak Ankara'ya yerleşti. Millî Şef Mustafa Kemal bir bildiri yayımlayarak genel seferberlik ilân etti; aynı zamanda Hıristiyanların bir kılına bile dokunanların ölüm cezasına çarptırılmasını emretti.
İngilizlerin İzmir'i Yunanlılara işgal ettirmekle işledikleri hatadan sonra, 16 Mart 1920 olayı bardağı taşıran son damla oldu. Ama İngiltere de yavaş yavaş millî hareket üzerindeki kontrolünü kaybediyordu. Artık Anadolu'da neler olup bittiğini öğrenebilmek için oralara, kendisine çok pahalıya mal olacak, en seçkin ve tecrübeli haber alma elemanlarını göndermek zorunda kaldı. Bu suretle Mustafa Kemal de ülkesinde söz sahibi tek şef oldu. Ancak, Anadolu'nun gıda maddeleri yardımından mahrum kalan İstanbul'da sıkıntılar başladı. Bir de, bütün dünya Müslümanları, Müttefik devletlerin mütarekeyi kötü bir biçimde ihlâl etmeleri karşısında ayağa kalkacaktı. Bütün bunlar biz Fransızların itibarını sıfıra indirdi. Aslında öteden beri, herkesin çekindiği İngiliz kuvvet ve kudretinden Fransa hiçbir şey kazanmamış, aksine kendinden ve başkalarından memnun kalmayan insanlara özgü, ikinci ve kötü bir rol yüklenmişti. Bu nedenle istemeyerek, söylene söylene müttefikinin arkasından gitti.

İngiliz politikası: "Her şeyin kötüye gitmesi benim için daha iyi."

Yaptığı yanlışlar ne kadar büyük olursa olsun, kararı yine kendisi verecek ve kendisi uygulayacaktı.
Zaten Doğu, her İngiliz vatandaşının gözünde, bir İngiliz nüfuz bölgesi değil miydi? O hâlde bu harekâtta sadece İngiltere'nin dediği

olmalı ve her türlü yabancı devlet müdahalesi çok daha sert bir biçimde bir yana itilmeliydi.
Onun on sekizinci yüzyıldan beri, sömürgeler için uyguladığı politika bugün için de geçerliydi. Bu politikanın esasları ise, ahlâkı bozmak, jurnalcilik, entrika, yerli halkın bölünerek birbirine düşman gruplara ayrılmasıydı.
Bu politikanın uygulama vasıtaları da, yerli halk arasından seçilmiş hainlerden oluşturulmuş birinci sınıf bir haber alma servisi, harekât sahasının zeminini iyice bilen yerli Hıristiyanlar, bolca dağıtılan paralar, aralarına nifak sokarak birbirinden ayırma, millî değeri olan şahsiyetler hakkında ortaya en kötü iftiraları atma ve yaymaydı.
Bütün bunlarla istenilen sonuç alınmazsa, kaba kuvvete ve askerî harekâta başvurulacaktı ki bu, asilere er veya geç İngiliz gücü karşısında boyun eğeceklerini anlatacaktı.
Bu politikanın en önemli unsurlarından biri de gizlilikti. Biz bütün tartışma ve eleştirilerimizi herkese açık bir biçimde yaparız. Londra'da ise, siyasî meseleler yalnız bu işin uzmanı olan politikacılar arasında görüşülür ve kamuoyunun bundan haberi olmaz. Halk bunların hazırlanışını, sonuçlarını ve amaçlarını asla öğrenemez.
İngiliz siyaseti birkaç spor kuralı üzerine dayanmaktadır: "Bütün gücünle çarpışmadan pes etmek yok. İmtiyazlar müzakere yoluyla değil, karşı taraftan koparılarak alınır. "(Londra, Haziran 1920) Albay L.....'in şu sözleri bu doktrini çok güzel özetliyor: Saldırıların kötü sonuçları üzerine hücuma uğradığı zaman karşısındakilere şöyle cevap vermişti: "Biz dünyanın en önde gelen milletiyiz ve kimsenin yardımına ihtiyacımız yoktur. Bu yüzden kendi başımıza hareket etmeyi tercih ederiz. İşler kötüye giderse bu bizim için daha iyidir, zira o zaman gerçek gücümüzü ortaya koymak fırsatı doğar" ve ilâve ediyordu: "Sizin için Doğu bir aksesuar, bir fantezidir. Bizim için ise, bize sadık kaldığı sürece hayatımız, bizi istemediği zaman da ölümümüzdür."
Yolu üzerinde her zaman önüne çıkan rakibi kimdi acaba? Fransa! Asya'da, Afrika'da ağır bir biçimde yenilgiye uğratılan Fransa. 1914 Savaşı bu durumu hiç değiştirmedi. Savaş bittikten sonra, Londra soğuk bir şekilde şöyle konuştu: "Almanya'ya karşı sizinle birleştik,

Doğu için ise, hareketlerimizde bağımsız olmak istediğimizi söylemiştik."
Fransa buna şöyle cevap veriyordu: "Bu tezinizi anlatırken bizi sırtımızdan hançerlemeniz gerekmezdi her hâlde." (Suriye ve Kilikya olayları, 1920-1921). Bu olaylar Asya halkına kötü bir örnek oldu. Bununla beraber, Doğu ülkelerinin kapladığı sahalar buralardaki halkları eğitmeye aday olan iki, üç, hatta daha fazla devlete yetecek kadar geniş değil miydi? Her şey benim olsun demek, İngiliz emperyalizmi için biraz da Alman emperyalizminin kaderini paylaşmak gibi olmuyor muydu? Nitekim, sivil servisin görevlileri de gülerek, "Adam sen de, biz her zaman güçlü olacağız" diyorlardı.

Ondan öncekiler

İngilizlerden daha öncekilerin plânları da, parçalanmış, aşağı yukarı ortadan kaldırılmış bir Türkiye üzerine dayanıyordu. Bu, Jön-Türklerin zamanına, 1903'lere kadar uzanır. Avrupa'nın satın alma yoluyla toprak kazanmasına, o zamanlar Türkiye'de hâkim olan Almanlara karşı, bir tepki meydana geldi. Jön-Türkler, Almanlara karşı Fransa ve İngiltere'den destek istediler, fakat Almanlar ancak kendilerine tâbi bir Türk hükûmetine göz yumabilirlerdi. Bu nedenle, Kâmil Paşa'yı iktidara getirdiler.
Fakat İttihat ve Terakki komitesi buna karşı çıktı. Kâmil Paşa'yı devirdi. Bunun üzerine şiddetli bir mücadele başladı.
İngiltere mücadelenin ilk raundunu kazandı. Kâmil Paşa'yı tekrar iktidara getirdi ve bütün Jön-Türklere karşı savaş açtı. Böylece, ülkede ilk kez millî duygu oluşmaya ve olgunlaşmaya başladı.
1910 yılında, İngiltere İstanbul Büyükelçiliği'nin baş tercümanı Fitzmaurice İttihat ve Terakki'yi bölmeyi başardı; bu teşkilâtın en güzide elemanlarından olan Albay Sadık'ı elde etti. Bu adam, kendi buluşu olan "Hürriyet ve İtilâf" cemiyetini kurdu ve Jön-Türklere muhalif eski Müslüman din adamlarını bu kuruluşa aldı.

Hürriyet ve İtilâf Partisi teşkilâtını genişletti ve Türk milliyetperverlerine karşı mücadeleye başladı, bu mücadele bugün dahi sürmektedir.
Bu parti 1911 yılında daha da kuvvetlendi. Çok güçlü propagandası, yüksek rütbeli bazı subayları kendi safına çekti. Bunlar da İttihat ve Terakki hükûmetini devirdiler.
Kâmil Paşa yeniden iktidara geldi, İngiliz politikası gitgide daha fazla Türk aleyhtarı olmaya başladı. Bu siyasetin sonuçları pek çabuk görüldü: Balkan Savaşları.
Askerî yenilgi Hürriyet ve İtilâf Partisi hükûmetinin devrilmesine sebep oldu, İttihat ve Terakki yeniden iktidara geldi.
1912 yılının Kasım ayında, İngilizlerden yana olan Kâmil Paşa -sonraları bunun yerini Damat Ferit almıştır- İttihat ve Terakki şeflerini tutuklattı. Bunları mahkemeye vermek istediyse de, Türk kamuoyu buna engel oldu. Vatan fikri yavaş yavaş benimseniyordu. İngiliz elçiliğinin baskısıyla çekilen Kâmil Paşa, milletler arası bir filonun İstanbul limanına demirlemesini istedi.

Almanların Türkiye'ye karşı tutumu

Büyükelçilerin konferansı ortaya bazı itirazların çıkmasına sebep oldu. Almanya Büyükelçisi Le Baron de Marshall, alınan tedbirlerin lüzumsuz olduğunu beyan etti. Böylece, kendi devletinin sarsılmış olan durumunu ustalıkla düzeltmek istiyordu. Kâmil, heyecanlı bir tavırla, "Ben artık yaşlandım. Hayatımın bir değeri kalmadı. Fakat sizler gençsiniz. Mahvolursanız çok yazık olur" dedi. Bu sözler üzerine proje onaylandı. Fakat yegâne itiraz -Almanya'nın itirazı- büyük bir ustalıkla ortalığa yayıldı. Böylelikle, Marshall bahtı kara Türkiye'nin tek dostu olarak kabul edildi.
Müttefik donanmanın gelmesine rağmen, hükûmet darbesi oldu. Millî hareketin öfkesi direnişleri daha da körükledi. Bu, Alman politikasının zaferi oldu, artık o yalnız başına Türklerin gururunu okşamaya devam edecekti.

"Goeben" ve "Breslau"

1914 Ağustos'unda, İstanbul'un bütün Müslüman halkı, İngiltere'ye ısmarlanmış iki zırhlının teslim edilmesini büyük bir sabırsızlıkla

beklemekteydi. Daha önce, açılan bir kampanyadan toplanan para ile bunların bedeli ödenmişti. En fakirler bile buna katılmış, son meteliklerine kadar vermişlerdi.
Bu arada Birinci Dünya Savaşı patladı. Türkiye henüz hiçbir tarafı tutmamıştı. Buna rağmen İngiltere, bu kadar sabırsızlıkla beklenen gemileri vermekten vazgeçti, Türk halkının hayal kırıklığı müthiş oldu. Zaten Balkan savaşlarını donanmasının yetersizliğinden dolayı kaybetmemiş miydi?
Birkaç gün sonra da Goeben ve Breslau Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul önlerine geldiler. Gemilerin güvertelerinde, "İngiltere tarafından aldatılmış Türkiye'ye Almanya'nın hediyesi" yazılı birer pankart vardı. O aralık olaya tanık olanların söylediklerine bakılırsa, şehirde o güne kadar bu kadar büyük bir heyecan görülmemiştir. Almanya bu suretle gayesine ulaşmış oldu: Bundan böyle Türkiye kendisinin müttefiki olacaktı.
Mütarekeden sonra yeni bir problem ortaya çıktı. Müttefiklerin yenilmişlere karşı tutumu ne olacaktı? Bu sefer İngiltere yine başa geçti, çünkü kesin bir karar vermek gerekiyordu. Ama Türkiye'de olup bitenleri iyice biliyor muydu? Hayır. Nitekim, 1908'de olduğu gibi, yine bir Kâmil Paşa aradı: Bu kez, İngiliz mandası yanlısı olan Damat Ferit'i buldu.

İngiliz mangası isteyen adam

Bu adam gençlere karşı olan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni destekliyordu. Kendi buluşu olan gizli bir dernek kurdu: "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" ve aklınca iyi olduğunu sandığı fikrini yaymaya başladı. Bununla beraber onu himaye eden büyüklerinin yapmış oldukları hataları da biliyordu. Bunları, alay ederek birer birer saymıştır. Eski Türkiye'nin bu son adamı tamamıyla İngilizler gibi düşünüyordu. Aklınca İngiltere'yi tutmak "Ehvenişer - kötünün en zararsızı-" idi. Bu kendi sözüdür.
Oxford'da okumuş, İngiliz emperyalizmini benimsemişti. Bununla beraber, Fransızca mektuplar da yazıyordu. Namuslu geçindiği hâlde, İngiltere'nin himayesini kabul etmiş ve onun paralarını cebine indirmişti. Milliyetçiler ise, böyle bir şeye yanaşmamak için yemin etmişlerdi. Damat Ferit bunlara, omuz silkerek, "Deliler" diyordu.

Hamisi olan Padişah Abdülhamit (1) Almanya'nın himayesini kabul etmişti; kendisi İngiltere'ninkini kabul ediyordu.
Sevr Anlaşması'na da imza koyan bu bedbaht adam, Fransa'nın kendisini küçük düşürmüş olmasını bir türlü hazmedememiş, bu yüzden Fransa'yı asla affetmemiştir.
Hiç kimse, şahsî kin ve ihtirasları yüzünden, memleketine onun kadar kötülük etmemiştir. Yaşlıları dinlemeyen gençlere karşı büyük bir kin besliyor ve mütemadiyen, "Ben olmasam her şey kaybedilmiş olurdu" deyip duruyordu.
İşte böylece Damat Ferit, Abdülhamit'in eskiden yaptığı hataları tekrarladı, tesadüfen ona uzatılan eli ve teklif edilen desteği kabul etti, fakat bu onu acaba nereye götürecekti? İşte onu hiç bilmiyordu.

Satın alınmış kişiler

Kayınbirader ile beraber Padişah, İngilizler tarafından satın alınmış kimselerin oluşturduğu uzun listenin başına geçmiş oldu. Ama Padişah ne kadar bilgisiz olursa olsun tehlikeyi anlayacaktır. Bu nedenle, millî duygulara bir yön vermeye çalışacak ve büyük millî şefle bozuşmayacaktır. İngilizlerin sadık bir adamı olmayı kabullenmekle beraber, Anadolu'da onlarla birlikte savaşa girmeyi reddedecektir.
İngiliz siyaseti, elde ettiği bazı kişilerin itibarını, gerektiğinde sıfıra indirmekten çekinmez. Nitekim, son zamanlarda Mısırlılar bile, İstanbul'da devletin başındaki Sultan'ın her ay İngilizlerden ne kadar para aldığını İngiliz kaynaklarından öğrenmişlerdi.
Damat Ferit'in aracılığı ile İstanbul basınının dörtte üçü keza satın alındı. Bu gazetelerde Fransa'ya karşı saldırgan yazılar sütunları doldurdu. Basın servisinin müdürü olan bir İngiliz subayı bu yayını idare ediyordu.
Bazı camilerde hatiplik görevi yapan hocaların başındaki Sait Molla, İngiliz Yüksek Komiserliği'nden direktif alıyordu. Yaman bir propagandacı olan Refii Cevat (Ulunay) ise, Fransız nüfuzuna karşı müthiş hücumlarda bulunurken, aynı kaynaktan esinlenmekteydi.
Sait Molla'nın başarısı sonucu "İngiliz Muhipleri Cemiyeti (2)" çok gelişti ve bir hayli üye topladı. Bu münasebetle Londra'dan gelen İngiliz rahibi Frew, daha ilk günlerden başlayarak bu cemiyeti enerjik

bir şekilde destekledi. Bu garip cemiyet, başlayan mücadele esnasında ortaya çıkan ve milleti heyecana veren olaylarda, aynı kaynaklardan aldığı direktifle işe karıştı. Kurduğu bazı gizli örgütlerin üyeleri ve tahrikçi ajanlar eliyle Hıristiyanları öldürterek suçu milliyetçilerin üzerine yıktı: Adapazarı isyanı. Ekim 1919, Konya isyanı. 1920, 1921.
Bu cemiyetin başlıca üyeleri şunlardı:
Sonradan Şeyhülislâm olan eski mebus Mustafa Sabri, savaşta İngilizler hesabına çalışmış olan Albay Sadık, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin macera adamı Mehmet Ali, nihayet İngilizlerin mücadeleyi sürdürmelerine yardımcı olan meşhur Ali Kemal, 1908'de Parlâmento'da mebus olan Konya Şeyhi Zeynelabidin, eski mebus Vasfi Hoca, doktor Rıza Tevfik (filozof) bu cemiyetin içinde, İngiliz mandasını isteyen ayrı bir grup teşkil ediyorlardı. Aynı kaynaklardan beslenen bu grup, 1921 yılında da bu gayenin gerçekleşmesi için çalışmaktadır.
1919 ve 1920'de Sait Molla ile rahip Frew, Cemiyet'e yeni üyelerin katılmasını sağladılar. İngiliz Muhipleri aynı zamanda, Fransa'nın düşmanları olacaklardır. Bunların aşırı gayretleri bazı suçsuz kişilerin mahkûmiyetlerine bile sebep oldu. Fakat kısa bir zaman sonra bunlar affedildiler. Bu kudurmuş insanlar İngilizlere pahalıya mal oluyorlar, İngiliz Yüksek Komiserliği emrindeki örtülü ödenekten su gibi para alıyorlardı.

Doğu'da İngilizler

İngilizler Asya'da çevirdikleri dolaplar için en çok yararlı olabilecek kimseleri, bir insan deposu olan Anadolu'nun Doğu bölgesinden sağladılar. İngilizler de, milliyetçiler de en iyi ve savaşçı askerlerini burada buldular.
1919 yılında "Times" gazetesinin Anadolu muhabiri, "Doğu'da Kürtler, Batı'da Yunanlılar" diye yazıyor ve şöyle devam ediyordu: "İşte, İngiltere'deki emperyalist parti hükûmetinin, Türkiye'yi İngiliz egemenliğini kabul edinceye kadar sıkmakta olduğu kıskacın iki ucu."
Savaşta Kürtler, Türk subaylarıyla anlaşamadıkları için orduyu terk edip köylerine dönmüşler, 1915'ten beri de, tek bir süvari bile orduya

katılmamıştı. Bununla beraber, Türklerin canını sıkan bu olay, Rusların ilerlemesi ve onu izleyen tahriplerle dengelenmiş oldu. 1917 yılında ise Bağdat düştü. Kürt sorunu da İngilizlerin dikkatini çektiğinden bunlarla temas kurdular. Aralık ayında, İngilizler buralara geldiler ve düzeni tesis ettiler. Halk da bundan memnun kaldı; İngiliz himayesi pek o kadar ağır değil gibi görünüyordu; bazı kimselerin bağımsızlık arzularına da ilişilmedi. Ama bir müddet sonra, memleketlerinin gerçek bir askerî istilâya uğradığını, ellerinde ve avuçlarında ne varsa İngilizler tarafından alındığını görünce olaylar kötüye dönüştü. Geçici olarak bir süre için İngilizler yerlerini Türklere bırakmak zorunda kaldılar: Zaten buradaki ahali savunma sanatını çok iyi biliyorlardı.
İngiliz askerî ve siyasî faaliyeti, burada bozguna uğradı ve bu ciddî durumun Asya Müslümanları üzerinde büyük yankıları oldu.
Türklerle mütareke imzalandıktan hemen sonra İngilizler buna bir cevap olarak Musul'u işgal ettiler.
Bu sırada, Doğu rüyasından sarhoş olan İngiltere, İran'ın ve Mezopotamya'nın da hâkimi olduğuna inanmış, bu toprakları ilhak etmeye hazırlanıyordu. Bağdat, içine Anadolu'yu da alacak olan bu büyük imparatorluğun merkezi olacak, geriye yarı bağımsız ve ileride İngiliz ağının içine düşmeye namzet birkaç adacık kalacaktı. Kafkasya'daki küçük Ermenistan Cumhuriyeti, Kürdistan dağları, soluğu tükenmiş bir Türkiye. Hicaz, Şam ve Suriye Araplarına zayıf muhtariyetler verilecek, bunlar ileride bu büyük topluluğun cazibesine kapılmaktan kendilerini alamayacaklardı. Geriye kalan tek rakip kimdi acaba? Fransa. 1916'da yapılan Sykes-Picot gizli anlaşması emperyalist İngilizleri çok kızdırmış, "Musul üzerindeki isteklerimiz" ise o derece canlarını sıkmıştı ki, Suriye ile ilgili taleplerimizi de öğrenince İngiliz sivil servisi küplere bindi. Böylece, Doğu'nun politik ve kültürel bir nüfuz tesis etmek istediğimiz her ülkesinde İngilizlerle kendimizi savaş halinde bulduk.
Musul'da eserlerimiz, Dominicains rahipleri tarafından çok iyi bir biçimde idare edilen okullarımız bulunuyordu. Öğretmekte, hüner ve incelik göstermekte çok tecrübe sahibi olan bu insanlar halkın sevgisini kazanmışlardı. Onlar memleketin her yanında rehbersiz, silâhsız rahatça dolaşabiliyorlar ve kendilerini savunmak endişesi içindeki İngiliz subaylarına rastladıkları zaman onlara gülüyorlardı.

Bu adamlar Fransa'yı Doğu'da bazı taktik yanlışlar yaptığından ve olaylara müdahale etmeyerek sadece sessiz bir tanık olarak kalmasından dolayı affetmiyorlardı.

Londra ne istiyor?

İngiltere çalışırken, bizim cephemizde daimi bekleyiş, anlaşmazlık ve Doğu'daki güçlüklere karşı Paris'in can sıkıcı ve anlaşılmaz tutumu vardı.
Fransız haber alma servisince ele geçirilen bazı haberleşme belgeleri İngilizlerin oyununu ortaya çıkarmıştı. Fakat sükût yine devam etti. Paris yabancı ülkelerdeki ajanlarının gönderdiği raporları okumuyordu bile.
Londra'da aksine, Sömürgeler Dairesi, olayların gelişmesini büyük bir dikkatle izliyordu. Her şeyden önce Türklerin direnişini kırmak gerekiyordu. Doğu'da durumu kurtarmak için İngilizler ne istiyorlardı? Hindistan yolunun emniyetini sağlamak, Osmanlı Halifesi'ni avuçlarına alarak Hindistan ve Mısır'ı bu yolla ellerinde tutmak. Osmanlı İmparatorluğu'nun eski toprakları üzerinde iktisadî hegemonya kurmayı da bunlara eklemek gerek. İngiliz ordusu ise, İstanbul'daki Halife'nin değişik tutumuna bağlı olan Türk idaresinin durumunu izlemekle meşguldü.
Türkiye'yi parçalamak, yegâne direniş gücü olan Fransız nüfuzuna son vermek, War Office'in ve yerli ajanların en büyük kozlarıydı. Bunların hiçbir vicdanî endişeleri olmadığını bildiği hâlde Foreign Office göz yumuyor, War Office de icraatı tasvip ediyordu.
Fakat her şeye rağmen, Türk direnişi gittikçe büyümekteydi. İngilizlerin İran'daki başarısızlığı, Fransız basınının açtığı kampanya, İngilizlerin Doğu'da sonuçsuz kalan girişimleri İngiltere için ayak bağı oldu.
Fransa'ya karşı harekete geçmek imkânsızdı. Böyle durumlarda İngiltere, ajanlarına ne yolda hareket etmeleri gerektiğini ve onlardan ne beklediğini fısıldamayı çok iyi bilirdi. Çok az lâf, çok az yazışma, fakat buna mukabil sınırsız para ve ödenek. Yapılacak işi de en yüksek faziletler arasına yerleştirmek! İşte program.

İngilizlerin düzeltilemeyecek yanlışı

İngiltere müthiş bir biçimde aldatılmıştı. Doğu'ya egemen olmak için iki büyük kuvvete saldırmıştı: Jön-Türklerin vârisi olan ve İslâm'ın sancağını taşıyanlara, bir de Doğu'daki liberal ilerlemeleri büyük bir anlayışla izleyen ve ona yön veren güçlü Fransız politikasına. Mütarekeden beri biz, müttefiklerimiz tarafından yenilgiye uğratılan her ülkede bulunuyorduk. Doğu'da, Almanya'da, velhâsıl savaşın yapıldığı her yerde. Fakat Londra bunu anlamak istemiyor, kendisinin iki farklı politikanın kurbanı olduğunu söylüyordu: Biri Foreign Office, diğeri War Office; birincisi ikincisini suçluyor, ikincisi de hiç söz dinlemiyordu. Türkiye'de ise böyle bir duruma rastlanmıyor, orada çok ustalıkla idare edilen İngiliz emperyalist teşkilâtı çok merhametsizce yoluna devam ediyordu. Bu örgüt, herhangi başka bir Avrupa devletinin nüfuzuna karşı çok ciddî ve kesin bir tavır alıyordu. Böylece ne kadar çok kin birikti? Müslüman çoğunluğun desteğini kazanmak için izlenen bu garip tutum İngiltere'yi Levanten unsurlara yaklaştırdı. Gittikçe İngiliz nüfuzu altına giren bu zümre yavaş yavaş Müslüman dünyasıyla teması kaybetti. Levantenler tarafından temeli kazılan Doğu'daki İngiliz kalesi yıkıldı ve davası da şekil değiştirdi.

Görünmeyen baskı

1920 yılında Türk milliyetçiliği, az zamanda bütün Asya'ya yayılacak olan bağımsızlık hareketinin başına geçti. Millî hareket İstanbul'u da içine aldı, 16 Mart olayı buna engel olamadı. Her gece tekrarlanan olaylar, göze görünmeyen bir kuvvetin varlığını hatırlatıyordu. Bazen bir cephane deposu havaya uçuyor, bazen çok manalı ve düşündürücü bir yangın ortaya çıkıyor, velhâsıl önceden kestirilemeyen bir seri olay birbirini izleyip duruyor, bunları yapanlar da bir türlü ele geçirilemiyordu.
İngilizler bunlara aldırış etmek istemiyorlardı. Asya'da bazı şeylerin çok derinlemesine değişmiş olduğunu unutarak -daha doğrusu unutmak isteyerek- büyük bir gayretle saldırgan tutumlarını sürdürüyorlardı. Ama artık, bir avuç insanın, yarı bilinçsiz de olsa, milyonlarcasının hakkından geldiği zamanlar çok geride kalmıştı. İngiltere, kendisine karşı biriken kinlerin derecesini idrakte çok geç kaldı. Bugün kendisine kaldırılmış olan kalkanlar müthiş egoizmine

karşı çıkmaktadır.

III

YUNANLILAR İZMİR'DE

Yıldırım taarruzu

14 Mayıs 1919 saat 21'de, Koramiral Calthorpe İzmir Garnizon Komutanı'na, mütareke anlaşmasının 7'nci maddesi gereğince, şehrin istihkâmlarının, Müttefik kuvvetler tarafından işgal edileceğini haber veriyordu. Bundan iki saat sonra, saat 23'te gönderdiği yeni bir notada ise, barış konferansı kararı gereğince, Yunan askerî birliklerinin İzmir'i işgal edecekleri bildirilmekteydi.
Yıldırım, tam İzmir'in sükûna kavuştuğu, ekonomik hayatın canlanmaya başladığı zamanda düştü. İzmir ve Aydın vilâyetleri Dünya Savaşı'nı müstesna şartlar içinde geçirmişlerdi. Rumlar ve İslâmlar, zımni bir anlaşma ile Almanlara hiçbir müdahale sebebi yaratmamışlardı. Mütareke imzalanır imzalanmaz da her şeyin normale dönmesi pek kolay olmuştu.
Müttefiklerin bu acayip kararı -daha doğrusu M. Lloyd George'un- her şeyi altüst etti. O güne kadar çok örnek bir tutum ve davranış örneği vermiş olan Türkler ilk önce şöyle düşündüler: ''Müttefiklerin her dediğini kabul edebiliriz, yalnız onların bizlere baskı yapmak için Yunanlıları görevlendirmesi, ayakların baş olması, gerçekten her şeyin sonu olur. Biz büyük bir hata işledik, bunu biliyoruz; büyük devletlerin bizi cezalandırmak isteyeceklerini de düşünüyorduk; ancak Yunan egemenliğini asla kabul edemeyiz, Yunanlıları asla.''
Gerçekten, bundan daha ağır bir hata işlenemezdi ve bu, yapılan tahriklerin en kötüsüydü.
Yunanlılar, özellikle çok nazik olan bu operasyonu acaba nasıl başarabileceklerdi? Ülkenin idaresini ele alırken nasıl bir tutum ve davranış içinde olacaklardı?
Amiral Calthorpe'nin dediği gibi, 15 Mayıs saat 7'de Averoff ve Limnos zırhlıları, peşlerinde birçok nakliye gemileri olduğu hâlde İzmir limanında demirlediler. Albay Zaphiriote kumandasındaki Yunan birlikleri karaya çıkmaya başladılar. Bu birlikler bir efzun alayı

ile 40. ve 50. piyade alaylarından oluşuyordu. Bunlardan önce, birkaç küçük deniz birliği, Türk komutana yapılan bildirideki şartların yerine getirilip getirilmediğini, Türk askerlerinin kışlalarında kalıp kalmadığını kontrol için karaya çıkmıştı. Yalnız Türk liman polislerinin yerlerinde kalmalarına müsaade edilmişti. Bu arada İngilizler de posta ve telgrafhanenin bulunduğu binayı işgal ettiler. Amiral Calthorpe, Müttefik devletler savaş gemilerinin şehrin asayişini koruyacağını bildirdi.
Saat on birde Yunan birlikleri İzmir'e çıktı. Ortalıkta derin bir sessizlik vardı. Yunan askerleri, etraflarında silâhlı sivillerin de bulunduğu uzun bir yürüyüş kolu teşkil ettiler. Bütün bunlar ve bundan sonra yazacaklarımdaki haber ve ayrıntılar, yüksek rütbeli Fransız subaylarının not defterlerinden alınmıştır.

"Zito Venizelos"

Yürüyüş kolunun önünde kocaman bir Yunan bayrağı vardı. Herkes çılgınca "Zito Venizelos" diye bağırıyor, sancaktar da bayrağı sallıyordu. Gösteri yapanlar, gürültüden gitgide kendilerini kaybettiler. Böylece, içinde en fazla sayıda Türk askerinin bulunduğu büyük kışlanın önüne geldiler. Binada, silâh altına yeni alınmış yedek subaylar, 56. Süvari Alayı subayları, acele ve düşüncesizce verilen bir emir üzerine burada toplanmış başka birçok subay vardı. Bunlar, herhangi bir taşkınlığa sebep olmamak ve kolayca suçlanmalarına bahane yaratmamak için kendi rızalarıyla silâhlarını teslim ettiler. Sinirli, kederli ve yaptıkları bu gereksiz fedakârlıktan dolayı şimdiden pişman olmuş bu savunmasız insanlar birbirlerine sokulmuşlardı.
Bu sırada kışladan, tahrikçi bir Yunan ajanı tarafından patlatılan bir tabanca sesi ortalığı çınlattı. Bu, beklenen bir işaretti. Bunun üzerine Yunan askerleri binanın karşısında mevzi aldılar ve bir ateş salvosu başladı. Ateşe Yunan makineli tüfekleri de katıldı.
Kışlanın içinde camlar kırıldı, ölü ve yaralılar yerlere serildi. Anlatılamayacak bir panik içerisinde silâhsız insanlar koridorlara yığıldılar. Neden sonra, birkaç subay kuşatma birliklerini yatıştırabildiler. Önce içlerinden biri arkadaşlarını ikna etmiş, hepsi de onu dinlemiş, o da elinde beyaz bir bezle görüşmeci olarak kışladan çıkmıştı, fakat derhal süngülendi ve yere yıkıldı. Daha sonra

Türk komutan çıktı, ateş devam etti, ancak yavaş yavaş azaldı. Tehditler ve küfürler arasında, Türk komutana bazı emirler verildi. Türk subay ve erleri kışlayı terk edecekler ve derhal gemilere bineceklerdi. Çıkış başladı, ayakta yürüyebilecek durumdaki yaralılar arkadaşlarının yardımı ile kafileye katıldılar. Silâhlı komitacılarla askerler etraflarını sarmış olarak, limana doğru yürümeye başladılar. Şehirdeki Rumlar da dindaşlarının kışkırtmasıyla heyecana gelerek toplanmışlardı. Hakaretler, tecavüz ve cinayetler başladı. Türk subayları tüfek dipçikleri ve süngülerle hırpalandılar, üstleri arandı ve soyuldular. Komitacılar büyük bir hırsla bunların mendilleriyle feslerini aldılar, fesler yırtıldı ve ayaklar altında çiğnendi. Bu her Müslüman için en büyük hakaretti.
Yunan subayları bunları alkışladılar, kalabalık bağırmak ve vurmaktan yorulunca küfürler edilmeye başlandı. Türk subayları iki sıra saldırgan arasında yavaş yavaş yürümeye zorlandılar. Perişan kafile nihayet liman önünde durdu. Ölü ve yaralılar yolda bırakılmıştı. Hayatta kalan ve oraya kadar gelmiş olanlara da, bu sefer Patris kruvazöründen, destroyerlerden, İzmir'deki Yunan bankasından ve civardaki Rum evlerinden ateş açıldı. Yunanlı denizciler Türk subaylarına gülüşerek nişan alıyorlardı. Otuzdan fazla subay vurularak, binecekleri geminin önündeki rıhtıma düştü, geri kalanlar da türlü hakaretlerle bindikleri geminin ambarına, hayvanlarla beraber tıkıldılar.
İzmir'de Yunan işgali işte böyle başladı. Önceden söylediğimiz gibi, bu kısa cümleler, sonuçları beklenilenden çok daha geniş olacak bu kötü hareketleri büyük bir öfkeyle seyreden bizimkiler (3) tarafından kaleme alınmıştır.

Aldanış

İzmir şehri ve vilâyetindeki Müslümanlar bu harekete acaba niçin karşı koymadılar?
Olaydan birkaç gün önce saraydan bir heyet İzmir'e gelmiş, işgalin geçici olacağına dair teminat vermiş, her ne pahasına olursa olsun kan dökülmesine sebebiyet verilmemesini istemişti. İstanbul hükûmeti de, İzmir Vilâyeti Valiliği'ne, silâhlı bir direnişe müsaade edilmemesi emrini vermişti. Böylece Yunanlılar İzmir'i kolayca işgal

ettiler. Direniş ve mücadele ancak, adam öldürmeler ve yağmalar sonucu başladı.

Gözler Fransa'ya çevriliyor

16 Mayıs'tan başlayarak İstanbul'a bazı haberler gelmeye başladı. Bunun üzerine kabine istifa etti ve Sadrazam olayı, Müttefik Devletler Yüksek Komiserleri nezdinde protesto etti. 17 Mayıs'ta ilk ayrıntılı bilgiler alınmaya başladı! Cinayetler, yağma ve diğer facialar. Basına sansür konmuştu. Fakat telgraflar elden ele dolaşıyor ve İstanbul'da halkın heyecanı gittikçe artıyordu. 20 Mayıs günü olayın ilk tanıkları İstanbul rıhtımına ayak bastılar. Bunlar, işgalin esef verici sahnelerini gözleriyle görmüşlerdi; bu facialar kırk sekiz saat devam etmiş ve Müttefikler tarafından hiçbir müdahalede bulunulmamıştı. 17'nci Kolordu Komutanı'ndan gelen resmî bir telgraf bunların anlattıklarını doğruluyordu. Moral çöküntü yavaş yavaş İstanbul'un bütün Müslüman halkına yayıldı, Hıristiyanlar da bundan rahatsız oldular. Şehirde protestolar, mitingler birbirini izlemeye başladı. Bu, şiddetten uzak, millî bir matemdi. Türk makamları ve halk yüksek bir olgunluk gösterdi. Bunlar, düşmanın eline koz vermek istemiyorlar ve öfkeyle yapılacak bir hareketin daha büyük facialara yol açabileceğini anlıyorlardı. Bu arada birkaç gün gözler Fransa'ya çevrildi ve bir kınama beklendi, fakat Fransa'dan bir ses çıkmadı.

"Öyle ise İngilizleri istiyoruz"

Olayı Lord Curzon ve Hint Müslümanları protesto ettiler. Bunun üzerine Şarklı basın kollarını İngiltere'ye doğru uzattı: "Biz İngilizleri istiyoruz." İngiliz himayesini isteyen mazbatalar elden ele dolaşmaya başladı. "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" güçlenmeye başladı ve bir ara sömürgeci partinin gayesine varmak üzere olduğu sanıldı, daha doğrusu, İstanbul'da bu kanı yaygınlaştı.

İzmir'de ise, kırk sekiz saat süren yağma ve taşkınlık hareketlerinden sonra ortalık biraz sükûna kavuştu, ama karışıklıklar vilâyet hudutları içinde giderek yayılmaya devam etti. Bir Fransız subayı şöyle yazıyor: "Yunanlıların İzmir'e girişinin bilançosu: 300 Türk öldürülmüş, 600'ü de yaralı. Budalaca öfkeleri sırasında yanlışlıkla, vilâyetin Rum asıllı memurlarından olmaları dolayısıyla fes giyen

kendi ırktaşlarından on beşini, ayrıca Fransız Demiryol Şirketi'nin gar şefini, İngiliz uyruklu birisini daha öldürmüşlerdir. Rıhtımlar üzerinde, kışlalar önünde, eşlerinden veya oğullarından bir haber almak için toplanmış olan Müslüman kadınları hakarete uğramış, çarşafları yırtılmıştır. Sokaklar işlenen cinayetlerin ve alçakların izleri ve artıklarıyla doludur. Bazen de savaş tanrısı Mars, görevini hırsızlık tanrısı Mercure'e bırakıyor ve bazı Yunanlı tüccarlar, komitacı çeteleri, kendilerine borç vermiş olan alacaklılarının evlerine kadar götürmeyi üstleniyorlardı."

Aynı subay şöyle devam ediyor: "İzmir olayları, Hadise adındaki Türk gazetesine göre Yunanistan'ın bir diğer ülkenin mandasını üzerine almak şöyle dursun, kendilerinin bizzat vesayet altına alınması gerektiğini ortaya koymuştur."

Durum, bundan daha güzel bir biçimde anlatılamaz.

Acaba Yunanlılar, kırk sekiz saat geçtikten sonra çılgınlık ve taşkınlıklarını durdurup bunları zafer sarhoşluğuyla yapmış olduklarını kabul edecekler miydi?

Hayır, Menemen ve Aydın olayları, onların şiddete ve kendilerine hâkim olamayacaklarını göstermiştir. Eğer İzmir'e geçici bir sükûnet gelebilmişse, bu Müttefiklerin seslerini yükseltmelerinden olmuştur. Şayet böyle hareket etmeye devam ederlerse süratle cezalandırılacakları kendilerine söylenmiştir. Uzaklarda, ülkenin daha içlerinde halka fena muameleler, Müslümanların galeyana gelerek kendilerini savunmak için, başına milliyetçi şeflerin geçtiği çetelerin kurulmasına kadar sürüp gitmiş, ondan sonra artık göze göz, dişe diş formülü uygulanmaya başlamış ve her kötülük cezasını bulmuştur.

Göze göz, dişe diş

Şimdi gerçek savaş başlamıştır. İzmir vilâyeti harap olmuş bir savaş alanına dönmüştür. Çoğu kez basit köylülerden oluşan çetelere yenik düşen Yunanlılar, ellerine geçen masum kimselerden intikam alma yoluna gitmişler, bu arada Yunan istatistikçilerinin kendilerine bildirmiş oldukları rakamların gerçeğe uymadıklarını da öğrenmişlerdir. Vilâyet nüfusunun üçte iki çoğunluğunun, savunmaya kararlı Müslümanlar olduğunu görmüşler ve bunun acısını her gün çekmişlerdir.

Aydın iki kez el değiştirmiş, Yunanlılar tarafından yakılmış ve şehir bir harabe haline gelmiştir. Hem Türk, hem Hıristiyan halk öldürülmüş, evler yağma edilmiştir.
Kısa zamanda, karışıklıklar bütün Anadolu'ya yayıldı. Galeyana gelen Müslüman kamuoyu milliyetçilerle birleşti, Türk ordusunun subayları tarafından süratle savaşa alıştırılan sivil çeteler, çok az bir zaman sonra gerçek bir millî kuvvet olarak ortaya çıktılar. Bunlar sadece gerçek düşmanlarına saldıracaklardır. Savaş bölgesinde dolaşacak olan Fransızlar, bunlardan sevgi ve saygı ve çok iyi bir muamele göreceklerdir. Milliyetçi subaylar tarafından çok iyi karşılanarak misafir edileceklerdir. Onlara kendi davalarını anlatacaklar, İngiliz ve Yunanlıların kendilerine yaptıkları suçlama ve iftiraların haksız ve yersiz olduğunu anlatmaya çalışacaklardır.

Bu tahribattaki mantık ne idi?

Böylece Avrupa, daha doğrusu İngiltere, altı ay ara ile iki büyük yanlış yaptı:
1) Türk ordusunu silâhlarıyla ayakta bırakan çok hafif bir mütareke,
2) Kendisine karşılık verecek ve savaşacak güçteki rakibiyle çatışmaya giren Yunanı tahrik.
Birbirini izleyen bu iki hareketin dayandığı bir mantık vardı: Türkiye'yi mahvetmek! Bu mantığı ise ancak rastlantı veya beceriksizlikle izah etmek mümkündür.

Menemen olayları ve tanıklar

İşte, Aydın ve Menemen olayları hakkında doğruluğu tartışılamayacak üç belge -bunlar askerî makamlarımızca ele geçirilmiştir- durumu açıkça belirtmektedir:
Bunlardan birincisi bir tanık ve bir kurbanın, Menemenli tüccar Çerkez Sefer Efendi'nin anlattıklarıdır.
İfadesini şöyle özetleyebiliriz:
15 Haziran 1919 Pazar günü, öğleden sonra, kasabanın pazarında bir kalabalığın birikmekte olduğunu görür. Dükkânından çıkarak bunun sebebini öğrenmek ister. Bu arada kasabanın ileri gelen Rumlarının oluşturduğu bir grup görür. Bunları yerli Rumlardan

kurulu bir bando izlemektedir. Arkada, önlerinde atına binmiş komutanıyla bir Yunan taburu gelmekte, yanlarında da Rumlar "Zito Venizelos" diye bağırışmaktadırlar. Bu alay, pazarı tehditler savurarak geçip Bergama doğrultusunda gözden kaybolur.
Ertesi gün, 16 Haziran akşam saat 10'a doğru, Bergama'yı işgal etmeye giden ve Müslüman çeteler tarafından geri püskürtülen Yunan birliği yaralılarıyla beraber Menemen'e geri döner. Kasabanın eski kalesinde ağır makineli tüfekleri mevziye sokarlar ve savunma hazırlığı yaparlar. Ertesi günün sabahında da civar köylerdeki hayvan sürüleriyle zahireyi yağmalamaya giderler. Tabiî Menemen de bundan etkilenir.
Türk pazarı saldırıya uğrar. Sokak ortasında her geçen Müslüman öldürülür. Kaleye yerleştirilmiş makineli tüfekler de şehri taramaktadır. Hükûmet Konağı'nda, kaymakam ve jandarmalar katledilir. Nihayet İzmir'den İngiltere ve Fransa'nın temsilcileri gelirler. Sefer Efendi de, Rumların birkaç defa kendisine engel olmalarına rağmen yanlarına çıkmayı başarır, şikâyetlerini söyler ve öldürülen komşularını sayar.
Üç gün süren bu yağma sonunda kasabada 300 kişi öldürülmüş, tarlalarda ekin kaldırmaya giden 700 gündelikçi işçi geri dönmemiştir. Menemen tüccarlarının altınları alınmış, birçok Müslüman mağazası ve evi boşaltılmıştır.
6'ncı Demiryol İstihkâm Bölüğü'nün, Menemen istasyonunda görevli Fransız çavuşu Pichot, olanları 25 Haziran'da yüzbaşısına yazdığı mektupta şöyle anlatmaktadır:
"Burada geçen çok üzücü olaylar ve hiçbir yardımcım olmaması sebebiyle, beni buradan aldırmanızı ve Yunanlıların bulunmadığı bir yere tayin etmenizi rica ederim. Burada hayat çekilmez bir hâl aldı. Bütün gün garda, oraya buraya koşarak, silâhlı veya silâhsız, piyade veya atlı olarak gelen Yunanlıları uzaklaştırmak için uğraşmaktayım. Çoğu zaman bunlar Fransız otoritesine de karşı gelmektedirler. Bundan başka burada gördüklerim ve işittiklerimden büyük bir nefret duymaktayım. Dün Bergama'dan dönen Yunan askerleri, gar meydanında bir açık hava pazarı kurmuşlar, elbise, gümüş takımları, mücevherler, ayakkabılar gibi, yağma edilmiş eşya satıyorlardı. Bunlar İngiliz hükûmetinin kendilerine, rastladıkları Türkleri öldürmelerini emrettiğini, böylece bütün Fransız askerlerini giydirip

kuşatıp teçhiz edeceklerini, savaşı kazandıklarını, şayet istedikleri takdirde Fransa ile de savaşa başlamaya hazır olduklarını iftiharla söylüyorlardı."

Aydın

Çavuş Pichot'nun hiddet ve nefretini birçok Fransız subayı paylaşmaktaydı. Aydın'da olup bitenlere gelince, bunları Rahibe Marie'nin raporundan daha iyi anlatacak bir belge bulunamaz. Çok iyiliksever ve herkesin yardımına koşan bir insan olan Marie, bu olayları yakından ve iyi bir biçimde izleyecek bir yerde bulunuyordu. İşte, rapordan aldığımız bazı bölümler:
"24 Haziran Salı - Bugün Türkler Yunanlılara, 3 Temmuz'a kadar Aydın'dan çıkıp gitmelerini bildiren bir ültimatom verdiler. Öğleden sonra şehrin güneyine doğru gitmiş bulunan bir Yunan birliği sivil kuvvetlerin saldırısına uğradı. Silâh sesleri iki saat sürdü, akşam saat 8'de Yunan birlikleri Emine Köyü'nü ateşe verdikten sonra şehre döndüler. Askerler tüfeklerinin ucundaki süngülere yağmadan ellerine geçirdiklerini takmışlardı, ırktaşları da onları, sanki dünyayı fethetmekten geliyorlarmış gibi, alkışlıyorlardı.
"28 Haziran Cumartesi - Başka bir Yunan birliği aynı bölgede harekât yapmak için gitti. Öğleye doğru saat 11'de silâh sesleri yeniden başladı ve bütün gün devam etti. Yunanlılar Yahudi mahallesindeki evlerin damlarına yerleştirdikleri makineli tüfeklerle Türk mahallelerine ateşe başladılar. Evler yanmaya başladı. Kaçmak isteyen Türkler yanmakta olan evlere tıkıldı, bazılarını da süngünün ucuyla dürterek, evleri rahatça yağmalamak için, oradan kovdular; çoğunu da öldürdüler. Akşam saat 6'da bunlardan birçok Türk ailesi bize gelerek sığınmak istediklerini söylediler. Yangın bütün gece korkunç bir biçimde yayılarak devam etti ve Hıristiyan mahallelerine de sirayet etti. Türkler sokak ortasında öldürülüyorlardı.
"29 Haziran Pazar - Silâh sesleri bir türlü kesilmek bilmiyor. Her yandan ateş edilmekte. Yunanlılar kısa menzilli toplarını kullanmaya başladılar. Fakat bunların ateşi Türk mevzilerine ulaşamıyor. Buna karşılık Türk mevzilerinden etkili bir topçu ateşi başladı, mermiler bizim binanın üzerinden aşmakta. Akşamın saat 7'sinde Yunan askerleri tamamıyla yanmış olan Yahudi mahallesinden bize, beş altı

yüz kadar mülteci getirdiler. Bunların başındaki Yunan subayına, bu işe şaştığımızı söyleyince, 'Ne yapalım hemşire, bunları, ellerine kim geçerse öldüren efzun askerlerinin elinden kurtardık...' diye karşılık verdi.

"...Yunan ordusu geri çekilmekte, çekilirken de sivilleri öldürmekte ve evleri ateşe vermekte. Başlarındaki Yunan albayı şehrin boşaltılması halinde kendi ırktaşlarına yardım ve onları himaye edeceğine söz vermiş. Bu nedenle, Yunan birliklerinin geri çekilmekte olduğunu haber alan Rumların büyük bir kısmı, gece yarısı, ordu birliklerine katılmak üzere, şehrin civarındaki Trallés Tepesi'ne koştular, fakat oradaki birlik, birkaç Rum'u kabul ederek gerisini süngü ile tepeden aşağı kovaladı. Yorgunluktan bitkin ve öfkeli bu insan grubu bize geldi, zira kendi birlikleri onlara kendi aziz Yunan bayrağını açmamıştı.

"Şehri terk ederken, Yunanlılar bize top ve makineli tüfek ateşi açmaktan geri kalmıyorlardı. Yüreklerinde kin dolu, gayrimuntazam Türk milis kuvvetleri şehre girdiler. Her yerde vatandaşlarının cesetleriyle ve yanan mahallelerin harabeleriyle karşılaştılar...

"...Türkler de bazı hoş görülmeyecek hareketler yaptılarsa da, daha önce Yunanlıların, haksız olarak işgal ettikleri ülkelerinde yaptıklarını gördükten sonra buna başvurmuşlardır. Esasen Yunanlılar, -Türkler kendilerine bildirmişlerdi- Aydın'a gelirlerse, Türklerin bir tek Rum kalmayıncaya kadar hepsini öldüreceklerini biliyorlardı. Sonra, uygar geçinen insanlar şunu çok iyi bilmelidirler ki, Yunanlılar düşmanları kadar barbarcasına ve mantıksızca hareket etmişlerdir, ama Aydın'da öldürülen binlerce suçsuz insanın sorumluluğunun en büyük kısmı kendilerine aittir. Çıkardıkları sayısız yangınlardan dolayı önce onlar suçlu durumdadırlar."

Barışçı bir eser

Durumu özetlersek, Türklerin büyük bir öfkeyle Hıristiyanlara yaptıklarını, Yunanlılar, Avrupa'nın iki büyük ve medenî devletinin kendilerine vermiş olduğu mandaya (vekâlet) sığınarak, daha fazlasıyla yapmışlardır. Bu itibarla kendilerini bağışlamak ve barışa gitmek imkânı ortadan kalkmıştır. Bağışlanamayacak diğer bir hata da, başarmaktan âciz oldukları bir görevin Yunanlılara verilmesidir.

Rakamlar konuşuyor

Bu hatanın sonuçları çok büyük olmuştur.
Yunanlıların, İzmir üzerinde ırk bakımından iddia ettikleri hakların doğru olduğuna dair propagandalar, gerçeklere çarparak sonuçsuz kalmıştır.
Eski Yunan, Türklerden önce, İzmir'deki yerli ve Müslüman halkın arasında bir Yunan kolonisi kurmuştu. O sıralarda, İzmir vilâyeti Müslüman bir beyliğin bir bölümünü teşkil etmekteydi. Bu beylik daha sonra, kendi isteğiyle Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştır. İstanbul Türkler tarafından alınınca, İzmir de onlara katıldı. İzmir ve Aydın vilâyetlerinin nüfusunun çoğu Müslüman, bölge de Türktür. 1919'da doğudaki ordunun istatistik servisinin hazırladığı rakamlara bir göz atalım:
Aydın vilâyetinde: 1.814.000 Müslüman Türk, 300.590 Rum.
İzmir vilâyetinde: 594 Türk okulunda 45.000 Türk öğrenci, 110 Rum okulunda 9.080 Rum öğrenci, 130 cami, 65 kilise (Rum ve Ermeni).
Aydın vilâyetinde: 508 büyük cami, 271 küçük cami, 48 medrese, 169 kilise (Rum ve Ermeni).

Rumların yabancı düşmanlığı

Müslüman çoğunluğun önemi bu kadar büyüktür, bu nedenle bunların kendilerine yapılan kötü muamelelere karşı büyük bir tepki gösterip harekete geçecekleri muhakkaktı. Bu vilâyete ayak basmak, büyük Yunanistan'ı yeniden kurmak için öyle usta bir tâbiye, taktik ve esneklik gerekmekteydi ki, değil Yunanlılar, dünyanın en zeki milletleri bile bunlardan yoksundu. Yunanlılarda ihtiras vardı, çıkarlarına çok bağlıydılar, intikam ve gururları söz konusu olunca her türlü ölçü ve mantığı kaybediyorlardı.
Yabancı düşmanlığı da onların önde gelen vasıflarından biridir. Yunanlılar İzmir'e hâkim olduktan sonra Fransız ve İngilizlerin başları çoğu kez derde girmiştir. Kısa zamanda şehir, mamur görünüşünü, huzur ve sükûnunu yitirmiştir. Büyük savaşta bile bu olmamıştı. Avrupalıların birçok teşebbüs ve işleri âdeta durmuş, her problem çözülmez olmuştu. Tıpkı aynı sebeplerle Selânik'te olduğu gibi.

Delice bir gurura kapılmış olan yeni gelenler, hiçbir nasihate kulak asmıyorlar, işbirliğine yanaşmıyorlardı. Her şeye hâkim olmak, her şeyi kendileri yapmak istiyorlardı. Bu rejim ve boşluk birkaç ay devam etti.
Bununla birlikte, bu kadar cinayet ve faciadan sonra belli başlı suçlulara bazı cezalar verildi, diğerleri de sıkı bir kontrol altına alındı. Fransız-İngiliz karma komisyonları duruma müdahale ile her tarafı dolaşarak bazı soruşturmalara başladılar. Ortalığa biraz sükûnet geldi ve silâhlı çatışma artık, oldukça kesin bir şekilde çizilmiş bir cephede cereyan etmeye başladı.

Yangın büyüyor, enkazı kim kaldıracak?

Savaş başlamıştı. Ama saldırının sonuçları yavaş yavaş meydana çıkacaktı. Başlangıçta bu bir partizanlar çatışmasıydı; sonraları bunlar daha sıklaştı, genişledi, daha acımasız, daha kanlı olmaya başladı. Yangın gittikçe yayılıyordu. Bu nedenle daha çok insan, malzeme gerektiriyor ve İngiltere'nin teşvik ettiği Yunanistan, kendi gücünü ve kaynaklarını aşan bir harekete girişmiş oluyordu. İngiltere Yunanistan'ı boşuna kışkırtıyor, başka devletlerden ayırıyor, bunu yaparken de sertliği elden bırakmıyor, malî yardımı pazarlık konusu yapmıyor, demir gibi bir el bu kıskacı her gün biraz daha sıkıyordu. Görevleri veya işleri dolayısıyla Doğu'daki bu çatışma bölgesinde bulunan asker ve sivil Fransızlar, olayları gittikçe artan bir hayretle izliyorlardı.
Bunlar Fransayı, savaştan önceki durumundan uzaklaşmış, bir kenara itilmiş, müttefikleri tarafından saldırıya ve iftiraya uğramış görüyorlar ve alarm çanını çalıyorlardı. Fakat Paris buna cevap vermiyordu.
Bununla beraber, bütün bunlara karşı koymamız pekâlâ mümkündü. Elimizde o kadar çok silâh, ele geçirdiğimiz ve kimsenin bizi kolay kolay söküp atamayacağı öyle mevzilerimiz vardı ki. Sömürgeci İngiltere, olayları büyük bir titizlikle izlemekteydi. Kararını vermişti; tehlikelerini bile bile büyük bir oyun oynuyordu. Bizimle işbirliği yapması, kazançların bölünmesi demekti. O, her şeyin kendisinin olmasını istiyordu. Onun için, çok sert, metodik hareket ediyor, en ufak şanstan yararlanmaya bakıyordu.

1919 Mayıs'ından Ekim ayına kadar durumda bir değişiklik olmadı; büyük çapta olaylar görülmedi. Yunanlılar cephelerinde zorlukla tutunuyorlardı. Hâlbuki karşılarındaki düşman, düzensiz milis kuvvetleriyle tecrübesiz askerlerdi. Asıl Türk ordusu, Bağdat hattı üzerinde İngilizlerle savaşmakta, aynı zamanda Erzurum cephesini kontrol altında tutmaktaydı. Bir taktik hatası olarak Türkler, en zayıf düşmanla işi bitirmeyi bir yana bırakıp en büyük tehlikeyi savuşturmaya çalışıyorlardı. Bu, millî hareketin ilk stratejik yanlışı oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

Milliyetçi Hareket

I

MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU

Başlangıç

İstanbul'da Türk çevrelerinde büyük hayranlık ve âdeta vecit içinde, İngiliz-Yunan lokallerinde ise sınırsız bir nefretle sözü edilen bu millî hareket acaba gerçekte neydi? Birtakım insanlar bundan kinle, diğerleri ise aşkla bahsediyorlardı.
Uyandırdığı duyguların şiddeti, bunun derin bir kökü ve canlılığı olduğunu ispatlıyordu. Zaten, her zaman sinirli ve huzursuz olan şehrin her yerinde bu hissedilmiyor muydu?
Yunanlıların ve İngilizlerin yaptıkları gibi, İstanbul'da milliyetçiliğin de sadık yanlıları ve dernekleriyle bunlara para yardımı yapanlar vardı. Bu akım aynı zamanda Müslümanlığın esaslarından da yararlanıyordu. Bunu anlamak için bu davaya baş koyanları (fedaîleri) dinlemek yeterdi. Bunlar, ülkelerine Fransa'dan yeni gelmiş Fransızlarla ilişki kurmak ve onlara, vahim durumlarını ve ümitlerini bildirmek için can atıyorlardı. Hâlbuki öteden beri İstanbul'da yaşayan, duyarlıkları kaybolmuş, daima şüpheci yabancılar, Türk idealizmini pek fazla ciddîye almıyorlardı.

Yeni gelenin etrafı ustaca sarılıyordu. İlk önce, bir aracı veya dost kendisine, herkesin ulu orta, aslını bilmeden sözünü ettiği hareketin gerçekte ne olduğunu öğrenmek isteyip istemediğini soruyordu. O bu sırrı öğrenmeden İstanbul'dan gitmek ister miydi?
Ertesi gün veya daha ertesi gün, herkesin uykuya dalmak üzere olduğu bir saatte, kendisine gizlice bir mesaj ulaştırılıyordu. Ona, adını ve kimliğini bildirmeyen birisinin bir han odasında kendisini beklemekte olduğu söyleniyordu. Yabancı, bir an tereddüt ettikten sonra merakına yenilerek gitmeyi kabul ettiğini bildiriyor, acele giyindikten sonra koşarak gidiyor, fakat civarda pusu kurmuş nöbetçi İngiliz albayı ile veya bu hizmetinden dolayı birkaç kuruş ödül alacak olan Rumla karşılaşıyordu. Bu arada bir kenara gizlenmiş olan haberci durumu izlemekteydi. Bunun yüzündeki kötülük ifadesi, en saf kişilerin bile anlayacağı kadar belirgindi.
Fedaîler, tepeden tırnağa kadar komitacıydılar. Bunların, ülkenin iç kısımlarından geldikleri solgun yüzlerinden, esmerleşmiş ellerinden belli oluyordu. Bizim fedaî de, İngiliz hatlarını geçebilmek için türlü kılığa girmiş, üzerindeki şık elbiseye daha alışamamıştı. Gözlerinde, uykusuzluktan ve yorgunluktan çelik parıltısına benzer bir renk vardı. Birçok tuzaklardan kurtulup gelmişti. Vücudunda sinir gerginliğinden ötürü zaman zaman ürpermeler oluyordu. Fakat çevreye bir göz attıktan sonra kendini toparladı ve Doğu'ya özgü nazik bir tavırla, "Geç kaldığımdan dolayı beni bağışlayın, zira böylesi daha az tehlikeli oluyor. Bu sebeple sizi gece yarısı rahatsız ettim, görüşelim mi?" dedi.
O vakit, birkaç elektrik ampulünün biraz aydınlattığı yarı karanlıkta, gece bekçisinin anlamsız bakışları altında konuşma başladı. Her çeyrek saatte bir, civar sokaktaki bekçinin kaldırıma çarpan sopasının tok sesi duyuluyordu. Bu, yorgun ve her şeye kolay inanmayan Beyoğlu'nda, Müslümanların uyanık olduğunu gösteriyordu.
Oraya gelen, "Ben doktorum" diye söze başladı ve adıyla unvanını açıkladı. Fikirlerinin kendilerini tehlikeli maceralara sürüklediği idealist gençlerden biriydi. Böylece, milliyetçilerin kurmay heyetine girmiş, arkadaşlarıyla birlikte milliyetçi şeflerin meclisini oluşturmuşlardı. Her türlü sorumluluğun ve başarısızlığın ağırlığı onların omuzlarına yüklenmişti. Haberlerin en çabuk şekilde

ulaştırılması onlara bırakılmıştı. Bir savaşın veya bir müzakerenin kaderi onların maharet ve ustalıklarına bağlıydı. Bu, onlara düşen en zor ve ağır bir görevdi. İslâmın kaderci felsefesi onları lüzumsuz misillemeden koruyordu.
"Bizim hareketimiz tamamıyla vatanseverlik hareketidir" diyordu, doktor R... "Bu kelime belki sizi şaşırtır; bunu Türkiye'de daha önce duymamışsınızdır. Vatanseverlik, mütarekeden sonra, bizim çektiğimiz ıstıraplardan doğmuştur."
Daha sonra hatip, davasını anlatmaya başlıyor, haklı olduklarını ispat eden olay ve delilleri birer birer ortaya koyuyor, Müttefiklerin keyfi muamelelerini, yeni milliyetçilik prensiplerinin ortaya çıkış sebeplerini açıklıyordu. Anlatılanlar gerçeğe uygundu. Asya'nın anlaşmaz bir tutumla yaptığı bu suçlamaları çürütmek, inkâr etmek imkânsızdı. Bekçinin sopasının tekrarlanan sesleri saatlerin geçtiğini hatırlatıyor, ama konuşma uzayıp gidiyordu. Her iki taraf da kendi görüşünü muhafaza ediyordu.
Birden kısa bir ayrılık cümlesinden sonra, garip ziyaretçi ortadan kayboluverdi. Orada gözcülük yapan, fakat görünmeyen bir arkadaşı tarafından aralanan kapıdan süzülüp gitti. Söylemek istediklerinden daha fazla bir şey söylemeden, duymak istediklerini de duyduktan sonra oradan ayrılmıştı. Ama gayesine ulaşmıştı. Karşısındaki ise, daha fazlasını öğrenmek merakından bir türlü kurtulamayacaktı. O, artık olaylar ve belgeler arasında bocalayacak ve her çeşit sözler işitecekti. Bunların hepsinden doğru bir sonuç çıkarmak büyük bir sabır işiydi.

Bir adam: Mustafa Kemal

Türkler Wilson prensiplerinin ne demek istediğini tam anlamıyla anlamışlardı. Mütarekeyi imzalarken, ahalisinin çoğunluğu Türk olan imparatorluk topraklarının Türkiye'ye kalacağından şüphe etmiyorlar, Başkan Wilson'un bu prensiplerinin değişmez esaslarının barışın gerçek dayanağı olacağına inanıyorlardı. Şimdi bunlar birden yıkılmıştı. Aldatılmış oldukları duygusu halkın bütün sınıflarında yaygınlaştı. Bu sırada herkes Çanakkale zaferinin kahramanı olan, mağrur Almanlara da kafa tutmuş bir askeri hatırladı. Bu, Berlin'in adamı Enver değil, onun rakibi, Anafartalar galibi, askerlerinin ve

Müslüman milletlerin hayranı Mustafa Kemal'di. Bundan sonra o, Türkleri harekete geçirecek olan millî duyguyu şahsında toplayacaktır.
Direniş hareketinin bütün tarihi onun çevresinde dönecektir.
Dostları tarafından teşvik, düşmanları tarafından tahrik edilerek, son derece tehlikeli olan bu mücadeleyi yönetecektir. Hem Avrupa'da, hem Asya'da yabancı müdahalesine karşı sürdürülecek savaşta gerçek şef o olacaktır. 1881 yılında Selânik'te, Larissalı (Yenişehirli) Müslüman bir aileden dünyaya gelmiş, Manastır askerî idadîsinde öğrenimini yapmıştı. Sonra İstanbul'a gelerek Harp Okulu'na girmişti. Diplomasını alarak teğmen çıktığı gün bir sürgün emriyle Şam'a, Şam'dan Yafa'ya gönderilmiştir. Yafa'dan kaçarak önce İskenderiye'ye, oradan Pire'ye, sonra da Selânik'e geçmiştir. Selânik'te Jön-Türklerin arasına girmiş, onların davalarını benimsemiş, İttihat ve Terakki Partisi'ne üye olmuş, böylece sekiz ay kaçak olarak yaşamıştır. Sonra, buradaki ordunun Padişah'a karşı olan hareketine katılmıştır.
Bu hareketin en ileri gelenlerinden biri olan Mustafa Kemal, Suriye'deki direnişi de organize etmiş, Selânik'te karargâh kuran ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın kurmay başkanı olarak onunla birlikte 1908'de İstanbul'a girmiştir. Çok yetenekli ve becerikli arkadaşlarla birlikte çalışmış olduğundan, ihtilâlcilik sanatını bütün incelikleriyle öğrenmişti: Komiteler kurmak, propaganda yapmak, azar azar nüfuz ve hulûl gibi. Ama, bunlardan pek fazla zevk almıyordu. Çünkü her şeyden önce komutanı Mahmut Şevket Paşa gibi, o da bir askerdi.
Harbiye Nezareti'nin delegesi olarak, 1910'da Picardie bölgesinde yaptığımız askerî manevralara geldi, bizim subaylar onun taktik (tâbiye) bilgisine hayran kaldılar, kendisine bir arkadaş muamelesi yaptılar. Sonra Trablusgarp'a gitti ve orada Türk-İtalyan savaşına katıldı. Oradan Gelibolu'ya geldi: Balkan savaşlarında Edirne'yi geri aldı.
Türkiye, Alman safında yerini aldığı zaman, Mustafa Kemal Sofya'da Ataşemiliterdi. Daha çok genç olmasına rağmen parlak bir geçmişe sahipti. Çanakkale savaşlarından önce, 19. Tümen Komutanlığı'na atanmıştı. Müttefikler onunla Arıburnu'nda karşılaştılar. Daha sonra Anafarta önlerinde kendilerini durduran yine o oldu. O zaman rütbesi

albay olduğu hâlde, savaşın en nazik safhasında Türk-Alman kuvvetlerine kumanda etti. Emrinde üç general ve 160.000 asker vardı. Liman Von Sanders ondan pek hoşlanmadığı hâlde, savaşın zaruretleri gereği, onun sözünü dinlemeye mecbur oldu, zira İngiliz saldırısı başarıya ulaşmak üzereydi.
Mustafa Kemal askerlerinin manevîyatını yükseltti, onların başında hücuma katıldı. Türk savunması iyi dayandı. Durum kurtulmuştu. Onun şöhretinin artmasından endişe duyan Alman Yüksek Komutanlığı kendisini Kafkas cephesine gönderdi. Orada 16. Kolordu'ya komuta etti ve rütbesi generalliğe yükseltildi. Daha sonra Bağdat üzerine yapılan taarruzu idare etmeye memur Alman generali Falkenhaym ile ihtilâfa düştü. Onun taktiğini beğenmediğinden memnuniyetsizliğini açıklamak için istifa etti. Bunun üzerine Halep'e atandı. Oradan, 30 Eylül'de Talât ve Enver'e göndermiş olduğu rapor çok ilginçtir.

Uzağı gören bir adam

Verdiği raporda, asker ve politikacıya özgü, çok özlü, aynı zamanda edebî bir uslupla askerî durumu bütün açıklığıyla izah etmiştir. Ülkenin sosyal ve ekonomik tablosunu büyük bir cesaret ve ustalıkla çizmiştir. O milletini, ülkesinin kaynaklarını ve ihtiyaçlarını çok iyi bilmekteydi.
"Savaş, hiç istisnasız, çeşitli ırklara mensup vatandaşlarımızı perişan etmiş, halk ile devlet arasındaki bağlar kopma derecesine gelmiştir" diyordu. Mustafa Kemal devlet iktidarının güçsüzlüğünden, ekonomik hayattaki çöküntüden ve halkın müthiş para sıkıntısından da yakınıyor ve onlara, gelecek için hiçbir güvence olmadığını söylüyor, namus ve hamiyet sahiplerinin her türlü geri düşünceye iltifat etmemelerini istiyordu. Bunlardan şikâyet ederken, yabancı vesayeti altındaki saltanatın çok yakın olan sukutunu önceden görüyordu. Askerî durumla ilgili sözleri âdeta kehanet derecesinde doğru çıkmıştır. Şu unutulmamalıdır ki, rapor, Almanya'nın parlak zaferleri sırasında kaleme alınmış, savaşın sonucunu Türkiye'de ondan başka kimse önceden tahmin edememiştir. Müttefikler arasındaki iş birliğinin hiçbir vakit bozulmayacağını, onların sefalet ve mahrumiyetlerinin, Almanların maruz kaldıkları yokluk ve sıkıntılara

göre, çok daha hafif olduğunu anlamıştır. Kendi devletinin katıldığı ittifakın galip geleceğine inanmıyordu. Ülke kaynaklarının, boşalan yerleri doldurmaya yeterli olmadığını söyleyerek Türk ordusunun zayıflamakta olduğunu ispat ediyordu. Bu sözleri ileride gerçek olacaktır.
"İngiltere'ye hizmet edecek bir Müslüman dünyası, Filistin'de İngiliz nüfuzuna tâbi bir Hıristiyan devleti kurulması ve böylelikle Mısır, Süveyş ve Kızıldeniz'in güvence altına alınması, Türkiye'nin bu güzel ülkelerden ve bu ülkeler üzerindeki dinî nüfuz ve itibarından mahrum bırakılarak bir yana itilmesi, bütün bu görüşler, İngiltere için, yaptığı savaşın gayelerinin yerine geçecek kadar önem kazanmıştır. Bunlar, aynı zamanda bizim için de tamir kabul etmez felâket olacaktır."
Mustafa Kemal'in görüşleri Alman Yüksek Komutanlığı'nın tutumu ile hiçbir şekilde bağdaşmamaktadır. Türkiye'nin çökmesi onların umurunda bile değildir. Mustafa Kemal ülkesinin sömürülmesine karşıdır. Bu sebeple Falkenhaym ile münakaşa etmiştir.
O zaman büyük bir cesaretle bunu yazmıştır: "Falkenhaym kendisini dinleyenlere, her şeyden önce bir Alman olduğunu ve Almanya'nın çıkarlarını düşündüğünü söylemek cesaretini kendinde buluyor. Şayet iki ay içinde o, bütün kuvvetlerini kullanarak Filistin cephesini savunmayı başarırsa, dünyanın karşısına, en büyük zaferlerden birini kazanmış bir komutan olarak çıkacak, o zaman imparatorluk elimizden çıkarak bir Alman sömürgesi olacaktır. Bu amaca ulaşmak için de, bizim altınlarımızı, ordumuzu, son erine kadar kullanacaktır."
Enver bu rapora, çok kısa ve kuru bir cevap verecektir. Falkenhaym Filistin cephesi komutanlığında bırakıldı ve Mustafa Kemal gözden düştü. Bu suretle 1917'den 1918'e kadar, on bir ay İttihat ve Terakki şeflerinin hazırlamış oldukları programı rahatça incelemek fırsatını buldu.
Ama olaylar kendisinin haklı olduğunu gösterdi. Filistin cephesinde yenilgiler birbirini kovaladı; Almanya elindeki kuvvetleri kullanmasını beceremiyordu. Yine Mustafa Kemal'e başvuruldu. 4, 7 ve 8. Ordular Grubu Komutanlığı'na atandı. Bağdat üzerine yürüyüş hazırlığı başladı. Rüyası gerçek olmuş ve tek başına komutan olduğuna sevinmişti. Ama ilk konakta, İstanbul'daki en iyi dostundan aldığı şifreli bir telgraftan mütarekenin sonuçlarını öğrendi ve o zaman dünyası başına yıkıldı.

Amiral Calthorpe'u acele mütareke yapmaya götüren sebebin Mezopotamya'daki durumun nezaketi olduğunda şüphe yoktur. Mustafa Kemal gizli görevi üstlenmiş, fakat her şeyden önce askerce davranmıştır.
Mütarekeden hemen sonra, ondan kurtulmak isteyen Damat Ferit kabinesi, onu Doğu Anadolu'daki 3. Ordu Müfettişliği'ne atadı. Bu büyük bir tedbirsizlikti. Çünkü Mustafa Kemal İngilizlerin Anadolu'daki faaliyetlerine artık açıkça karşı çıkmaya başlamıştı. Önceleri Almanya'ya yaptığı gibi, bu yeni düşmana da saldırdı. İstilâ görmemiş Türk topraklarına geçer geçmez, eli silâh tutan herkesin etrafında toplandığını, jandarma birliklerinin davasına katıldıklarını gördü; direniş fikri yaygınlaşmaya başladı. İzmir'in işgal edilmesinin buna ne derece katkıda bulunduğu kolayca tahmin edilebilir.

Mücadele başlıyor

İlk haberler kendisine ulaştığı sırada Mustafa Kemal, Samsun civarında, Havza'daydı. Hemen orada bir miting düzenledi, yaptığı konuşma herkesi ağlattı. Olayı haber alan bölgedeki İngiliz subayı, işittiklerinden korkuya kapıldı ve hemen İstanbul'a bir telgraf çekerek hatibin geri çağrılmasını istedi. Fazla vakit geçmeden olumlu cevap geldi. Ama böyle, yapılması zor bir emri kim yerine getirebilecekti? Mustafa Kemal'e her taraftan, durumun müzakeresi için, davetler yağmaya başlamıştı.
Resmî telgrafın gelmesinden önce, dostları kendisini uyardığından, Mustafa Kemal Erzurum'a doğru yola çıktı; böylece sadrazama karşı mücadeleye başlamış oldu. Bununla beraber Padişah'a karşı kötü bir niyeti olmadığını belirtti. Çünkü o da Mustafa Kemal'e karşı değildi, zaten aralarında bir arkadaşlık ve dostluk vardı. Ama İngilizlerin parası işe karışınca zavallı Halife artık onun amiri olmaktan çıktı.

Asiyi yakalayın!

Böylece mücadele başlayınca, Mustafa Kemal, İngiliz İmparatorluğu'nu, Rumları ve Ermenileri karşısında buldu. Hürriyet ve İtilâf Partisi hükûmeti ona sayısız tuzaklar kurdu. Bunları tertiplerken de, ülkenin en azılı haydutlarından, Türkiye'de daimi bir

sorun haline gelmiş olan eşkıyaların artıklarından faydalandı. Bunlar cahil, millî harekete karşı kayıtsız kimselerdi. Ama o, ülkesini ve insanlarını çok iyi tanıyor ve talihine inanıyordu.
Bayrağını açmış olduğu milliyetçilik tamamen Doğu'ya özgü bir cinstendi. Yirmi beş yıldır savaştan gözünü açamamış, sözde kendisini himaye iddiasında bulunan Avrupalılardan usanmış olan halka hitap ediyordu. Bu sonuncular onu soymuş, aldatmıştı. Bu sebeple, şeflerinin emirlerine seve seve katlanmaya hazırdılar.
Mustafa Kemal'in taktiği çok cesurca idi. Anadolu köylüsünün olaylara karşı yarı ilgisiz tutumunu çok iyi biliyordu. Bu nedenle, küçük asker gruplarını ileri gönderdi. Bunlar şehir ve kasabalara girecekler, ilk önce telgrafhaneyi ele geçirecekler, mahallî devlet organlarıyla konuşup anlaşacaklar yahut da duruma göre, onları Sivas'a, kongreye göndereceklerdi.
Türk jandarması bu hareketin en iyi ajanı olacaktır. Zaten bu kuvvete sahip olmak, ülkeyi elinde tutmak demekti.
Millî hareket etrafına, hiçbir görevi olmayan birçok subayı, gayrimemnun devlet memurlarını, politikacıların yarısını, hemen hemen bütün aydınları toplamıştı; bunlar yavaş yavaş Anadolu'nun yolunu tuttular. Bu hareket, memleketin çeşitli bölgelerine dağılmış olan canlı ve hareketli kişileri de bir araya getirdi. İttihat ve Terakki Partisi'nden geriye kalanlar da kitle halinde Mustafa Kemal'e iltihak ettiler, o da bunların örgütünü ustaca kullandı.
Bu asi, bir kurucudur

Böylece, milliyetçilik birkaç hafta içinde bütün Anadolu'yu fethetti. Bu olay, güçsüz, âciz ve hiddetten kudurmuş İngilizlerin gözü önünde cereyan etti. Daha başlangıçta, nizam, örgütlenme fikri ve disiplin, bu hareketin en belirgin nitelikleri oldu. İttihat ve Terakki'nin kasaları henüz daha boşalmamıştı; bu paralar ilk giderleri karşıladı, ama Mustafa Kemal bu arada Avrupa'yı da unutmamıştı. Nitekim, Erzurum ve Sivas kongrelerinde Avrupa devletlerine hitap edecektir. Konuşmalarında ve yazılı bildirilerinde, devlet içinde yeni bir devlet kurmak lüzumunun sebeplerini açıklayacaktır.

Türkiye Türklerindir

O, şimdiden Türk barışının koşullarını ortaya koydu: Türk topraklarının bütünlüğü, bağımsızlık, hilâfetin devamı, Yunanlıların İzmir'den çıkması. Öte yanda, askerî hareket devam ediyordu. Anadolu'da silâh ve cephane oldukça boldu. Kafkas ordusunun, İngilizlerin elkoyduğu silâh ve malzemesi milliyetçiler tarafından kaçırılmıştı. İtalyanlar, Antalya-Konya yoluyla silâh kaçakçılığına başlamışlardı, Almanlar ise çekilirken geride birçok bomba, dinamit depolarıyla oldukça güçlü sahra top bataryaları ve teçhizat bırakmışlardı.
Afyon - Karahisar idare, askere alma ve ikmal merkeziydi.
Mustafa Kemal askerî harekâtı izlemekle birlikte mücadelenin ilk aylarından başlayarak anlaşma yolunu da aradı. İstanbul'a ve Avrupa'ya murahhaslar göndererek onlara, anlaşma ortamı hazırlamak için çalışalarını söyledi. Bu arada, Fransa'nın İstanbul'daki temsilcileri ve Anadolu'daki irtibat subaylarıyla resmî görüşmelere başladı; onları Sivas'a davet etti. Bütün bu subaylar döndükleri zaman çok heyecanlıydılar ve milliyetçi şefin barışçı ve anlaşma yanlısı olduğuna inanmışlardı. Fakat İngiliz makamları dişlerini sıkmakta devam ediyorlardı, onlar savaş istiyorlardı. İngilizlerin o zaman Bağdat cephesinde 400.000 kişilik bir ordusu vardı: Ama askerin çoğu gevşek savaşan Hintlilerdi ki, bu da yenilgilerinin sebebini açıklamaktadır.
Padişah'a gelince, o, Damat Ferit'le olan dostluğu, çok sevdiği hemşiresi prensesle, Mustafa Kemal'e karşı duyduğu hayranlık arasında sallanmaktadır. Fakat İngiliz Yüksek Komiserliği onun bu tereddütlerine bir son vermekte gecikmedi.
Artık Mustafa Kemal direktifi eline almış, Türk aşırı ucunu (Enver'in) ele almak üzere olduğu Hindistan Projesi'ni önlemiş, rakibi Enver ve Cemal'i ülkesine kabul etmemiştir. Davasını Paris ve Londra'da anlatmak çarelerini araştırırken bu devletler onu, her şeyden çok korktuğu Enver, Turancılık, Rus İmparatorluğu ve Asya çılgınlığını desteklemekle suçluyorlardı.
Hâlbuki, onun milliyetçiliği ılımlı, sadece Türktü. Türklerin Türkiye'sini kurtarmak için de, dış yardımı lüzumlu görüyordu.
''Her çeşit yabancı işgal ve müdahalesi, bir Yunan veya Ermeni devletinin kurulmasına doğru ilk adımdır. İşte bu nedenle, Doğu Anadolu halkı bu bölgede kurulmak istenen devlete karşı ölünceye

kadar mücadele etmelidir. Zira sonraları, büyük devletler bu durumdan yararlanacaklar, buraları sömüreceklerdir."
İngiltere 'hayır' diyor

Bütün bu düşüncelere karşı Fransa anlaşmanın olanaksız olmadığı, bunun pekâlâ yapılabileceği fikrindedir, fakat İngilizler buna kesin olarak "hayır" dediler. Bu kategorik hayır, bütün Anadolu'nun kaderini tayin edecek gibi görünüyor ve Türkler, "Bu durumdan bizi kim kurtaracak?" diye soruyorlardı.

Mandater devlet kim olacak?

Bazı Türkler, kendilerini yönetecek bir devlet seçmek lüzumunu tartışmakta ve bunun için öne sürülen devletleri gözden geçirmektedirler: İngiltere, Fransa, Amerika en uygunları olmakla beraber, bunlar hakkındaki düşünceleri şöyledir: "İngiltere ile aramızda bugüne kadar çok kan dökülmüştür, üstelik İngiltere bizi hor görmektedir. Yaptığı malî yardımlardan dolayı Amerika'dan hoşlanıyoruz. Ancak müşavir ve eğitimci olarak hem çok sert, hem de çocuksudurlar; tavır ve davranışları da biraz gariptir. Bu konuda en iyi anlaşabileceğimiz devlet Fransa'dır. Ama Fransa, bu görevi yapmak ister mi? Sonra yapabilecek mi? Paris'teki Fransız siyaset adamları bizi tanımak zahmetine katlanabilecekler mi?"
İngiltere açıkça bize düşmanca davranıyor ve savaşıyor.
Mücadelenin başlangıçta, düşman taraflar arasında savaşın insan şerefine yakışır bir biçimde sürdürülmesi konusunda anlaşma olmuştu, ama sonraları Yunanlılar Anadolu'nun ortasına kadar girdikleri zaman, vahşice misillemeler başlayacak, göze göz, dişe diş kuralı uygulanacaktır. Türkler daha şimdiden, İngilizlerin gerek İstanbul'da, gerekse Anadolu'daki iki yüzlü politikalarından yakınmaktadırlar.
Türk-İngiliz mücadelesinin ilk aşamasında İngilizler büyük bir sonuç alamadan ciddî gayretler harcadılar; bunun sonucu olarak Mustafa Kemal Rusya'ya yaklaştı. Rusya'nın malî yardımını istemeye istemeye kabul etti. Bu, millî hareketin attığı ilk yanlış adımdır. Ama bundan nasıl kaçınılabilirdi? Öte yandan, güçlü komşusunun isteklerine cevap vermek lâzımdı: Ama bu ne biçim bir cevap

olacaktı? Bolşevizm mi? Ruslarla Türkler arasındaki ilişkilere zaman zaman kin ve nefret hâkim olmuş, Ruslar Türkiye'yi kendi çıkarlarına göre kullanmak istemişlerdi. Ama, onun yardımı olmadan Türkiye bu işin içinden nasıl çıkacaktı?
İngiliz entrikaları karşısında ise Bekir Sami Bey, "Hain İngilize hiçbir zaman boyun eğmeyeceğiz, Sultanımız, İran Şahı'nın yaptığı gibi, onun okşayıcı sözlerine kendini kaptıracak değildir" diyordu. Bekir Sami Bey hayal kurmakta, fakat İngiliz de inadından vazgeçmemekte.

Babıâli'nin tutumu

Babıâli iki taraflı oynuyordu. Görünürde millî hareketin karşısında, ama gizliden gizliye onun yanında, Milliyetçi şefler tarafından Anadolu'da, Ermenileri Doğu'ya, Rumları da Batı'ya püskürtecek bir hükûmet kurulduğu zaman çok zayıf bir protestoda bulundu. Böyle yapmakla tarafları birbirine yaklaştırmanın da, birbirinden ayırmanın da daha kolay olacağını düşünüyordu. Bu ince düşünce tarzı eski Türk diplomasisinin esaslarından biriydi. İçinden, İngilizlerin yanlışlarına, Intelligence Service'in yaptığı beceriksizliklere gülüyordu. Anadolu'daki Rum ve Ermeni azınlıklara cömertçe birtakım imtiyazlar veriliyor, İngilizler acayip bir askere alma biçimi ile İstanbul'daki İngiliz-Levanten topluluğuna mensup ailelerden birtakım kimseleri subay olarak işgal kuvvetlerinde görevlendiriyorlardı. Ama bu gibiler üniforma altında, askerlikten çok ailevî ilişkilerini ve ticarî menfaatlerini kollamakta idiler.
Anadolu, İngilizlerin yaptıkları bu kötülüklerin uzun listesini, General Milne'nin adının korku ile anılmasını İngiltere hesabına zimmet kaydederken, İstanbul'da da birtakım gizli cemiyetler kuruluyordu: Milliyetçilerin "Yıldız Cemiyeti" gibi. Bu cemiyet İngiliz yanlısı cemiyetle mücadeleye başladı. Ama İngilizler kendilerini tehdit etmekte olan fırtınayı, Fransa üzerine çevirmeye yarayacak usulleri keşfetmekte gecikmediler.

Van, Sivas ve Adana'daki İngiliz askerlerinin değiştirilmesi

Her tarafta dolaşan dedikoduların yaydığı haberlere göre, Kilikya'yı işgale bir hazırlık olmak üzere, Van-Sivas-Adana üçgeni içindeki İngiliz birliklerini değiştirmeyi kabullenmişiz. İstanbul basınında, İngilizler, askerlerimizin Kilikya'ya gelişlerini protesto eden mitinglere büyük yer verdirmişler.
Türklerde heyecan büyüktür. Fransızlar Kilikya (Çukurova) da, Yunanlılar İzmir'de. Bu Türkiye'nin paylaşılması demektir. İngilizler buna karşı, "Bizim mandamızı kabul edecektiniz, biz de sizin toprak bütünlüğünüzü sağlayacaktık" diye cevap verdiler. Bu sözler ilk defa, doğruydu. Kendi sınırları içinde bağımsız bir Türkiye, Hindistan halkına İngiltere'nin Türkiye'nin onurunu kurtarmış olduğunu gösterecekti. Halife de İngiltere'nin himayesi altında görevini

yapacak, Anadolu İngiltere için bir engel olmaktan çıkacaktı. İngilizler bu fikirlerinden asla vazgeçmediler.
İstanbul'daki mücadele büyük bir heyecan içinde devam ediyordu. Acaba Anadolu'da neler olacak? Bana, "Gelin, öğrenmeye başladığınız bu millî hareketin mahiyetini, haydut ve asilerin kimler olduğunu yerinde inceleyip tanıyın" deniyordu.
"Savaş halinin devamına ve günlük çarpışmalara rağmen, siz bizim, deli veya barbar olup olmadığımıza karar vereceksiniz." Bu sözleri tekrar edenler, sonunda beni ikna ettiler. Biraz tereddüt ve bazı diplomatik işlemlerden sonra, ben de memleket içerilerine doğru yola çıktım. Gerçekten, bu çok büyük gayretin manasını yerinde ve hareket halinde görüp anlamak gerekiyordu.

II

ANADOLU'DA KASIM 1919

Bağdat hattı üzerinde

Bağdat demiryolunun başlangıcı olan Haydarpaşa Garı'nın içine girdiğiniz andan itibaren, insan kendini milliyetçiliğin içinde buluyor, ama görünürde İngilizler buraya hâkim. Onlar garı işgalleri altına almışlar, pasaportları ve tezkereleri vize ediyorlar, fakat milliyetçi subay, asker ve jandarmalar aşağı yukarı her tarafta serbest dolaşmaktalar.
İngiltere Bağdat hattını elinde tuttuğu iddiasında. Bu varsayımdan bir türlü vazgeçmemekle beraber bu onu, her gün Anadolu'ya hareket eden trenlerin tıklım tıklım dolu olarak kalkmasına göz yummak zorunda bırakıyor. Köylü ve göçmen kalabalığı arasında, savaş görev yerlerine giden milliyetçilerin siluetleri fark ediliyor. Subayların çok sade ve ciddî görünüşlü üniformaları, pek hafif teçhizatları var. Hepsinin başlarında astragan kalpak, bütün yüzlerde ise az uyumuş insanlara özgü, sinir gerginliğinin yarattığı ifadeye rastlanıyor.
Asya'nın eşiğinde, önceleri Alman gücünün bir sembolü olan büyük gar, bugün harabe halinde; büyük harp sırasında Müttefik hava

hücumları onu kalbur gibi delik deşik etmiş.
Bagajların kaydı sırasında karşılıklı küfürler edildi. İngiliz teşkilâtının beş para etmediği açıkça görülüyor. Milliyetçilerin ajanları, İngiliz süngülerinden korkmadan, boyuna gidip geliyorlar, bu süngüler korkakça iniyor ve onlara yol veriyor. Bağırışmalar, kadınların çığlıkları, İngiliz kontrolünün sert müdahaleleri arasında tren bir kere sarsıldıktan sonra, hareket ediyor. İnanılacak gibi değil. Fakat ortalıkta dolaşan subay, asker ve jandarmalar şimdi neredeler? Her yerden çok Doğu'da. Anlamak için kafa yormaya lüzum yok. Katar ağır bir yolla, sarsılarak İstanbul'un bitip tükenmeyen banliyösünü, acınacak bir hâldeki göçmen kamplarını geçti.
Önceleri bu bölge tamamıyla sebze bostanları, çiçek tarlalarıyla kaplıydı. Bugün ise çöl gibi.
Pendik'ten sonra, eskiden Bythinie adıyla anılan bölge başlamakta. Bir aralık koyu renkli ve kıyıya hâkim bir tepe göründü. Efsaneye göre, Annibal burada ölmüş.
Hintli askerlerle dolu trenler boyuna gelip geçiyorlar. Bunlar Anglosaksonların oynamakta oldukları trajedinin figüranları. Demiryolunun her iki tarafında İngiliz kampları var, halkı heyecana getirmek söz konusu olsa gerek.
İşte İzmit. Şehir iki kısımdan oluşmakta: Hıristiyan mahalleleri, körfezin üstünde amfi şeklinde, yavaş yavaş deniz kıyısına kadar iniyor. Enkaz halindeki büyük "Goeben"in renksiz gövdesi plajın yarısını kaplamış. 1919 sonbaharında İzmit savaş felâketine uğramamış olmanın sevincini yaşıyordu.
Nihayet demiryolu kıyıyı terk ederek, ülkenin iç kısımlarına doğru daldı. Meyve ağaçlarından oluşan gerçek bir orman içerisinde gidiyoruz. Müthiş bir bolluk âdeta yolu kaplayacak. Körfezin uzantısı gibi olan Sabanca Gölü göründü. Açıkta birkaç yelkenli sandal, havada güzel kokular var; yalnız biraz ağırca. Batan güneşin ışınları derin suları aydınlatmakta. Mandaların çektiği kağnıların çıkardığı gıcırtı bütün gece devam etti. Bunlar, kokulu meyvelerle dolu küfeler yüklü. Bunları istasyona götürüyorlar.
Biraz sonra Sabanca'ya geldik. Burası milliyetçilerin elinde bulunan bölgenin sınırı üzerinde. Burada İngiliz kontrolü treni gözden geçirdi, her türlü şüpheli kişileri indirecek, ama savaşçı unsurlar birdenbire

ortadan yok oluverdiler. Bunlar ileride tekrar trendeki yerlerini alacaklardır.
Biraz sonra gar şefinin, ''Tamam, ileri'' diye bağıran sesi duyuldu. Trenimiz artık tehlikeli bölgeye giriyordu. Burada İngilizlerle millî kuvvetler arasındaki savaşlar aralıksız devam etmekte, Karasu boğazındaki köprü ve viyadükler acaba geçit verecek durumdalar mı? Bunu kimse bilmiyor.
Lokomotif ve vagonları hayli eski olan katar, her iki yanı dik yarlarla kaplı dar bir boğaza girdi. Çok muhteşem ve altı uçurum olan, gerçek sanat eseri köprü ve tüneller trenimize geçit veriyorlar. Yunanlı kontrolör ise, boyuna halinden şikâyet etmekte. Bu, onun son görevi imiş; çünkü canı pek tatlı. Öfke ve çaresizlikle, nehrin kenarındaki Hintli askerlerin çadırlarını işaretle: ''Bunlar şuursuz insanlar, çekilmez çocuklar gibidirler, bir evet veya bir hayır için, veyahut canları eğlenmek istediği zaman, kırmızı bayrak sallayarak treni durduruyorlar. Meyil çok dik, birçok defa kaza tehlikesi atlattık, frenler de iyice aşınmış, lokomotifin takati tükenmek üzere, ne meslek!'' Zavallı, başının üzerinde, yüksekte, en ufak bir sarsıntıda yuvarlanmaya hazır kayalara bakıyordu. Çadırlarda yakılan ateşler, köpürerek akan dereyi aydınlatıyor, önümüze Kipling'in romanları için yapılmış sahneler çıkıyor.
Bununla beraber köprüler sağlanmış ve iyi dayandılar. Alışkanlıklar her güçlüğü yeniyor. Trendekileri uyku bastırdı, pencerelerin kenarlarına dikilmiş mumlar eriyerek yavaş yavaş akmakta. Ay ışığı kayaları, üzerlerindeki bodur, yeşil ağaçları ve Hintlilerin sarıklarını aydınlatıyor. Tepelerden aşağı doğru dondurucu bir rüzgâr esmeye başladı.
Birden kompartımanımızın kapısı hoyratça açıldı. Ellerinde bir elektrik feneri olan üç kişi sert bir sesle İngilizce, ''Pasaport'' dediler ve tercümanımızın üzerine çullanarak onu aramaya başladılar. O, kendisine doğru çevrilmiş tabancaya rağmen kuvvetle debelenmeye başladı, ben araya girdim, olay son buldu.

Eskişehir

İlk merhalemizin sonu olan Eskişehir'e geldik. Gece yarısı, yine büyük bir karışıklık ve gürültü arasında, pasaport kontrolü

tekrarlandı. İngiliz subayları her şeye karşı kayıtsız tavırlı, ama göçmenlere, asker ve jandarmalara, özellikle bu yerli kalabalığı arasında kaybolmuş tek kadın turiste, bana, garip bir biçimde bakıyorlar. Bu karışıklığa bir düzen vermek için hiçbir şey yaptıkları yok.
Biraz sonra Eskişehir'in büyük meydanına sessizlik çöktü. Ortalıkta hiçbir canlı kalmadı, ay da bütün parlaklığıyla gökyüzüne yükseldi. Ne gece! Gökyüzü yıldız dolu. Fakat bizi karşılamaya gelecek olanların hiçbirisi ortada yok. Hamallar taşıdıkları valizlerin ağırlığı altında inleyerek gidiyorlar. Ortada birkaç kötü otel görünüyor. Tabiî, gece yarısından sonra, otelin konforlusu pek aranmaz, bir dam altı bile insana yetiyor. Rum otelcilerin en aksisi bile, milliyetçiler Eskişehir'e hâkim olduktan sonra sükûnetin geri geldiğini kabul etmekte. İngilizler garı ellerinde bulundurmakla yetinmekteler. Şehirde dolaşmaktan çekiniyorlar. Buradan üç kilometre uzakta savaş bütün şiddetiyle devam ediyor.

Bütün Anadolu'da endişe var

Ertesi sabah uyandık, Eskişehir'de berrak bir hava var, ama görünürde pek kimseler yok. Bizim milliyetçiler neredeler acaba? Gün bana pek uzun geldi, acaba burası gezimin son durağı mı olacak?
Ama saat 3'te, binbir gece masallarında veya bir tiyatro sahnesinde olduğu gibi, birden dekor değişti. Eski otelimizde bir faaliyettir gidiyor. Sırtlarında halılar, koltuklar taşıyan hamallar göründü. Meğer vilâyetten gelen bir memur vali beyin geleceğini haber vermiş, belediye de kendisini karşılama hazırlığı yapıyormuş. Otelci güler yüz göstermeye çalışıyor.
Biraz sonra bir gürültüdür koptu. Arabacıların kırbaç sesleri ve alkışlar arasında vali, belediye reisi, kâtip ve şehrin ileri gelenleri sökün ettiler ve beni hayretle karşıladılar. Eskişehir'de bir yabancı gazeteci kadın! Artık İstanbul benim en ufak haberlerimi bile duyacaktı.
Belediye reisi çok muhterem bir ihtiyar, fakat dinç ve neşeli. Bana, "Türkiye'ye karşı Fransa'nın hisleri nedir? Sizde kanun ve nizamlar

nasıl uygulanıyor? Hükûmet başkanınız bizim için ne diyor? Yaşlı olduğuna göre, her hâlde olgun bir kişi olmalı?"
Bu eski muhafazakâr, milliyetçilerin doktrinlerini kabul ederek onların cephelerine katılmış, benden kısa kısa cevaplar istedi ve: "Bütün istediklerimiz yaşamak, rahat nefes almak ve çalışmak! Bu o kadar fazla bir şey olmasa gerek?"
Ondan sonra vali konuştu. Konuşurken, parmaklarıyla elindeki tespihin taneleriyle oynuyordu. İngiliz toplarıyla millî kuvvetler arasında kalmış olan Eskişehir'den bahsetti. İngiliz ve Levanten ajanların kötü faaliyetlerine değindi ve gardaki İngilizlerin hareketlerini, heyecanlı bir polo oyununa benzetti. İngilizler Anadolu'daki büyük endişeye karşı çok kayıtsızdılar.
Ziyaretçiler birer ikişer, izin isteyerek kalktılar. Ama, Türk geleneklerine göre, en mühim haberi en sona saklamışlardı: Atlı bir haberci, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dan bir mesaj getirmişti. Ankara'da 20. Kolordu Komutanı olan zat, beni görmek için yola çıkmış olduğunu ve yarın Eskişehir civarına geleceğini, adını söyleyemeyeceği bir köyde benimle buluşmak istediğini söylüyor ve benden oraya gelmemi rica ediyordu. Bir miktar asker bana refakat edecekti.
Eskişehir resmî makamları bana karşı olan görevlerini yerine getirdikten sonra gittiler, ama akşam Vilâyet Konağı'na davet edildim.

Konakta

Akşam bütün Eskişehir oradaydı. Şehirdeki resmî kişiler ve belli başlı tüccarlardan başka, hükûmet doktoru, avukat, esnaf birlikleri, aydınlar vardı. Hepsinden heyecanlı olan müftü konuşmaları idare ediyordu. Ayrıca subaylar da gelmişti.
İlk konuşmayı vali yaptı. Sinirli ve boğuk bir sesi vardı. Önce benim için, hoş geldiniz yollu bir başlangıç yaptı. Söylediklerini tercüman Fransızcaya çeviriyordu. Ondan sonra, milliyetçilerle İngiltere arasındaki çatışmanın son durumunu anlattı. Fakat yaşlı başkan, asıl söylenmesi gerekli olanların söylemek için can atıyordu. Sonunda kendini tutamadı ve ortaya atıldı. Geniş bir el hareketiyle oradakileri işaret etti: "Buradaki halk Fransa'nın ne yapmayı düşündüğünü öğrenmek için geldiler, onun müdahalesini beklemektedirler."

Etraftaki abanî sarıklı köylüler, söylenenleri daha iyi duyabilmek için masaya sokuldular. "Fransa buraya toplanmış olan kahramanların hislerini anlayabilecek mi? Basit, sade ve sessiz esnaf ve tüccarlar neden milliyetçilerle birleştiler? Çünkü İngiltere onlara karşı kin ve nefretten başka bir şey beslemiyor. Milliyetçi şeflerin de bazı emir ve istekleri varsa da, bizi esaretten kurtarabilecek olan yalnız onlardır. Biz köle olarak yaşamak istemiyoruz. Eğer siz bizim haklı isteklerimizi yerine getirirseniz biz savaşçılarımıza meram anlatabiliriz."
Subaylarda bazı kımıldanmalar oldu, fakat itiraz etmeye cesaret edemediler. İhtiyar âdeta bir kudret ve otorite kesilmişti.
Nihayet en heyecanlı an geldi: "Yunanlılar İzmir'e girdiklerinde oradaki kışlada bulunan Albay Halil Bey şimdi size başından geçenleri anlatmak istiyor."
Birdenbire herkes sustu ve albay anlatmaya başladı; yaşadığı olayları, yarı Fransızca, yarı Türkçe, bütün ayrıntılarıyla birer birer saymaya başladı. Hiç abartmadan ve hiçbir şeyi de unutmadan anlatıyor. Doğuluların hafızaları bizim bilemeyeceğimiz kadar güçlü. Sesinin tonu gittikçe yükseliyor, oradakiler belki bu anlatılanları yüzlerce defa dinlenmiş oldukları hâlde yine de heyecanlanıyorlar ve hatip de gitgide coşuyordu. Tehditle ve döverek götürme, kışla ve liman arasında kanlar içindeki yol, yerli Rum halkın küfürleri, İslâmiyete karşı yapılan hakaret dinleyicileri hareketlendiriyordu.
Albay alnındaki bir yara izini gösterdi: "Böyle yara izi bende çok, ama bunu hiçbir zaman unutmayacağım, zira bu seferki utanç verici."
Dinleyicilerden biri, "Biz bunların hepsini unutmaya hazırız, yeter ki Avrupa bize bağımsızlığımızı versin" dedi.
Yaradılıştan ve mesleği icabı uzlaştırıcı olan avukat, davalarının Paris'te tarafımdan savunulacağına dair benden söz istedi. Bunun için de bana, milliyetçi olan şehirlerdeki yaşama tarzını incelememi teklif etti. "Biz size okullarımızı, küçük müzemizi, kütüphanemizi göstereceğiz. Hanım öğretmenlerimizle, kütüphane memurlarımızla, hastabakıcı ve hemşirelerimizle konuşacaksınız. Birkaç gün burada bizim yaşadığımız hayatı yaşayıp çalışmamızı göreceksiniz. Sonra ülkenizde, bizim vahşi olmadığımızı anlatacaksınız."
Bu sözleri birçok defa dinledim.

Askerî disiplin altında bir bölge

Ertesi sabah beni götürecek olan atlar koşulu araba ve askerler büyük meydanda bekliyordu. Bu sırada gardaki İngiliz subayları nedense ortadan kaybolmuşlardı.
Nihayet yola çıktık. Arabacımız iri yarı bir adam, korkunç bir görünüşü var. Başında kulaklarını da örten abanî bir sarık. Ufak tefek, fakat çok canlı ve hareketli atları ara sıra kırbaçlıyor. Yolcular, arabanın bulabildikleri yerlerine tutunmuş, başlarına gelebilecek her ihtimale ve kaderlerine, Doğu'nun bir atalar sözü gereğince, şimdiden razı olmuşlar.
Hava açıktı. Biraz sonra tarlaların arasında ilerliyorduk. Uzaktaki bir dağın eteğinde tatlı yeşil renkte bir çizgi göründü. Burası buluşma yerimiz olan köyün tarım alanıydı. Arabamız iki yanı kerpiç duvar olan dar bir yola saptı. Bu yol, ötesinde berisinde taze samanlar ve koyun sürüleri bulunan bir meydana ulaştı.
Biraz sonra da, köyün tek ahşap evinde hazırlanmış odaya Ali Fuat Paşa geldi. Maiyetinde Çerkez süvarileri vardı. Böylece ben ilk defa gerçek milliyetçi bir subayla, daha doğrusu, savaşla politik tartışmalara aynı derecede alışık diplomat bir subayla tanışacaktım. Mütareke konferansı hakkında Paris'te ne konuşuluyor? Türkiye'ye ne gibi bir statü uygun görülüyor? Taksim, manda, kontrol veya condominium (*) mu? Cevaplarımı pek çabuk öğrenmek istiyor. Ama o, bu kadar yolu, bunları öğrenmek için gelmiş değildir, asıl amacı kendi derdini anlatmak.
Arkadaşlarından birkaçı yanına yaklaşmak istediler, ama o, bunları uzaklaştırdı. Kurmay subayı bitişik odada beklemekte. Ali Fuat Paşa devam ediyor: "Fransız-İngiliz ortak kontrolüne hayır, Fransa'nın kontrolüne belki evet. İngiltere'nin bizimle nasıl oyun oynadığını görüyorsunuz?" Bu sözlerinden sonra içini döktü: İngiliz manevralarından, Hint ordusu subaylarının davranış ve tutumlarından uzun uzadıya yakındı. Hakaretlerini sayıp döktü ve bizim onlarla işbirliği yapmamıza kızdığını söyledi. Kendisi, İngilizlerin bir ülkeye nasıl sızdıklarını çok iyi görebilecek bir durumda: En iyi subaylarından birini, Eskişehir garındaki bir İngiliz albayı, atının kuyruğuna bağlayarak sekiz kilometre sürüklemiş.Yine komutanlarından biri, bir Hintli nöbetçinin sorusuna cevap vermediği

için öldürülmüş. Paşa bunlara karşı misilleme yapacağını kesin bir tavırla söyledi: "Biz bugüne kadar medenî bir savaş yaptık, ama karşımızdakiler bizi kendileri gibi harekete zorluyorlar."
Doğu cephesinde Bolşevik yayılmasından, Almanların faaliyetlerinden söz etti. Kendisi Kafkas sınırından yeni gelmiş. Her ikimiz de kendi görüşümüzü muhafaza ederek, oldukça sert bir biçimde tartışıyorduk. Bununla birlikte aramızdaki soğukluk yavaş yavaş azalarak kayboldu. Bu ilahî atmosfer içinde, en güzel ve temiz yemeklerin bulunduğu bir sofrada asık suratla durmak mümkün mü? Yerdeki halının üzerine konmuş yemek sinisine dizilmiş tabakların etrafında, alaturka bir biçimde oturmak, resmiyeti ortadan kaldırmaya yetmişti. Bu mecburî dinlenme sırasında Paşa, biraz önce yaptığı heyecanlı savunmayı unuttu. Gülümseyerek, servisin basitliğinden dolayı özür diledi. Şehrin eşrafı yemekler getirmişlerdi: Kaz haşlaması, pilâv, bal, üzüm, yoğurt. Biraz sonra, nasıl olduğunu anlamadan, konuşmamız Paris'e, oradaki dostlara atladı. Ali Fuat Paşa'nın mavi gözlerinde bir yuva hasreti okundu. Paşa içini çekerek: "Şimdi hayatımız çok zor, nankör ve tehlikeli, her zaman uyanık ve tetikte olmak, daima kendinizi savunmak..."
Sofradaki subaylar da onun sözlerini tasdik ediyorlardı. Paşa, "İyi oturmuş medeniyetlerin güvencesi altında yaşayanlar için, sert davranışlarımızdan ötürü bizi suçlamak kolaydır" diyordu. Artık eski öfkesi kaybolmuş, başını hüzünle sallayarak, bağımsızlığın sevincini, düşmanı gafil avlamak için onun saklandığı yeri bulmanın çok zevkli bir şey olduğunu anlatıyordu. Evdekilerin hepsi de gülüyorlardı. Şehrin ileri gelenleri, güzel kokulu su dolu ibrikler getirdiler. Sıra kahve ve sigaralara geldi. Sade bir hayatın bazı sürprizleri, kasabadan gelen haberler, toprak kokusu ve inanılmayacak kadar hafif hava eve bir ahenk getirmiş ve hepimizi neşelendirmişti. Vedalaşmalar çok samimî bir hava içinde yapıldı. Ali Fuat Paşa şimdi daha az İngiliz düşmanı, 'yabancı'nın sözleri şimdi daha inandırıcı, Kurmay Heyeti ise, beklenmeyen bu yumuşamadan (detant) çok memnun, gülümsüyordu. Ali Fuat Paşa, subaylarının ortasında durmuş, uzaklaşmakta olan arabaya bakıyordu.
Milliyetçiliğin öncüsü, izlenimlerini Doğu'ya özgü, filozofça bir biçimde şöyle özetliyordu: "Çoğu kez, inandırmaktan ümit kesildiği

anda en büyük tesir yapılmış olur ve şiddetli tartışmalar sürekli izlenimler bırakır. İçtenlikle söylenen sözler hiçbir vakit boşa gitmez."

Modernleşmekte olan bir şehir

Eskişehir Belediyesi, şehircilik konusunda büyük çabalar harcamaktaydı. Millî hareket, İttihat ve Terakki hükûmetinin başlayıp bitiremediği işleri üzerine almıştı. Eskişehir'deki büyük okullar, müze, kütüphane, en acil ihtiyaçların gerçekçi bir anlayışla ele alındığını göstermektedir. Bir rasathane yapılmasına başlanmıştır. Bunlar, herhangi bir özenti ve taklit eseri olmaktan uzak, çok ciddî mahallî çaba ve teşebbüslerdir.

İlk Osmanlının camii

"Bizim bütün kurumlarımızı gördünüz ve sorularımızı cevaplandırdınız, şimdi size hiç kimseye göstermediğimiz bir şey göstereceğiz: Müslüman Türklerin yerleştikleri bu topraklara gelen ilk Osmanlı büyüğünün ilk fetvasını okuduğu cami."
Bu sözleri söyleyenler ülkenin aydınlarıydı. Bir gün önce İstanbul'dan gelmişlerdi. Biri şair, diğeri diplomat, üçüncüsü, Sivas'a geçmek üzere buraya gelmiş olan bir filozoftu. Bizim gibi düşünen ve savaşın henüz yeni başlamış olduğunu iyi bilen doktor , taşkın heyecanlı ve şimdiden zafer türküleri söyleyen arkadaşlarını yatıştırmaya çalışıyordu.
Varmak istediğimiz yere geldik. Atlar, nehre hâkim bir ağaç topluluğu önünde durdular. Burası bir köy mü idi? Hayır. Ortalıkta sadece birkaç ev, bir cami, bir çeşme ve gürültüyle akan sular ve kuş sesleri vardı. Cami kapısının eşiğinde, Osmanoğullarının neslinden gelen, onlar gibi giyinmiş olmaktan pek gurur duyan biri vardı. Bana, "Bu ne kadar güzel değil mi? Tıpkı ecdadına benziyor" dediler.
Osmanlı, girdiğimiz evde bizi, ırkına özgü konukseverlikle karşıladı. Odanın duvarları yeni badana olmuş, mavi arabesk motiflerle süslüydü. Herkes, ateşin karşısında bir yere istediği gibi rahatça oturdu. Açık olan pencerelerden içeriye, yaklaşmakta olan yağmuru haber veren bir serinlik doluyordu. Şair, diplomat ve filozof buradaki

yerli renklere hayran kaldılar. Doktor da, geçmişin bu kadar canlı olarak muhafaza edilmiş olmasından çok duygulandı.
Bunlar ev sahibine, "Bize bir türkü söyle" diye yalvardılar. O da, mavi duvara dayanarak, tıpkı Kuran'dan bazı sureler okur gibi, bir şeyler okumaya başladı. Şair, Osmanlıların buraya ilk kez gelişlerini konu alan bu fetih ve zafer türküsünü bize tercüme ediyordu. Bizler bunu, zamanın nasıl geçtiğini bile fark etmeden ilgi ile dinledik.
Yağmur dağdan doğru yavaş yavaş yaklaşıyor, ortalığa karanlık çökmeye başlıyordu. Artık buradan ayrılmak zamanı gelmişti.
Şimdi Anadolu halkı gerçek hayata gözlerini açıyordu. O da kendi diliyle, Avrupalılara hak ettikleri azarlamayı hazırlıyordu. Ama Türklerin nezaketi kullanılacak kelimelerin fazla sert olmasını önlüyordu. Bununla beraber karşı koyma çok güçlüydü, ''Bize karşı ne için böyle davranıyorlar? Haksızlık ediyorlar ve bizi dinlemiyorlar. Bizi yaşamaktan men etmek niye? Siz bize dost musunuz, yoksa düşman mı? Bizimle savaşmak istediğiniz hâlde, neden bize barış vaat ettiniz?'' ve eliyle bereketli toprağını gösteriyordu.

Konya

Konya garının peronunda, o zaman henüz albay rütbesindeki Refet Paşa'nın yaveri, beraber bulunduğu bir subay grubundan ayrılarak yanımıza geldi. Burası, Eskişehir'e nazaran, daha gerçek bir Asya Türkiye'si şehri görünümünde.
Daha ilk dakikalardan başlayarak aramızda sessiz bir anlaşma oldu. Ben yeni hükûmetin, bazı gerçeklerden rahatsız olanlar için girişilen propagandasının düzenlediği güzel görüntüleri değil, her şeylerini, bağlı oldukları fikir için feda etmeye hazır insanların kabullenmiş oldukları sade ve zor hayatı görecektim. Ben, başka her türlü düşünceyi bir yana bırakmış olan bu insanları mücadelenin büyük heyecanı içinde buldum.
Milliyetçiler birkaç haftadan beri Konya'da bulunuyorlar. Konya'da birçok taraftarı olan İstanbul hükûmeti şehri elinde tuttuğunu sanıyor, hâlbuki Refet Paşa Konya'ya geldi ve görünür hiçbir mukavemetle karşılaşmadan şehre hâkim oldu. Bir saat sonra da Hükûmet Konağı'ndan içeri giriyordu.

Kendisinin millî hareketin en ilginç simalarından biri olduğuna şüphe yok. Üzerinde bir nefer üniforması olmasına rağmen, tavır ve hareketleri yüksek rütbeli bir komutan olduğunu belli etmeye yetiyor. Astragan kalpağı, kartal gibi keskin ve sert bakışı muhatabını büyülüyor, sesi o kadar tatlı ve yumuşak ki, bu hâl görünüşleriyle bir tezat teşkil ediyordu.
Bununla beraber Refet Paşa'nın milliyetçiliğinin, kişiliğinden gelen bambaşka bir anlamı vardı. Arkadaşlarıyla aynı fikir ve düşünceleri paylaşıyordu. Gece gündüz savaşan bu insanlardaki sinir gerginliği onda da vardı. Fakat onun gülümsememesinde başka bir incelik ve alay, aydın kişilere has bir şüphecilik vardı. Fikir ve görüşlerine karşı çıkıldığında, iradesinin gücü derhal görülüyordu. O vakit alnında derin bir çizgi meydana çıkıyor ve tartışmadan, karşısındakini ikna etmiş olarak çıkıncaya kadar bu çizgi kaybolmuyordu.
Refet Paşa bu ilk görüşmemizde sorunu açıkça ortaya attı: İzmir. O sıralarda Yunanlılara karşı harekâtı yönetmekteydi.
İşgale karşı hakkını aramak, ilk akla gelen şeydi. Ancak söz Adana'ya gelince, konuşması bambaşka bir biçim aldı. Ekim 1919'da Fransa'da, resmî çevreler dışında hiç kimse yakında, Antep, Urfa ve Mardin'deki İngiliz kuvvetlerinin yerini alacağımızı bilmiyordu. Refet Paşa bunu haber almıştı. Bizim yakında Kilikya'da girişeceğimiz harekete karşı şiddetle itiraz etti. "Bu kelimeyi daima hatırlayın: Adana! Ve ülkenize döndüğünüz zaman vatandaşlarınıza, bizim asla bundan vazgeçmeyeceğimizi ve boyun eğmeyeceğimizi söyleyin. Bu, sizinle aramızdaki ilişkilerin düğüm noktasıdır."
O zaman bu sözler insana anlaşılmaz gibi geliyordu. Kilikya'daki Fransız-Türk savaşının nasıl sonuçlanacağını önceden kim kestirebilirdi? Ama Refet Paşa bunu biliyordu.
Büyük bir nezaketle bana, telefonla Mustafa Kemal ile konuşmamı sağlayacağını söyledi. Ama neye yarar? Zaten bu gece burada söylediklerimin hepsinin, kelimesi kelimesine, ona iletileceğini biliyordum. Ben buraya, biraz Paris'in şaşkınlığını ve eleştirisini getirmiştim. Bunlar, giriştikleri hareketin bizlerde yarattığı büyük heyecanı görünce kızmadılar. Her suçlama, her övme onlarda derhal bir tepki yaratıyordu. Bununla beraber, oldukça sert eleştirilere tahammül ediyorlar, her yandan kendilerini bekleyen tehlikeleri çok iyi anlıyorlardı. Sık sık bu tartışmaları yapacağımız anlaşılıyor.

Vaha veya serap

Konya, eski Iconium, Güneydoğu'nun sıradağlarını geçen kervanların ta uzaklardan gördükleri bu kent, onların uzun zaman özledikleri bir vahaydı. Selçukluların çok şirin olan bu merkezlerinin çevresinde daima bir serap oluşur, bugün de öyledir.
Şehre hâkim kum tepeciğinden Konya, çevresindeki bahçeler ve minarelerle çok genişlemiş görünür. Seyyah ilerledikçe bunlar da uzaklaşır, bu onların izahı pek güçtür.
Konya'yı fetheden komutanın ilk camii yaptırdığı bu tepeden Konya'yı seyredenler, bunun büyük bir şehir olduğunu fark ederler. Gerçekten, Konya'ya böyle yüksekten bakılmalıdır. Ancak bu şekilde, bütünlüğün ahengini, bahçelerinin tatlı yeşil renkli çizgisini yakalamak, ince siluetinin tadına varmak mümkündür. Ovada, şehirden kırk veya elli kilometre uzaktaki bir atlı da, Konya'yı bu şekilde görür. Kentin kapılarına yaklaşmak üzere olduğunu gören süvari, atını mahmuzlar, ama daha oraya varmadan atın dermanı kesilir ve yığılır, kalır.
Gözden gittikçe uzaklaşan, insanı kendine çeken, düş kırıklığına uğratan ve öfkelendiren bu şehir, Doğu'da bir saraydır. Doğu'yu Konya'dan daha iyi temsil eden bir şehir yoktur. Uzaktan pek muhteşemdir; saraylar, bahçeler, akarsular, minareler; yakından ise perişanlık, sefalet ve harabeler! Yalnız çok güzel birkaç cami müstesna.
Şehirde Selçuklulardan kalma birçok anıt var, hepsi de çok ince işlenmiş. Alâeddin Camii bunların başında geliyor. Sonra büyük tekke. Konya'daki yedi büyük cami, Konya'nın yedi fatihinin hatırasını taşıyor. Her yana dağılmış bu güzelliklerin hemen yanında bataklıklar var; toprak altüst olmuş, çukur dolu yollar bugünün tahribatını gösteriyor.

Ağır gelişen bir hareket

Refet Paşa'nın, milliyetçilerin formülüne göre hareket ederek sessiz sedasız yaptığı işler büyük bir başarı sayılır. Gafil avlanan düşman hiçbir şey yapmamıştır. Görünürde işler yolunda gibi, fakat düşman, saman altından su yürütürcesine çalışıyor. İngilizlerden yüklüce bir para yardımı alan Hürriyet ve İtilâf Partisi çalışmalarını sürdürüyor.

Refet Paşa'nın çok iyi bir biçimde yerleştirmiş olduğu kuvvetler büyük bir inatla savaşıyorlar ve durmadan çoğalıyorlar. Birlikler, gökten zembille iner gibi, mütemadiyen taze kuvvetlerle takviye edilmekteydiler. Şehrin büyük meydanı bir gün Mısır'dan ve Hindistan'dan gelen Türk savaş esirleriyle dolmuş, fakat ertesi gün bunlar ortadan kaybolmuşlardı. Bu adamların ne olduğunu, nereye gittiklerini bilen yoktu. Ama, şehirdeki birliklerde bulunan asker sayısına birkaç yüz daha eklenmişti. Bunlar iyi techiz edilmiş, gözleri savaşmak arzusuyla parlayan kararlı kişilerdi.
Bugün şehre, öküzlerin çektiği arabaların üzerine oturmuş birçok köylü geldi, birkaç saat sonra da, bunlar jandarma elbisesi giymiş olarak görev başındaydılar.

Konya'da gece

Doğu'nun güzel bir gecesinin yarı karanlığında, Konya çok muhteşem bir biçimde görünüyor, karanlığın içinden Refet Paşa'nın subayları çıkıyor. Grup, ortasına yabancı gazeteci hanımı alarak ilerliyor, bir şey sormaya hazırlanan jandarmaları elleriyle iterek sokaklardan geçiyorlar. Gece nöbetçileri ellerindeki feneri geçenlerin yüzlerine doğru kaldırıyor ve parola soruyorlar. Subaylar paroları söyledikten ve gereken cevabı aldıktan sonra yollarına devam ediyorlar.
Çarşıyı korkunç bir sessizlik sarmış. Yıldızların parıltısı ve dondurucu soğuk, deniz seviyesinden çok yüksekte bulunduğumuzu hatırlatıyor. Gökyüzünün mavisi üzerinde büyük bir caminin silueti görünüyor, çok kuvvetli gün ışığının ortadan sildiği binlerce ayrıntı karanlıklar içinden çıkıveriyor. Bunlar çoğu kez, ya mermeri çok ince işlenmiş bir çeşme veya eski bir kuyu veyahut bronz bir kapı ya da çiçeklerinin keskin kokusu burnunuza vuran bir bahçe. Bir kubbeden etrafa, İran çinilerininkini andıran renkler ve parıltılar saçılıyor ve bunlar her şeye parlaklık veriyor.

Refet Paşa, şef ve baba

Sabah olunca, güneşin kuvvetli ışıkları, Konya'nın eskiliğini ortaya çıkarıyor. Rüzgârın boyuna yerden kaldırdığı sarı renkli toz bulutu

içinde tepelere tırmanış, yüksek yayla havasının verdiği güçle, çok kolay oluyor. Çıktığımız her tepeden bambaşka bir manzara görünüyor, vadilerin tabanında sarı renkte sert ve vahşi bir toprak var, kayalar ise pembe mermerden.
Genç havacı subaylar, büyük bir merakla millî hareket hakkında Paris'te ne düşünüldüğünü öğrenmek istediler. Her gün savaştıkları İngiltere'den nefret ediyorlar, fakaz bizim de bazı haksızlıklar yaptığımızı söylemekten çekinmiyorlar.
Onların gözünde Refet Paşa, yalnız komutan değil; hem şef, hem baba.
Camilerin kapıları, inşa tarihleri sırasıyla birer birer açılıyor. Anadolu'ya egemen olan beylikleri gözümüzün önüne getiriyordu. Bu camilere şimdi her çeşit askerî malzeme doldurulmuş, kapılarına birer nöbetçi dikilmiş. Birçok gizli güzel köşeler, hiç kimsenin açmayı aşaramadığı kapılar, kıymetli ağaçtan oyulmuş parmaklıklar ve yüzyıllarca birçok sarsıntılara dayanmış büyük kubbeler var.
Ara sıra genç bir hoca bizim gruba katılıyor, soru soruyor ve suçluyordu. Burada, Lord Curzon'un adamlarına karşı yapılan savaşın tam ortasında bulunmak, içimde garip bir his uyandırıyor. Sert hareketler, anlaşılmaz bir durum, kin ve nefret karşısında kayıtsızlık sebeplerini insanın bilemediği bir sürü olay, aynı zamanda, hiçbir şeyden korkmayan ve her türlü güçlükten yılmayan müthiş bir irade göze çarpıyor.
Aynı gün saat 4'te Refet Paşa, Bağdat demiryolunu çeviren hava alanının pistinde bir aşağı, bir yukarı geziniyordu. Subaylarıyla beraber burada bulunduğu zamanlar kendini âdeta evinde gibi hissediyor ve bundan büyük zevk alıyordu. Onlardan, "Bunlar benim gerçek ailem" diye bahsediyordu.
Hava alanındaki pavyonda, çay saatinde bütün kurmay heyeti toplanmıştı. Refet Paşa, subayları dinlerken tebessüm ediyor, onların Fransızca konuşurken yaptıkları birkaç yanlışı, çok güzel Fransızcasıyla düzeltiyordu. Sonra kendisi söze başlıyor ve Filistin cephesindeki hatıralarını anlatıyordu. Onun bu derin bilgisi, fark edilmeyen ince alayları, hiçbir şeye bağlı olmayışı, acaba uzun süren yalnız yaşamasından mı ileri geliyordu? Müttefik devletlere karşı sert eleştiriler yapıyordu: "Mütarekeden beri ne yaptılar? Niçin bu kadar tereddüt ediyorlar?"

Genç subaylar şeflerinin etrafındaki halkayı gittikçe küçültüyorlar, yüzler aynı ifadeyi alıyor, gözler aynı biçimde parlıyordu. Paşa, "Biz ne milliyetçi, ne birlikçi, ne uyuşmacıyız, biz etiket istemiyoruz" diyordu. Biraz sonra da, "Biz Türküz, vatanseveriz ve yaşamak hakkını elde etmek istiyoruz" dedi. Eliyle çevredeki dekorun ciddiyetini, mütevazı sofrayı işaret ederek, herkese düşen ücret ve maaşın azlığını anlatmak istiyordu. Sözü savaşın zorluklarına, daima kurulan tuzaklara, her gün yapılan çatışmalara getirdi: "İşte Avrupa'nın yirmi beş yıldır bize şu veya bu biçimde empoze ettiği savaş ve ileri cephede olan bizler bunun bize nelere mal olduğunu çok iyi biliriz."
Bir de Refet Paşa'nın, askerin siviller hakkındaki çok olumsuz düşünceleriyle cephe gerisindekiler için söylediklerini dinlemek gerek. Kısa, fakat anlamı büyük kelimelerle gerçek düşmanı açıklıyordu: İngiliz emperyalizmi. Birden susuyor, kibarlık ve nezaketinin yarım bıraktırdığı cümleler onun ne demek istediğini pek güzel anlatıyordu.
Bütün bunlarda, ne bir tehdit, ne de abartma, fakat çok kesin bir sentez var: "Niçin onlara böyle söylemiyorsunuz? Niçin? Fakat söyleseniz de sizi dinlemeyeceklerine eminim. Onların gözünde birer yarı vahşi değil miyiz? Hiç bizi dinlemek zahmetini göze aldılar mı? Çeteler kurmak, bunları ordu kadrosuna almak, savaş oyunu oynamak; bu, onların hoşuna gidiyor. Fakat iş bir milletin ilerlemesini kavramaya, onun düşüncesini anlamaya gelince hayır, buna asla yanaşmıyorlar."
Ben yan gözle, Fransız subayı Yüzbaşı D.'ye bakıyorum. O da heyecanla dinliyordu. Milliyetçilik ona da sirayet etmiş ve kendininkini hatırlatmış, bu yüzden hayran kalmıştı.
Dönüşte, hızdan sarsılarak, zıplayarak giden otomobilde lâtif geceyi seyrediyor, aynı izlenimlerimizi birbirimize anlatıyorduk.

Dönen dervişler (Mevlevîler)

Ertesi gün öğleden sonra saat birde, Konya'daki tek otomobil, dönen dervişlerin tekkesi önünde durdu. Ekim güneşi çok aydınlık ve sıcak. Büyük meydanın bir yanında köylüler getirmiş oldukları karpuz ve domatesleri koymuşlar, arabanın yolu üzerine meyve yığınlarından

meyveler yuvarlanıyor. Çok sabırlı olan Doğulular bunları kaldırıp yolu açıyorlar.
Tekkenin kapısına, yarı yüksekliğine kadar iri halkalı bir zincir gerilmiş. Halife bile buradan, herhangi bir vatandaş gibi eğilerek geçmek zorunda. Refet Paşa'nın yaveri biraz neşesiz, "Bu, zoraki saygıdır" diye söylendi.
Verilen bir emirle, buranın en büyüğü olan çelebi, tarikat mensuplarıyla bir ayin düzenleyecek ve dervişler dönecekler. Çok güzel olan bu tören seyredenleri heyecanlandırdı. Ama bunlar, usul ve âdetlerinin bozulmalarını sessizce protesto ettiler, oraya gelmiş olan yabancıların varlığını fark etmemiş gibi davrandılar.
Dervişler milliyetçilik akımına katılmamışlar, şimdiye kadar da Konya'ya hâkim olmuşlar. Ama bundan sonra onlara yardımlar acaba nereden gelecek? Zira durumları sarsılmış.
İç avluda, tekke faaliyeti açık havada sürdürülüyor, kuyuların üstü güllerle kaplı, avluda bir sürü kumru dolaşıyor. Burada her şey güzel. Mermerler dantel gibi işlenmiş, kıymetli ağaçlardan yapılmış oymalarla basit ev aletleri yan yana durmakta.
Caminin önünde, buranın fethinden kalma, yarı yarıya harap olmuş bir halı var. Başında, bütün tarikat mensuplarınınkinden daha uzun ve sivri bir külah bulunan, yaşlı bir derviş yeni gelenlere amirane bir tavırla yukarıdan bakıyor. Kalabalık, kendilerini dervişlere mahsus yerden ayıran parmaklığa iyice abanmış. Askerler, bu gibi törenleri görmeye can atan tarikat mensubu halk, daha iyi görmek için itişip kakışıyorlar.
Dervişler, yavaş yavaş sessizce birbirleri ardından dönmeye başladılar. Fark edilmeden gittikçe daha hızlı dönüyorlar, kolları havada, başları hafifçe bir omuza doğru eğik, bir çiçeğin yaprakları gibi âdeta uçuyorlar. Yüzler derin bir vecit içinde hareketsiz, bir müziğin ritmine uyarak boyuna dönüyorlar.
Bununla beraber törende eksik olan bir şey var, hissedilmeyen bir ahenksizlik, birbiriyle çelişen emirler töreni rahatsız ediyor, nihayet çelebi törenin son bulmasına işaret ediyor.
Bundan birkaç dakika sonra da Refet Paşa, İslâm'da ayrılıklar yaratan tarikatların katı düşüncelerinden, bazı açıkgözlerin saf insanları sömürmesinden yakındı. Bazı hocaların, devlet otoritesine karşı düzenlenen isyan ve ayaklanmalara katıldıklarından söz etti.

Kendisinin vali yaptığı eski müftü bu sözleri, başını sallayarak tasdik ediyordu.
Alanda, genç subaylar bir at yarışı düzenlediler. Konya halkı, yarış pisti boyunca âdeta bir çit teşkil etti. Komutan yine davasından bahsetmek için söze başladı: "Bunu unutmayın, her şeyin başında Kilikya gelir." Bu durumda, müttefiklerimiz arasındaki emir ve komuta birliğini, Türkiye'de İngiliz-Fransız ortak faaliyetini nasıl haklı gösterebileceğiz.

Bizler vahşi değiliz

Artık ayrılma saati geldi. Garda bütün dostlarımız toplanmış, düşmanlar da bakıyorlardı.
Refet Paşa'nın subayları, son bir saygı gösterisi olarak vagonun basamağına çıktılar, bir grup Türk hanımı biraz uzakta duruyorlar; güneş ve toza sabırla tahammül ediyor ve oradan ayrılmak istemiyorlardı. Fransız haber alma subayının emireri bir gün önce, Afyonkarahisar'a gitmiş, elinde bir mesajla koşarak geldi. Her taraftan çiçekler, şekerlemeler uzatılıyor, bu ayrılış, Doğu'ya özgü heyecan ve üzüntüyle dolu bir ayrılış.
Pakize, çok güzel ve sevimli bir kız, içli sesiyle tekrarlıyor: "Madam, Paris'e dönünce bizim vahşi olmadığımız söyleyeceksiniz değil mi?" Burada bütün Anadolu temsil edilmekte. Herkes son dakikada kendi düşüncesini açıklamak, ümit verici birkaç kelime duymak istiyor. Fakat gar şefinin, "tamam" diye bağırmasıyla her şey son buldu. Trenimiz bir kere sarsıldıktan sonra yarı karanlık içine daldı, mesafeleri yutmaya başladı. Konya yeniden kervanların sarayı oluyordu.

Tek mesele

Hiçbir şey, bir yığın hatırayı sıraya koymak için gereken ilk sessizlik anları kadar değerli olamaz.
O sıralarda Konya, Anadolu'nun belli başlı gözlem merkeziydi. Bütün Doğu illerinin hareketleri gelir, orada dururdu. İngilizlerin çevirdikleri manevralardan ileri gelen İngiliz düşmanlığı da en çok burada yaygındı.

Ahalisinin çoğu Türklerden oluşan Kilikya'nın işgalini onlar, İngilizlerin Fransızlara kurdukları bir tuzak olarak görüyorlardı. Kumandan ayrıca, milliyetçi şeflerin, kaçınılmaz bazı değişiklikleri Müslümanlara kabul ettirmede büyük zorlukla karşılaştıklarına da işaret etmiştir.
Sivas'taki milliyetçiler bu konuda kuşkulu idiler. Ama bu milliyetçilik Asya'dan çok Avrupa'ya dönük olduğu için de, Fransa'nın desteğini aramakta ve kendisinin "müşavir bir büyük devlet"in yardımını kabule hazır olduğunu söylüyordu. Bu nedenle, biz şu hükme varabiliriz: Türk, Ermeni, Kürt, Suriyeli ve Arap meselesi diye meseleler yoktur, var olan tek mesele, Doğu meselesidir.

III

ASYA MİLLİYETÇİLİĞİ

Kervanların ulaştırdıkları

1920 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Bakû'da toplanan ikinci kongrede Lenin, Doğu için, en acil ihtiyaçları karşılayacak, ustaca hazırlanmış yeni bir formül getirmişti. Söz konusu olan komünizm değildi. Zira Kafkasya'nın Müslüman halkı Sovyetler'in doktrinine şiddetle karşı koymuştu. Bunlar, Mustafa Kemal kuvvetlerince kendilerine yapılan baskı karşısında susmuşlar ve milliyetçilikten bahsetmez olmuşlardı. Bu, Ruslara verilmiş büyük bir taviz, meşhur prensiplerden yapılmış bir fedakârlıktı. Ama durum bunu gerektiriyordu.
Batı'da oyun kaybedilmişti ve Ruslar da bunun farkındaydılar. İngiliz boyunduruğundan kurtulmak için harcanan çabalar dolayısıyla artık gözleri Doğu'ya çevrilmişti. Asya'ya dağılmış siyasî şahsiyetler aralarındaki çekişmeleri unutarak şimdi tek duygu etrafında birleşmişlerdi: İngiltere'ye karşı kin.
Mısır'dan Hindistan'a, İstanbul'dan Bombay'a, aşağı Fırat'tan İran'a kadar yayılmakta olan parola şuydu: Her çeşit özgürlüğün düşmanı İngiltere'ye ölüm! Bu düşman tarafından insafsızca cezalandırılan Türkler, bütün İslâm dünyasının umut kaynağı olmuştu.

İran'dan, Hindistan'dan ve Çin'den Anadolu'ya gelen kervanları idare edenlerin hepsi Türktü. Yolda bütün haberleri yayıyorlardı. Böylece, İstanbul'dan haberler, ta Kuzey Asya'ya kadar ulaşıyor ve oralarda bir kamuoyu oluşturuyordu. On üçüncü yüzyıldaki Türk-Moğol ilişkileri yeniden canlanmıştı. Bunların merkezleri, dünyanın bu en eski yolu boyunca sıralanan eski kervansaraylar, hanlardı. Cengiz Han'ın eseri yeniden canlanmıştı. Bu defa bu yeni akıma bir Müslüman mezhebi veya tarikatı sahip çıkmıyor, Kipling'in dediği gibi, yepyeni sosyal bir kuvvet doğuyordu.
İngiltere'nin ayağa kaldırdığı bu Müslüman milliyetçiliği dayanak noktasını, Türk askerî gücünde bulmaktaydı. Onları Türk subayları yönetiyordu. Selânik'ten Kaşgar'a kadar, hatta daha uzağa, Hıristiyanlığı kabul etmiş fakat Türkçe konuşan bir kabile olan Kıpçakların yaşadığı Ural'dan İskenderun'a, Orta Asya'da Çin'den Akdeniz'e kadar, Türk lehçeleri konuşan 50 milyon insan aralarında pek güzel anlaşıyorlar ve aynı ırktan geldiklerine inanıyorlardı. Bugün, İslâm dünyasını idare eden hanedanların onda dokuzu, Türk dili konuşan, bu Türk-Moğol ırkından çıkmıştır. Bunlar için İngiltere, her yerde düşmandır.
Kafkasya'da, İngiliz politikası çökerken, Dağıstan'da Sovyetler başarı kazandılar. Panislâmizm akınının beşiği olan Afganistan'da, bu akımın öncüsü Şeyh Cemaleddini Efgâni idi. Bu akım Hindistan'a da sıçramıştı. Irak'ta ise, Türk subayları İngilizlerle çok sert bir biçimde çarpışıyorlardı.

Bakû Kongresi ve Doğu'da Bolşevizm

Asya'da kitle halindeki bu ayaklanmanın sebepleri Türkiye'de bulunmaktadır ve bu akım mütarekeden sonra başlamıştır. Bunu çok iyi anlayan Sovyetler, 1920 yazında toplanan Bakû Kongresi'nde, Türk milliyetçiliği karşısında bayrağı indirmişler ve onu yatıştırmaya çalışmışlardır. Böylece Rusların uyuşmazlığı karşısında endişeye kapılan İslâm dünyasının kaygısı dağılmıştı. Rusya Türklere, "Biz de sizin gibi Asyalı değil miyiz?" diyordu.
O zaman bütün Doğu'yu ve Kuzey Afrika'yı kapsamak üzere, bir merkezî propaganda ofisi kuruldu. Moskova'daki Üçüncü Enternasyonal'in yöneticileri Bakû Kongresi'ni, Asya halklarına

bağımsızlık vermek için değil, Batılı büyük devletlere karşı ayaklanmalarını destekleyerek, onları memnun etmek için toplamışlardı. Moskova'daki yöneticiler, kendilerine aynı zamanda çok önemli, yedek bir ordu kazandıran bu duygulardan çok usta bir biçimde yararlanmasını bilmişler ve bu sayede Batı ile mücadelelerini uzun zaman sürdürebilmişlerdir.
Asyalı delegeler, kongreye çeşitli istekler ve şikâyetler getirmişlerdi. Anadolu delegeleri maddî destek ararken, diğerleri, büyük İslâm dünyasında birlik sağlanmasını, Hintliler ise, İngilizlerin ülkelerinden kovulmasını, Çinliler de, kendilerini sömüren Japonların ve Avrupalıların ülkelerinden atılmasını, mandaterlerin egemenliğine son verilmesini istemekteydiler.
Ruslar, bütün bunlara kapalı cevaplar vererek hepsini uzlaştırmaya çalıştılar, fakat bundan hiçbir olumlu sonuç alınamadı. Bununla beraber kongrenin, Doğu halklarının temsilcilerini bir araya getirmek gibi büyük bir faydası oldu. Bunlar aralarında tartışmak, kinlerini bir hizaya getirmek fırsatını buldular. Davalarını birbirlerine anlattılar ve çıkar bir yol bulmaya çalıştılar. Şikâyetlerin açıklanması bunların iyi bir biçimde kavranılmasına yol açtı.
Moskova'nın temsilcileri ile Asya'daki çeşitli akım ve hareketlerin şefleri arasında imzalanan anlaşma, Bolşevizmin Doğu'daki politikasına uygun olarak milliyetçilere hareket özgürlüğü sağladı. Böylece Moskova, yaptığı birçok hatadan sonra, Müslüman dünyasını daha iyi anlamış, komünizmi İslâm doktrininden ayıran noktaları görmüş oldu. Moskova'nın Asya politikasını yöneten şefleri kongrede yüksekten konuşmayı bırakarak, birer fatih edasıyla konuşan mahallî Sovyet ajanlarını susmaya mecbur etmişlerdir. Rus-Müslüman işbirliğini konu alan yeni bir anlaşmaya gidilmiş ve milliyetçiliğin yayılması sonucu, yabancı vesayetine karşı Müslüman kitleler tarafından başlatılan mücadelenin artarak devamı kararlaştırılmıştır. Böylece Bolşevik Ruslarla Müslümanlar arasında bir Modus Vivendi Anlaşması'nın temelleri atılmıştır. Fakat başında Mustafa Kemal'in bulunduğu Türk idareciler buna inanmakta tereddüt ediyorlardı. Onları Ruslara inandırmak için İngilizlerin daha birçok hatalar yapmaları, bir sürü saldırıya geçmeleri, İngiliz topçusunun desteğiyle Yunanlıların bir seri istilâ hareketine

başlamaları ve Anadolu'nun boğazına bıçağın dayanması gerekecektir.

Bir Müslüman devletleri konfederasyonu mu?

1920'den beri, Doğu hakkında şu esaslara dayanan bir formül düşünülmüştü: Her yerde milliyetçilik, baskı yapanlara karşı mücadele, aşağıda sayılan ülkelerde geniş bir propaganda faaliyetine girişilmesi: Kore, Sibirya, Çin ve Rus Türkistanı, Afganistan, Buhara ve Hiyve Hanlıkları, İran, Kafkasya, Türkiye, Bulgaristan, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir ve Fas.
Teşkilâtın merkezi Türkistan'da, Taşkent şehrinde bulunacaktı. Enver de, Sovyet delegeleriyle birlikte oradaydı. Bu teşkilâtın görünür amacı, Müslüman devletler konfederasyonuydu. Önceleri Türk millî hareketi, büyük Ermenistan'ın ve Rum Pontüs Krallığı'nın kurulmasına karşı doğmuştu. 1920 yılında, Yunanlılara karşı kurulan, İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti ile daha sonra da Trakya Müdafaa Komitesi'yle birleşti. İkinci Bakû Kongresi'nden ve Anadolu'ya yönelen İngiliz-Yunan istilâsından sonra da, Kafkasya'daki Sovyet kuruluşlarıyla ve Karadeniz'deki Rus limanlarıyla temasa geçti.

Türkiye İslâm'ın manevî merkezi

İngiltere, Türkiye'yi ortadan kaldırmak isterken, bu ülkeyi, bütün İslâmî fikir ve düşüncenin kaynaştığı manevî bir merkez yapmıştır. Türk milliyetçiliği ve onun başındaki şef Mustafa Kemal bugün İslâm dünyasını idare etmekte, ondan hem sevgilerini, hem de eleştirilerini esirgememektedir. İngiliz hücumu, Türk propagandasının Ganj'dan Nil'e, Yemen'den Sibirya'ya kadar çok iyi karşılanmasına sebep olmuş, anlattıkları büyük bir ilgi ve dikkatle dinlenmiştir.
1920 yılında Trablusgarp şefi Süleyman-Elbarus, Türk gazetelerine gönderdiği bir mektupta şöyle yazıyordu: "Bağımsız Türkiye, İslâm dünyasının bir nevi emniyet supabıdır. İngiliz politikası bu supabı kapatmakla, Türk milliyetçiliği ile temsil edilen Müslüman enerjisinin bütün İslâm ülkelerine yayılmasına sebep oldu."
En uygun bir mevkide bulunan ve uzağı gören en iyi bir gözlemci tarafından düşünülmüş ve yazılmış bu kelimeler bize, bugünkü

durumu çok güzel anlatmaktadır.
İslâm ülkeleri aralarındaki dostluğa sadıktırlar. Bunun birçok örneklerini sayabiliriz. Onların yüzleri bize dönüktür ve bizi, yabancılara karşı giriştikleri bu mücadelenin dışında bırakmak istiyorlar. Fakat bu gittikçe daha zorlaşmakta ve uyuşmaz politikacılarımız bizi suçlu duruma düşürmektedirler.
Bunlar sayesinde, Mustafa Kemal bütün milliyetçilik hareketlerinin başına geçmiştir, bu akımın bulunduğu bütün ülkeler onu örnek almaktadırlar. Bunların en önemlisi olan genç Mısır devleti epeyi zamandır Sivas ve İstanbul hükûmetleriyle temas halindedir. Hint Müslümanları ise maddî yardımda bulunmayı önermekte, her kritik durumda Londra ve Paris üzerinde baskı yapmaktadırlar. Mısır ve Hint Müslümanları Komitesi, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin direktiflerini uygulamak isteyen Halife'yi de tehdit etmişlerdir.
Irak'ta da bağımsızlık için yapılan mücadeleyi Türkler yönetmektedirler.
İngiltere bunları anlamamakta inat ediyor, garip bir dalgınlıkla Mustafa Kemal'i aşırı hareketlere zorluyor. O ise, bu durumu çok iyi değerlendirmekte ve işin sonunun nereye varacağını çok iyi kestirmektedir.

Asya'nın uyanışı

Kendini Asya milliyetçiliğine adamak, yavaş yavaş Sovyetler'in önünde eğilmek demekti. Hâlbuki Mustafa Kemal'in politikası tam bir bağımsızlık esasına dayanmaktaydı. Bu yüzden, İngiltere ile mücadele çok fazla ileri gitmedi ve Enver'in yönetimindeki Müslüman askerlerin yardımını reddetti. O, Asya'nın Avrupa'ya geçiş kapısı olan, eski Türk kabilelerinin ve daha sonra da Moğol ordularının geçmiş olduğu Türkistan'dan çekiniyordu. Bu bölgenin Doğu sınırında bulunan Moğol kabileleri Çin'deki kardeşleriyle çok sıkı temas halindeydiler. Bölgenin güneyinde Afganistan, İngiliz yanlısı İran'la hem huduttu. İran'da ise Lenin'in en iyi propagandacılarından olan Mustafa Sabri beyinleri yıkamakta büyük bir maharet gösteriyordu.

Müttefikler Asya'daki uyanışın gücünü bilmiyorlar

Mustafa Kemal uzun bir süre, Asya'dan gelen istek ve tahriklere karşı kendini savundu. 16 Mart 1920 tarihine kadar Müttefikleri ikna edeceğini ümit ediyor ve bu konuda Fransa'nın arabuluculuğuna güveniyordu. O, Fransa'nın Doğu'da başlıca rolü almasıyla neler kazanacağını açıkça görüyor ve bunu yapacağına inanıyordu. Fransa demek liberalizm demek, milletlerin kendi başlarına yaşayabilmeleri demekti. Kilikya'daki yanlışlık mahallî bir olaydı ve her zaman düzeltilebilecek cinstendi. İşte bu sebeplerle Mustafa Kemal müzâkere yoluyla bir şeyler elde etmek istiyordu. Bu müzakere onunla bizim aramızda olacaktı. Ama bu müzakerelerden bir sonuç alınamadı ve onu kendi adamları arasında gözden düşürdü. Asyalıları da kızdırdı. Asker politikacının, bu tehlikeleri önlemesi için, diplomasinin bütün inceliklerini uygulamak gerekiyordu. O, Müttefiklerin ihanetine inandığından, aşırı uçlara karşı büyük bir enerji ile savaştı, olaylar kendisinin haklı olduğunu gösterdi.
Avrupa anlamak istemiyordu: Anadolu'nun gücü, Asya'daki uyanışın kudreti, bunlar Müttefikler için hiçbir anlamı olmayan sözcüklerdi. İngiltere, aldığı bazı tedbirlerin uyandırdığı öfkeyi bizim üzerimize çevirdi: Yunanlılara verilen top bataryaları, bunların giriştikleri kötü hareketlerin kendilerince kabulü gibi. Ne zaman aramızdaki işbirliğinin gereklerini yerine getirmek için kendilerini uyarmak fırsatı çıksa, bu kez Almanya bizi tehdit ediyor, bu nedenle de dikkatlerimizi ve kuvvetlerimizi Rhin kıyılarına kaydırıyorduk.
1919'dan 1921'e kadar, İngilizlerin Suriye ve Kilikya'da bize karşı sürdürdükleri savaşın gerçek tarihini acaba kim, ne zaman yazacak? Şayet yazılırsa bu, harp tarihinin cidden meraklı ve öğretici bir sahifesini oluşturacaktır. Emir Faysal'ın askerlerini kim silâhlandırdı? 1920 Şubat'ında Şam'da bulunduğum sırada, İngilizlerin haber alma subaylarının Merdjaioun ve Derkhala kabilelerinin şeflerine onların bize karşı savaşmalarını sağlamak üzere cephane dağıttıklarını gördüm.
İngiliz politikasının yaptığı bu çeşitli yanlışların tümünü kavrayabilmek için Albay T. E. Lawrence'in, Sunday Times gazetesinin 30 Mayıs 1920 tarihli nüshasında yayımlanan, Orta

Doğu hakkındaki raporuna bir göz atmak yeter. Orada sayılan saçmalıklara sonraları daha başkaları da eklenmiştir.

Fransa ve İslâm

İslâm ülkeleri halkları, Avrupalılar tarafından aldatıldıkları kanısındadırlar. Alman veya İngiliz veyahut Avusturyalı olsun hepsi buna dahildir. Fransa'ya karşı öteden beri ve şimdi saygı gösteriyorlardı. Ama Kilikya sorunu bizi de onların arasına kattı. Şam'da, günde birkaç defa muhtelif partilerin toplantı yeri olarak düzenlenen bir otel salonunda, gecenin saat 11'inden sabahın ikisine kadar, en hararetli tartışmalar sürdürülüyordu. Çay saati olan saat 5'te, El-Azhar Üniversitesi'nde İslâm hukuku profesörü olan Abdenhamar Chahbender bana, sükûnetle ve güzel bir İngilizceyle, İngilizlerin Suriye'deki kötü yönetiminden şikâyet ederek onlara karşı kinlerin sebeplerini açıkladı, aynı zamanda bizim işgalimizi de protesto etti -Chahbender Mısır'dan yeni gelmişti.
Bizim ve İngilizlerin ortak politikamıza karşı, kendi iradesi ve mantığıyla, haksız olduğumuzu ileri sürdükten sonra, bir ültimatom biçimindeki son sözünü söyledi: Tam bir bağımsızlık veya sonuna kadar mücadele. Bu açık bir tehdit değil, fakat çok ağır ve ölçülü bir tarzda, iyi düşünerek söylediği sözlerden çıkan anlamdı. Garip bir biçimde döşenmiş olan loş salonda, âdeta bir barikatın iki tarafında yer almış insanlar gibi kibarca bir tartışma yaptık.
Bizleri suçlayan sözleri, açıklıkla ve güzel bir şekilde söylenmişti. Dünyaya egemen olmak davasında İngiltere Almanya'nın yerini almıştı. Ama onun belirli bir politikası vardı. Fransa bir bekleme politikası güdüyordu ve bu politika iktidardaki kişilere göre değişmekteydi. İngiltere ise, uzun vadeli bir politika güdüyordu. O âdeta ağır tempo ile bir kumaş dokuyor ve bu kumaş yavaş yavaş bütün dünyaya yayılıyordu. Bu kumaşın ipliklerinden biri çekilince o uyanıyor ve kararlaştırdığı plâna göre, her yeni olaydan yararlanmak için, harekete geçiyordu. Ama bu konuda çok yetenekli olmasına rağmen, İslâm dünyasını değiştiren hareketin manasını, onu milliyetçiliğe götüren yeni akımları kavrayamamış, eski siyaset formülü olan içten çökertme, bölme ve kaba kuvvete başvurma gibi hareketlerle bütün Asyalıları kendine düşman etmişti. Fransa, onları

birleştiren ve harekete getiren fikri anlamış olduğu hâlde, bazen onlarla birleşerek, bazen de kendisinden hiç umulmayan hareketlerle onları çileden çıkararak tereddüt içinde bocalamaktadır. Vaat ediyor, sonra sözünü yerine getirmiyor; Müttefiklerin saldırgan tutumunu protesto ediyor, sonra onların izinden gidiyor ve onların hareketlerini zımnen tasdik ediyordu. Kısacası, zaafı ve kararsızlığı ile herkesi düş kırıklığına uğratıyordu.
Ertesi gün aynı yerde ve aynı saatte başka biri, bir bedevî şef de, direnişlerinin nedenlerini açıkladı. Başında kabilesinin başlığı olan agel ve kefiye vardı. Fakat göçebe tavırlı bu çadır adamının üstünde çok usta bir İngiliz terzinin elinden çıktığı açıkça belli olan, renkli güzel bir üniforma göze çarpıyordu. İpek gibi parlayan ince gabardin kumaş, büyük bir gururla izlerini taşıdığı eski alışkanlıklarıyla büyük bir tezat teşkil ediyordu. Kendisi bugünün modern çölünü temsil etmekte, çok eski bir uygarlığın kabuğunu alıp özünü saklamaktaydı. Bir dostumun Fransızcaya çevirdiği sözleri ince, keskin ve hiciv doluydu.
Bütün bu çeşitli ve çelişkili tartışmalar sonunda esaslı ortak noktalar açıkça belli oluyordu: Bağımsızlık için sonsuz bir istek, ellerinde hazır askerî güçle bunu çok uğraşmadan elde etmek, Bolşevizme karşı sempati -çünkü onlar olmadan bu iş çok zorlaşacak, belki de imkânsızlaşacak- onlara dayanmak, fakat onların boyunduruğu altına girmemek, Müslümanlar arasında kutsal bir birlik kurulmadan Avrupa'nın ve özellikle İngiltere'nin hegemonyasından kurtulmanın mümkün olamayacağına dair ortak bir kanaata varmak.

Asya tehlikesi

Asya artık Avrupa'nın üstün gücüne inanmamakta ve uzun zamandır onun için tartışılmaz kural olarak kabul edilen, Batı uygarlıklarının egemenliğini, bugün ciddî bir biçimde tartışmaktadır. Batı ile Doğu arasına şimdi kara kedi girmiştir. Bugün, sık sık bu konuda çok sert lâflar edilmekte, bazı konularda da susulmaktadır. Asya'da ulaşılmak istenen hedef açık seçik ortadadır, Batı ise her konuda tereddüt ve şüphe içinde.
Fikirler şaşılacak bir hızla yayılmaktadır. Rus Bolşevizmi nasyonalizm rengine bürünmüş, ama Asya sorunları karşısında

oportünist olmuştur. Ortaya çıkan yeni formül şu: Asya Asyalılarındır. Asya'dan kopup gelen bu dalgaya karşı tek set Türklerin Türkiyesidir. Çok güçlü ve mantıklı olan bu devlet ise, İngiliz-Yunan saldırısı ile parçalanmak isteniyor.
1920 yılının Aralık ayında Fas'taki ileri gelen resmî şahsiyetler, ''Biz de bağımsız ve güçlü bir Türkiye istiyoruz'' diyorlardı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANKARA

I

İNGİLİZ ÇİZMESİ ALTINDA İSTANBUL
ŞUBAT 1921

Bir gölge şehir

Garip bir şehir. Eski letafet ve güzelliği ne oldu acaba? Sokaklarda Türkler sessizce ve korkarak geçiyorlar, güçleri kaybolmuş. Belli ki başlarında zalim bir yönetici var. Bu zalim patron, yerli halktan bir Türk'ü veya bir Fransızı, yahut İtalyanı gördüğü zaman ona nefretle bakıyor ve başını öbür yana çevirip elindeki kamçısı ile kaldırım taşlarına vuruyordu. İngiliz çizmesi altındaki İstanbul'un çehresi tamamıyla değişmiş, âdeta can çekişmekte. Bu toprak parçası tamamıyla kuşatılmış durumda, şehrin etrafındaki eşkıyanın faaliyeti, onu besleyen bölgelerle ticaretine engel olarak nefesini kesmekte. Halk açlıkla mücadele ediyor.

Sefaletin yerleştiği yer

Burada, sadece Ruslar ve Asya halkı iyi durumda. Boşlevik, Menşevik, Çarist, Wrangel ordusunun Kazakları, milliyetçilik formülü çevresinde tekrar birleşmiş, yan yana yaşıyorlar. Keza, Panslâvizm, Panislâmizm, Pantürkizm, birbirlerine karşı kin gütmeksizin, daha doğrusu aynı kini güderek bir araya gelmişler. İngiltere bütün bunları birleştirmiş. Bu muhteşem dekor içinde bunca yüzyıldır onu yok etmek için harcanan çabalara karşı koyan Türkiye derin yaralarını gizleyerek şikâyet etmiyor. Yağmalar devam ediyor, önceleri hâl ve durumları iyi olan Türkler, şimdi soyulmuşlar, tehdit altında yaşıyorlar. İngiliz hâkiminin hiç şakası yok, hiçbir itiraz dinlemiyor. Artık adalet diye bir şey de kalmamış. Biraz bir şeyler biriktirmeyi başaranlar Anadolu'ya kaçıyorlar.
Rus sefaleti ile Türk sefaleti İstanbul'u paylaşmışlar, biri Beyoğlu'na yerleşmiş, öbürü İstanbul tarafında, çadırda, camilerde ve yarı harap evlerde barınmakta. Birincilerde yaradılıştan utanma duygusu yok,

akşam olunca eğlence yerlerini bunlar dolduruyor, bunların yüksek şahsiyetleri sabah sattıkları kürk veya mücevherin parası ile akşam kendilerine üç yüz liralık bir ziyafet çekiyorlar, ertesi gün ise, imaretlerde fakirlere dağıtılan çorbayı almak için ellerinde karavana, neşe ile kuyruğa giriyorlar ya da eski bir elbise dilenerek bir delikte uykuya dalıyorlar.
Türk sefaleti ise namuslu kalmış, elbisesi çok eski ise ortalıkta görünmez. Kolay kolay bulunamaz, ıstırabının ancak bir kısmını açığa vurur ve dilenecek kadar alçalmaktansa ölmeyi tercih eder. Burada görevli Bolşevikler, kin ve ıstırap dolu bu şehirde ülkelerinde imiş gibi rahatça yaşıyorlar ve entrikalar çeviriyorlar. Kazaklar, Kızılordu'ya asker tedarik eden ajanların etrafında dönüp duruyorlar. Ruslar küçük ticareti ellerine geçirmişler ve şehre iyice yerleşmişler, işleri tıkırında. Türklere gelince, bunlar ana ve babalarından kalanı kurtarmaya çalışmakta. Onlara gıda yardımı yapılmıyor, onlarla ilgilenen hiç bir yardım kuruluşu yok. İngilizler kayıtsız, bunların sıkıntı ve ıstıraplarına seyirci kalıyor. Fransızlar bunları teselli etmeye çalışıyorlar, ama onların da kaynakları yardım yapmaya yeterli değil.

Karışıklık ve sömürü

İngilizlerin çalışmaları düzensiz ve çok sert: Gerçekten sivil ve asker İngiliz memurlar mütavazı bir tavır takınıyorlar. Acaba İngilizlerin kuruluşlarında aksayan bir şey mi var? Gerçekten de öyle gibi, çünkü İngilizlerin ciddî otoritesi altında ezilmiş olan İstanbul'un sinir bozucu, çok karışık ve düzensiz bir görünüşü var. İngiliz görevliler de, hiç utanmaksızın Türkleri boyuna sömürüyorlar. Türk esnaf, ticaretlerini sürdürebilmek için, her gün İngiliz memurlarına ne kadar para vermek gerektiğini iyice öğrenmişler; durumu iyi olanlar itirazsız bu parayı ödüyorlar. İngiliz yönetimi baştan aşağı rakamlarla meşgul. Cezalardan kurtulmak için şu kadar lira, eğer "İngiliz Muhipleri Cemiyeti"ne üye değilseniz bu cezalar iki, üç ya da dört kat olmakta. Bir Türk'ün iş yapabilmesi için az ya da çok bir miktar para ödemesi gerek.
1914 yılına kadar Doğu'daki iyi İngiliz yönetimi ile bu şekildeki idare arasında ne büyük çelişki var.

İstanbul'da İngilizler

İngilizler için ikinci bir güçlük de, İstanbul'da gerçek anlamda bir İngiliz kolonisinin bulunmamasıdır. Yunan ve Malta asıllı olup İngiliz etiketi altında İstanbul'da ticaret yapan bazı Anglo-Levantenler varsa da, bunların Londra ile pek bağlantıları yok. Yüksek komiserlikte bulunan büyük rütbeli subaylar diğerlerinden ayrı bir grup oluşturuyorlar. Bunlar görevlerini, yerli halkla bir kelime bile konuşmadan yapıyorlar. Görevleri birkaç gün, birkaç ay ya da birkaç yıl sürebiliyor, ama cahillikleri sürüp gidiyordu.
Önceleri, İstanbul'daki aydın İngiliz gençleri şimdi acaba neredeler? Sultan Hamit zamanında İstanbul'da bunlar pek çoktu ve bunların geniş görüşleri, sağlam ve mantıklı düşünceleri, yeni gelenlere yol gösteriyordu. Bunlar hakikat uğruna, çoğu zaman ülkelerinin çıkarlarını bile unutabilecek bir olgunluktaydılar. Aynı zamanda İslâm dinini iyi tanıyor ve onu seviyorlardı.
Bugün İstanbul'da, bir sürü ikinci sınıf ajan dolu, İngiliz kampında ahlâksızlık ve yalan, çok geçerli bir formül halinde.
Fransızlara gelince, bunların gerçek anlamda ve Fransız unsurlardan oluşan bir kolonileri var. Bunlar Türkleri aldatmıyorlar ve Türkler de akıl danışmak için onlara başvuruyorlar. Fransız Büyükelçisi General Pelle çok değerli bir zat. Fransızlar onun çevresinde toplanmışlar. Hepsi de durumun vahametini çok iyi anlıyorlar. Bunların kampında ne ahlâksızlık, ne de yalan var. Hepsi de çalışmalarını, hiçbir şahsî çıkar gözetmeksizin, akıl, mantık ve sağduyularıyla çok iyi bir biçimde yapıyorlar ve büyük bir anlayış göstererek rakip kampın üzerine çöken fırtınayı önlemeye gayret ediyorlar.
İstanbul yine aynı bekleyiş içinde. Onu bölen bazı gruplar birtakım entrikalar çevriyorlar, ama asıl savaş daha uzaklarda, on sekiz ay önce ilk kımıldanışını gördüğüm Anadolu'da cereyan ediyor. Bugün acaba oralarda neler olup bitmekte? Bunu kesin olarak kimse bilmiyor. Ancak şuradan buradan bazı haberler sızıyor. Bunu iyi bilmek için oralara kadar gitmekten başka çare yok.

Gerçek Türkiye'ye doğru, 15 Mart 1921

Hiçbir engele takılmadan, büyük bir İtalyan yolcu vapuruna kapağı attım, ama kim bilir kaç milletin sayısız haber alma servisleri bunu ilgi ile izlemiştir? Ankara'ya hareket, gizlenecek hiçbir yanı olmayan bu basit olay, konan bütün önlem ve engellere rağmen gerçekleşiyor. Pasaportumu vize ederken İngiliz makamları protesto edecek gibi oldular, ama bu hareketleri biraz yapmacık. Nihayet "Sicilia" ağır ağır limandan uzaklaştı.
Rıhtımda heyecanlı bir grup milliyetçi, kadın yolcunun gidişini bir süre izledi: Acaba gittiği yerden nasıl bir izlenimle dönecekti? Bu kadar müthiş bir düşmanla savaşanlar için her olay önemli, her şey tehlikelidir.
Kırk sekiz saatten beri, konferansla ilgili olarak gelen haberler çok kötü. Durum gittikçe ciddîleşiyor. Radyolar İzmir sorununun güncelliğini korumakta olduğunu ve yakında çok vahim diğer olaylara yol açacağını bildiriyorlar. Hazırlanmakta olan ve niteliği pek iyi anlaşılmayan bir çözüm yolu hiç kimseyi memnun etmemekte. Bu kadar çok kararsızlıktan barış umutlarının uzaklaşmakta olduğu sonucuna varılmakta. Zaten konferansta varılan kararlar pek uygulanmıyor. Konferans bir anket yapılmasını önerdi, Türkiye kabul etti, Yunanistan bunu reddetti. Hiçbir geçerli sebep olmadan anket geriye bırakıldı. Bu tek olay savaşın devam edeceğini açıkça belirtmeye yetti.

İzmir, 16 Mart 1921

Açık bir havada, kuzeyden esen rüzgârla sabahın ilk güneşi altında İzmir çok güzel görünüyor. Limanda birkaç gemi var, fakat rıhtımlar bomboş. Ne bir araba, ne bir at, hatta bir eşek. Görünürde insan bile yok. Şehrin üzerinden geçen bir felâket kasırgası sanki insanları yok etmiş. Her tarafta Rumca isim ve yazılar, ama dükkânlarda kimseler yok. Banko di Roma'nın binası harap olmuş. İzmir'i ölümüne götüren, onu âdeta donduran müthiş felâket nedir acaba? Bu soruya, "Savaştır" diye cevap verecekler. Yunanlılar her şeye el koydular ve aldılar, işler durdu. Artık gemilerin yüklerini boşaltacak işçi bile bulunmuyor. Bu yüzden gemiler geldikleri gibi gidiyorlar. Ticaret ve transit işleri, her şey durmuş. Herkes bitmeyen savaşa lanet okuyor.

Yanına güçlü muhafızlar almadan, şehirden üç kilometre uzağa gitmek imkânsız. Köylüler tarla ve bahçelerini ellerinde silâhla korumaktalar. Civardaki dağlardan geçilemiyor. Bütün asker kaçakları oraların hâkimi. Bu ilkbaharda da ekim yapılamadı ve zengin vilâyet harabeye döndü. Vilâyetin diğer bölgelerinden tecrit edilen İzmir ruhsuz bir vücut gibi.
Burada oturmaya mecbur olanlara, ışığın parklaklığından, dekorun güzelliğinden falan bahsetmeyin. Zira o zaman, yapmış olduğunuz bu yanlışlıktan sizi kurtarmak istercesine, hafif bir tebessümle, bugün Doğu'da iyimserliğin yerini kötümserliğin almış olduğunu hatırlatacaklardır. Biraz daha az güzellik, fakat biraz daha çok güvenlik olsun. Olumlu yolda atılan birkaç adım ve savaşın bir an önce sona ermesi, işte genel istek bu. Savaş hummasına kendilerini kaptırmamış olan bazı Yunanlılar da böyle düşünüyorlar. Yunanlı tüccarlar da öyle. Fransızlar ve önceleri çok iyi bir durumda olan İngiliz ticaret şirketleri acaba ne düşünüyorlar? Bu bir çılgınlıktır ve Avrupa kendini kaybetmiştir. Kavga ne biçimde biterse bitsin, eğer bu delice savaşı durdurmak için bir müdahalede bulunulmazsa memleket tamamen harebeye dönecektir.
Yunan kurmay heyeti son deveyi ve el arabasını alarak gitti. Rıhtımda tek bir Yunan jandarması var. Sicilia, kendi olanaklarıyla birkaç ton ticarî eşyayı rıhtıma boşaltabildi.

Rodos, 19 Mart

Burası uyuyan bir vaha, hayat burada çok sakin, ilkbahar gelmiş ve bütün portakal ağaçları çiçek açmış. Dağlardan doğru serin bir rüzgâr esiyor. Hava çok berrak. İtalyan karabinyerleri, oturmuş güneşleniyorlar ve Sicilia'nın yolcularının geçişini seyrediyorlar. Kasaba çok temiz ve şık. Pazarı muntazam, her şey bol. Dükkânlar her çeşit yiyecek ve eşya ile dolu. Anadolu, ihtiyaçlarını buradan sağlıyor. Rodos ile Antalya arasında vapur seferleri aralıksız devam etmekte.

Antalya, 20 Mart 1921

İşte milliyetçi Türkiye'nin giriş kapısı, İtalyanlar buranın fahrî kapıcılığını yapıyorlar, ama Ankara'nın izni olmadan buradan içeriye bir adım atamazsınız. Kıyı boyunca uzayıp giden kırmızı renkli kayaların üzerinde eski kaleler göze çarpıyor; bunlar denize kadar iniyorlar. Limanın girişi kemerli acayip bir kapıyı andırıyor, iki yanında büyük kayalar var.
Sicilia açıkta demirledi. Yolcular, ayak basmayacakları bu toprakları büyük bir merakla seyrediyorlar. Çok çekici olan arazi sessizce uzayıp gidiyor. Kıyıdan ayrılan birkaç sandal dalgaların üzerinde sekerek gemiye doğru geliyor, bunlar devrilecek gibi sallanıyor. Nihayet gemiye yanaştılar, birkaç Türk subayı geminin merdivenine atladı. Yukarı çıkan subaylar gemiyi, şöyle bir kontrol edip İtalyan süvari ile alçak sesle birkaç kelime konuştular.
Gemiden yalnız bir tek kadın yolcu indi ve bütün yolcular, şaşkınlık ve biraz da kıskançlıkla, ona baktılar.

II

MİLLİYETÇİ TÜRKİYE'DE

Antalya

Antalya'ya ayak basmakla gerçekten yeni bir hayatın içine girmiş olduğumu anladım. Millî hareketin, belirgin çizgi ve karakteri olan hız ve kararlılık derhal göze çarpıyor. Buradaki faaliyetle Yunan bölgesindeki durgunluk arasında tezat göze batıyor. Limandaki rıhtımlar ticaret eşyası ile dolu, Anadolu'nun her tarafında rastladığım deve kervanları yüklerini gelip buradan almaktalar. Gümrük deposu her çeşit silâh ve cephane ile tıklım tıklım dolu. Gümrük müdürü genç bir adam, yarı asker, yarı sivil, telefonun başından ayrılmadan giriş ve çıkışları izlemekte. Telefonda, Anadolu'nun kaderini tayin eden ve âdeta bir kanun gibi geçerli iki kelimeyi devamlı olarak duyuyorum: Ankara, Mustafa Kemal Paşa. Formaliteler çok sürmedi. Ankara'dan beklenen emirler tam zamanında geldi. Ülkenin içlerine doğru yoluma devam

edebileceğim. Deve kervanlarının tıkadığı dik bir yokuş kıyıdan şehre doğru çıkıyor. Burada her şey dikkati çekiyor, giydikleri çok renkli elbiselerle halk, ırkların çeşitliliği... Herkes başı dik, çalışıyor ve telâş içinde. Bursa'dan, Aydın'dan gelmiş göçmenler, Hıristiyanlar, Müslümanlar Antalya halkının arasına karışmış. Bir arada yaşamanın tatlı havası üzerimizden geçiyor. İlkbahar da çok güzel, hava çiçek kokularıyla dolu. Bir dere sokaklardan akarak boydan boya şehirden geçiyor ve Antalya'yı gürültüsüyle dolduruyor. Kayaların arasında susam çiçekleri açmış, portakal çiçeklerinin kokusu burnumuza kadar geliyor.
Vilâyet konağı çok hareketli bir arı kovanını andırıyor. Subaylar, memurlar boyuna gidip geliyorler. En ufak bir olay için, Ankara telgraf başına çağırılıyor, problemi o çözecek. Türk halkı günün telgraf haberlerini öğrenebilmek için telgrafhanenin önünde toplanmışlar. Başlamak üzere olan Yunan taarruzunun ne şekilde geliştiğini öğrenmeye çalışıyorlar.
Vali beni çok iyi karşıladı. Birkaç dakika içinde bütün güçlükler giderildi; yarın sabah yola çıkacağım. Bunun için gereken emirler bugünden verildi. Burada her şey ne kadar basit ve kolay. Kendimi, uzaktan her şeyi yöneten, yoluna koyan ve koruyan, göze görümmeyen bu kuvvetin emrine bırakmaktan başka çare yok. Buralar, her şeyin önünde eğildiği, çok kararlı bir tek irade tarafından yönetilen yepyeni bir dünya.
Akşam Doktor Cemil Süleyman'ın evindeyiz. Uzun bir tartışma ve fikir alış verişi yaptık. Avrupa'ya ve Müttefik devletlere karşı kızgınlık çok fazla: "Bütün konferansların sonucu işte bu: Yeni bir Yunan taarruzu! Kendisine bu kadar acımasızca davranılan bir ülke görülmüş müdür?" Doktor kendi örgütünün çalışmalarından söz etti, yeni bir hastahane yaptırmış; dispanser de çok iyi çalışıyormuş; gece gündüz demeden faaliyetteler. Bütün bunlar ne için? Hiçbir şeyin haklı çıkaramayacağı, her şeyi yok etmek isteyen bir istilâya karşı koymak için.
"Fransa bizimle anlaşmak istiyordu. Ne için bunu yapmıyor? İttifakın bu kötü isteğine karşı sürdürdüğümüz bu hayat çekilir mi? İngiltere bizim mahvımızdan başka bir şey istemiyor. Onun yüzünden en verimli topraklarımızı terk ettik ve ülkenin içerlerine, Asya steplerine

doğru çekildik: Galiplerin, 'Silâhla barışı getirmek' dedikleri bu olacak her hâlde."
Genç doktor devam ediyor: "Ne yapalım, biz de suçlandığımız biçimde, her şeyi göze alacak macera adamları olacağız." Bu arada, haklı öfkesine rağmen, barışçı görevini yapmaya devamla hastalarını iyi etmeye çalışacak, bahçesiyle uğraşacak. Tavuskuşları yetiştirecek, hayal ettiği bir kütüphaneyi, tıp bilimi konusunda gerekli kitapları sağlamaya çalışacak. Bu mahrumiyet sözcüklerini ve bundan yakınmayı, bundan sonra çok işiteceğim.
Pazarı dolaştım, burada her şey bulunuyor. Antalya toprakları inanılmayacak derecede verimli. Eski kaleler boyunca uzanan bulvarda İtalyan subayları geziniyorlar. Daha gerilerde bahçeler içinde tahta parmaklıklı Türk evleri görünüyor. Bunlar sakin bir hayat için yapılmışlar. İçlerinde bu bolluk bölgesinin mutlu insanları yaşıyor.

Burdur

Haftalar boyu süren yolculuğumuzda birçok yerde konakladık. Araba ile 1.000 kilometre yaptık. Sonunda Yunan taarruzuna çarparak durdum ve bu biçim bir istilânın etkilerini yerinde inceleyebildim. Önceleri geçtiğimiz bütün ovalar ekili, yemyeşildi. Köylüler tarlalarda toprağı sürmek ve tohum atmakla meşguldüler. Dağlarda ise inek ve koyun sürüleri otluyorlardı. Akşamları köy ve kasabalarda, hâllerinden memnun hak ve eşraf etrafımda toplanıyorlar ve benimle Avrupa'dan konuşuyorlardı. Böylece ilkbahar havası esen bu yerlerden geçtim. Ama artık ufukta kara bulutlar görünmeye başlamıştı. Yunan taarruzu bütün şiddetiyle Afyonkarahisar üzerine doğru gelişiyordu. Akşam Dinar ve Sandıklı'da, yol üzerinde biriken yorgun köylülerin yüzlerinde keder ve endişe okunuyordu. İlk felâket haberleri kitle halinde gelen muhacirlerden öğrenildi: Yunanlılar her yeri yakıyor, yağma ediyor, Müslüman kadın ve çocuklarını öldürüyorlardı. Bu derece haksızlığa ve zulme karşı her taraftan büyük bir öfke yükseliyordu: "Biz ne yaptık? Bizden ne istiyorlar?" Yollarda artık küçük bir eşeğin çektiği deve kervanları görünmez oldu; fakat buna karşılık yollar yaralılar ve cephane konvoyları ve askerlerle dolu. Afyon'a birkaç kilometre yaklaştığımızda geri çekilmek zorunda kaldık. Toplar pek yakınımızda gürlüyordu. Birkaç

saat öncesine göre ne büyük. Tarlalar boş, yol ölü, sürüler saklanmış; dün gördüğümüz manzaradan eser yok. Sandıklı'daki arabacılar, belediye yetkililerinin emirleri üzerine, istemeyerek arabalarını koşmaya razı oldular; bin zahmetle Burdur'a doğru yola çıktık.
Sığınmacılarla dolu bu merkeze yeni gelmiş Kızılay örgütü tarafından hararetle karşılandık. Nihayet iyi haberler gelmeye başladı. Türk karşı taarruzu başarı ile devam ediyormuş. Milliyetçiliğin büyük şahsiyetleri sahnede göründüler: Mustafa Kemal Paşa, harekâtı yöneten başkumandan; İsmet Paşa, Eskişehir cephesi komutanı; Refet (Bele) ve Fevzi (Çakmak) paşalar bütün diğer önemli noktalardan sorumlu, hepsi de askerleri arasındalar.
Sürprizlerin doğurduğu ilk şaşkınlık geçti. Bursa'dan Eskişehir'e doğru gelişen Yunan taarruzu İnönü'de ikinci defa kırıldı. Uşak'tan Afyon'a doğru taarruza kalkan Yunan kuvvetleri ise, şehrin hemen yakınında hareketsizliğe mahkûm edildi.
Her akşam Kızılay örgütünde, haber bülteni ilgiyle okunuyordu. Günde 15 saat çalışarak ameliyat yapan, yaralıların pansumanıyla uğraşan, hastalara moral veren bu gençler yorgunluklarını kısa bir uyku ile giderip kendilerini ertesi günkü çalışmaya hazırlıyorlar. Haberler iyi olduğu zaman içlerinden biri kemanını alıyor ve konusu aşk ya da savaş olan eski Türk şarkılarından birini söylemeye başlıyor. Keman da, ses de aynı şeyden şikâyet ediyor. İçlerinden Doktor Lütfü, "Bu güzel ve zavallı yurdumuz için daha neler yapmamız gerek?" diye mırıldandı.
Suları maden tuzlarıyla yoğun bir biçimde yüklü olan türkuaz mavisi rengindeki Burdur gölünün etrafında gül bahçeleriyle haşhaş tarlaları göz alabildiğine uzanıyor. Her şeye rağmen burada hayat devam ediyor; köylü kadınlar değerli ürünü toplamaya hazırlanıyorlar, çocuklarla yaşlılar sürülerle meşgul. Savaşın bu kadar yakınında, bu harikûlade dekor içinde geçen bu sâkin günleri hiç unutmayacağım. Refet Paşa'nın mesajları halkı sabırlı olmaya davet etmekte, yaşlı belediye başkanı, zaman zaman, olaylar hakkındaki düşüncelerini açıklamakta. Herkes, Fransa'nın buralara kadar gelerek acılarını ve kavgalarını paylaştığını ve bundan da bazı iyilikler ortaya çıkacağını sanmakta.

Afyonkarahisar, 16 Nisan 1921

Yunanlılar büyük bir hızla geri çekildiler. Arkalarında küçük bir tepe oluşan tüy yığınları bıraktılar. Bunlar bölgedeki bütün kanatlı kümes hayanlarının tüyleridir. Bunların yanında yün yığınları var. Bunlar da kesip yedikleri koyunların yünleri. Bunlardan ayrı olarak yer yer mermi çukurları, kâğıt yığınları, konserve tenekeleri, hayvan leşleri görülüyor. Burası tam bir savaş alanı. Bunun gibi daha başkalarını da gördüm ama, burası çabuk çekilen bir düşmana aitti. Milliyetçiler kendi mallarına yeniden sahip oluyorlar, düşman bunları tamamıyla tahrip etmeyi başaramamış. Birkaç yanmış ev, toz duman olmuş bir istasyon, dinamitlenmiş bir köprü. Köprü çabucak onarıldı ve hayat yeniden eski temposunu aldı.
Afyonkarahisar siyah bir kale, daha doğrusu Afyon'un kalesi. Burası Anadolu demiryollarının belli başlı kavşak noktası. Fakat bugün Haydarpaşa yoluyla İstanbul'a akan büyük transit faaliyetinden eser yok. Bağdat hattı bir süre kesik parçalar haline gelmiş. Afyonkarahisar'daki antrepolar bomboş. Geriye kalan enkazdan, milliyetçilerin pek çabuk bazı tesisler kurduklarını takdirle gördüm. Burdur'daki genç telgraf müfettişi, hiçbir şeyden yılmadan, tahrip edilmiş telgraf hatlarını büyük bir çapayla onarıyor.
Yanlarında kaldığım, şehrin tanınmış Müslüman aileleri son tedhiş hareketinden çok korkmuşlar, ama mobilyalarını ve mallarını yağmadan kurtarabilmişler. Bu bakımdan şanslılar.
İsmet (İnönü) Paşa'nın yaveri, ulaştırma subayı, beni özel bir vagona yerleştirdi ve yola çıktık. Uzun trenimiz tamir edilmekte olan bir köprüye yaklaşınca durdu. Subaylar, askerlerinin trene binmesine nezaret ediyorlar. Alçak sesle kısa bir emir verildi. Onarım işi ve vagonların dolması bittikten sonra tekrar yola koyulduk. Demiryolundaki makaslar mermi isabetiyle yamru yumru olmuşlardı. Bütün gece yol boyunca istasyonlarda, yaralı taşıyan ya da cepheye asker götüren trenlerle karşılaştık, artık savaş bölgesinin tam içindeyiz.
Eskişehir

Gecenin saat iki buçuğu. Şimdi on sekiz ay önce, İngiliz subaylarının alaylı bakışları arasında ayrılmış olduğum aynı gardayım.

Ne büyük değişiklik. Buradaki askerî çalışma, Fransız cephesindeki umumî taarruz sırasındaki görünümü hatırlatıyor. Her yerde silâhlar çatılmış, her taraf insan ve askerî teçhizatla dolu. Bölükler burada oluşturuluyor. Bu arada İsmet (İnönü) Paşa'nın genç pilotu yanıma yaklaştı, mantomu ve valizlerimi aldı. İki dakika sonra arabadaydım. Biraz sonra da gardan uzaklaştık. Elime bir program tutuşturuldu: Doktor Fuat Bey'in evinde kalacaktım. Yol boyunca, beni karşılamayı çok arzu etmesine rağmen, buna imkân bulamayan İsmet Paşa, yarın öğleyin burada olacak. O zamana kadar da ben, askerî hastahaneleri ve yaralıları barındıran diğer tesisleri ziyaret edeceğim.
Gece, hafızamda çok iyi yer etmiş olan gerçek Eskişehir'i tekrar bulmaya çalıştım. Ama ne gezer, şehrin bütün meydanlarına çadırlar kurulmuş, yeni mahalleler inşa edilmiş. Araba doktorun evinin önünde durdu. Haftalarca kamp hayatı yaşadıktan sonra, birdenbire önüme çıkan fırsattan yararlanarak biraz konfora kavuşacağım. Biraz lüks bir yemek salonunda güzel bir şekilde hazırlanmış masada yemek yiyeceğime ve şehrin göbeğinde bir evde oturacağıma seviniyorum.
Sabahın saat dördü. Bu saate kadar durmadan konuştuk. Saat dokuzda yola çıkmam gerekiyor. Yaver, "Şayet alârm düdükleri duyarsanız fazla telâş etmenize gerek yok, bu bir Yunan uçağının ziyaretidir. Bunlar o kadar beceriksizdirler ki, fazla bir kötülük yapamadan çekip giderler" diyor.
Eskişehir'de, Gündüzbey savaş alanından getirilen yaralılarla dolu sağlık tesislerini gezdim. Kızılay ekipleri durmadan çalışıyorlar. Her yer çok temiz. Ameliyathaneleri, pansuman odalarını dolaştım. Hastaların sabır ve tahammüllerini, doktorların ve hemşirelerin gayretlerin takdir ettim. Her tarafta çok temiz beyaz çarşaflar, temiz battaniyeler bulunuşuna şaştım. Havalandırma tesisleri de mükemmel, herkes çok sakin.
Yaralıların bulunduğu büyük koğuş da çok düzenli ve sessiz. Ağır yaralıların bulunduğu bir koğuşa girdiğimde içlerinden biri diğerleri adına benimle konuşmak istedi. Yüzü sapsarıydı ve yakında öleceği belliydi. Usulca onu yatırmaya çalıştılarsa da, doktor ve hastabakıcıları eliyle iterek bana döndü: "Yakında öleceğim. Vatanım uğruna hayatım feda olsun. Bu, bana sizinle açık konuşmak fırsatı

verdi. Özür dilerim, burada çok kötü ve haksız şeyler göreceksiniz. Bunlar sizin müttefikleriniz tarafından yapılmıştır ve biz Fransa'nın bunları protesto ettiğini duymadık. Yunanlıların bizim yaralı askerlerimize, ölülerimize neler yaptıklarını gözlerinizle göreceksiniz. Sivil halkın da bunlardan neler çekmiş olduklarını, şehrin ileri geleneleri ve kadınlar size anlatacaklardır. Camilerimizin kirletildiğini göreceksiniz. Eskişehir'deki imamların ve Söğüt'teki Ertuğrul Gazi Türbesi'ndeki sarıkların çöp yığınları arasından ve köpeklerin ağzından toplandığını göreceksiniz. Arkadaşlarım adına sizden şunu istiyorum: Gördüklerinizi ülkenizde anlatınız."

Eskişehir'in nüfusu, göçmenler ve askerlerle birlikte iki katına çıkmış. İsmet Paşa'nın karargâhında geçirdiğim birkaç saatlik zamanda, sükûnetle ve enerji ile sürdürülen bu müthiş mücadelenin büyüklüğünü anladım. Bunu yaparken hiçbir şans ve fırsat kaçırılmıyordu. Her şey mutlak ve kesin bir emirle yapılıyor, fakat ileri hatlarda durumun gerektirdiği şekilde hareket ediliyordu.

İsmet Paşa'nın karargâhındaki büyük, fakat çok sade çalışma odasında konuşuyorduk. Bu ilk görüşmede, yarından başlayarak cephede yapacağım gezinin güzergâhını tespit ettik. Savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu. Paşa, aradaki birkaç günlük bir sessizlikten yararlanmamı istiyordu. Bana: 'Yaralılarımı gördünüz. Bunlar gerçekten cesur askerler değil mi? Bu kadar çok evlâdımı kaybetmekten dolayı kederim sonsuzdur ve kendimi bir türlü teselli edemiyorum, ama onların intikamını aldım."

İsmet Paşa'yı, cesareti, neşesi, inceliği, nüktedanlığı, güzel konuşması ve kendisini övenlerden kaçması nedeniyle Anadolu halkı çok seviyor. Henüz otuz yedi yaşında olduğu hâlde askerî teşkilâttaki rolü çok büyük ve önemli. 1921 Şubat'ında İngilizler milliyetçiliğin hakkından geldiklerini sandılar; zira Konya isyanını başarmışlardı. Ama İsmet Paşa orduyu yeni baştan düzenlemiş ve son çeteleri temizlemişti.

Benim izleyeceğim yolu, her şeye gösterdiği dikkat ve özenle çizdi: Bu yol son günlerde yapılan savaşların cereyan ettiği yerlerden geçiyordu. Buralarda nelere rastlayacağımı şimdiden tamin ediyorum. En çapraşık sorunların birkaç sözle çözümlendiği buradan çok uzak yerlerde, savaşın neler getirdiğini göreceğim.

İsmet Paşa'nın cephesinde, Nisan 1921

Gündüzbey savaş alanı Eskişehir'den birkaç kilometre sonra başlamaktadır. Burada, ustaca bir manevra ile, düşmanı mağlup edileceği yere kadar çeken İsmet Paşa, Yunanlıları çok kanlı bir yenilgiye uğrattı. Bütün gün boyunca, savaşın müthiş gerçeklerini gördüm. Gördüklerim, sadece geçmiş birkaç gün içinde olup bitenlerdi. Savaşın ne biçimde yapılmış olduğunu anlamak için yere bakmak yetiyordu.
İlkbaharın nefis kokularına cesetlerden yükselen dayanılmaz ağır kokular karışıyordu. Her şeye rağmen gökyüzü mavi, ortalık çok berrak, hava taptaze. O kadar ki, bir türkü tutturmuş olan arabacımızın kalın sesi fazla bir yankı yapmıyor.
Top mermilerinin açtığı çukurlar çok büyük, çalılıklar içinde de bir şeyler var. Topçu cephanesi sandıkları, cephane, her çeşit savaş malzemesi, kâğıtlar ve konserve tenekesi yığınları toprağı örtüyor. Arabamız sarsılarak güçlükle ilerliyor. Köprüler dinamitlenerek tahrip edilmiş. Bu engelleri aşmak, nehirlerin geçit yerlerini bulmak için, Anadolu arabacılarının bütün maharet ve ustalıkları gerekiyor.
Bizim maceranın sorumluluğunu taşıyan genç kılavuz ve koruyucuma birkaç kişi daha katıldı. Bazı tehlikeli yerleri yaya olarak geçerken heyecanlı bir şekilde tartışıyoruz. Bazen birbirimize darılıyoruz, ama hemen her zaman, yeniden barışıyoruz ve anlaşıyoruz. Kılavuzum kişiliğinde, milliyetçi Anadolu gencinin, bizimkilere çok benzeyen katılık, heyecan ve atılganlığını taşıyor. Geçtiğimiz yerlerin üzerinden, birkaç gün önce uçmuş. Onu dinlerken, inatla sürdürülen bu mücadeleyi besleyen derin duyguyu anlayabilmek için buralara kadar gelmek gerekir, diye düşünüyordum. O zaman, saçma ve inanılmayacak haksızlık, çok açıkça görülüyor.
Her taraf çok güzel, çizgiler keskin, tepeler Asya'ya özgü renklerle aydınlanmış.
Derin bir vadide, bir topçu bataryası gördük. Birçoklarını önce de gördüğümüz harikulâde askerler dinleniyorlardı. Bazıları yemek yiyor, bazıları da sohbet ediyor, bazıları düşünüyor, bir kısmı çeşme önünde abdest alıyorlardı.

Yolda daha birçok topçu bataryalarına rastladık. Bazıları durarak bize yol verdiler, cepheye gitmekte olan değiştirme birliklerinden piyade bölükleri ve ikmal kollarıyla karşılaşıtık. Derelerin sığ geçit yerlerinden geçtik. İlk kez yanmış, yıkılmış köyler gördük. Sonra tekrar askerî birlikler, toplar ve uzaktan yine harabe haline gelmiş bir kasaba: Yunan geri çekilmesinin kurbanı Söğüt. Bu küçük kasaba, Batı Anadolu'nun en mamur ve güzel şehri olan Bursa'ya çok yakın. Bu güzel kasabada hayat, birkaç gün öncesine kadar, çok tatlıydı, ama Yunanlılar buradan da geçtiler. Kasaba şimdi bir harabe halinde. İngiliz-Yunan taarruzu buradan başlamış, ama savaş kaybedilip geri çekilme başlayınca, bu gibi hâllerde böyle işler için özel olarak yetiştirilmiş artçı taburları tarafından kasaba yakılıp yıkılarak tahrip edilmiş. Söğüt harabeleri, bizim Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların ilk geri çekilmelerinden sona gördüğümüz Roye ve Lassigny kasabalarını andırmakta. Bu işte önemli miktarda dinamit, yangın bombası ve patlayıcı kartuşlar kullanılmış.
Her yerde, gerek savaş esiri Yunan subayları, gerekse kasabaların eşrafı, bu tahribatın İngiliz subaylarının nezaret ve direktifi altında yapılmış olduğunu söylediler. Bunların dehşeti karşısında çok büyük bir üzüntü duydum.
Bu harabelerin ve yıkıntıların altında kalmış insanların cesetlerinden, o kadar tahammül edilmez bir koku havaya karışmakta ki, savaş alanı bunun yanında hiç kalır. Ortalığa akşamın alaca karanlığı çöktü. Şimdi harabeler üzerinde tüneyen baykuşların sesleri duyuluyor. Ağaçlarının birçoğu kömür haline gelmiş bahçelerde bülbüller ötüyor. Harabeler arasında birkaç gölge çıkıyor, bu insanlar başlarından geçenleri anlatıyorlar. Anlattıkları olaylar burada yazılamayacak kadar müthiş.
Şurada, burada bazı büyük yapıların yıkıntıları görülüyor. Bunlar ya bir fabrika ya da resmî bir bina. Düşman özellikle, içinde kolektif çalışma yapılan binaları hedef almış. Yıkıntılar arasından, patlama ile eğri büğrü olmuş demirler ve saç levhalar çıkmış, büyük camilerin hepsi yıkılmış, bostanlar ve bağlar tamamen harap olmuş, pıtrak gibi çiçek açmış ağaçlar yerlerde, daha henüz yaprakları bile solmamış. Maddî zarar çok büyük, Yunanlılar her şeyi götürmüşler, fakat boşaltılan dükkânlardan daha kötüsü, evler yakılmış ve kadınlara,

ihtiyarlara ve çocuklara hakaret edilmiş. Bunlar Aydın'da yapılanların aynı.
Söğüt'ten bir kilometre uzaktaki Ertuğrul Gazi'nin türbesi, Müslümanların en kutsal ziyaret yerlerinden biriydi. Çeşitli biçimde kirletilmiş ve tahrip edilmiş türbenin kapısı ile içindeki granit lâhdin kapağı açılmış. Çevredeki başka bir türbeye Yunanlılar yaralılarını ve ölülerini yerleştirmişler. Biz geldiğimizde burası temizlenmekteydi. Yaşlı imam bize buralarını gezdirdi ve açıklama yaptı. Söyledikleri, benzeri olaylar arasında belki en çok etki yapan ve unutulmayacak iz bırakanlardı. Dinî duyguların kahredici hakaretlerle tahriki, millî duyguların yabancı entrikalarla şahlandırılması, tahrip, Müslüman halkın öldürülmesi. Yolumun üzerinde karşılaşacağım işte hep bunlar.
Henüz yakalanmış esir Yunan subaylarına, "Bunları ne için yaptınız?" diye sorulunca, hepsi de, "Bunları biz istemedik. Böyle yapmamızı İngilizler emretti" diye cevap veriyorlar. Yunanlı subaylar, köy ve kasabalardaki Türk yöneticileri, Yunan birliklerinde İngiliz irtibat subaylarının bulunduğunu doğruladılar. Artık Anadolu'da, İngiltere'nin, ülkelerini tamamen mahvedeceğine inanmayan bir tek insan kalmadı. Yunanlı bu işte bir piyon, bir aracıdan ve üçüncü derece bir şahsiyetten başka bir şey değil.
Düşmandan kaçış devam ediyor, mandalar ya da öküzler koşulu arabalara bir sürü ev eşyası yığılmış. Daha önceleri 1912'lerde, bunlardan bilmem ne kadarı, yine böyle gelmişlerdi. Ama o zaman bu, Trakya'da geçmişti.
Söğüt'ten sonra yine yakılmış ve terk edilmiş köylerden geçtik. Bazen harabelerde bir tek kedi bekçi gibi kalmış, bazen küller üzerinde perişan bir aile çadır kurmuş. Yıkılmış bir köprü, tamamıyla harap olmuş bir tren istasyonu: Bilecik Garı. On sekiz ay önce buralardan geçerken gördüğüm güzel Bilecik şehri şimdi iskelet halinde.
Küçük kafilemize yeni bir dost katıldı: Suat Bey. Bilgin, ince, nüktedan, hazır cevap eski bir Osmanlı efendisi. Ama bu vasıflara ilâveten şimdi yeni Türkiye'nin milliyetçi hamlesini ve ruhunu da eklersek o zaman kendisini daha iyi tanıtmış oluruz. Bize şöyle diyor: "Bazen ağlamamak için gülmek lâzım." Böylece gülüşünün altında gizlenen ateşli fikir ve düşüncelerini ne güzel bir biçimde anlatıyor.

Bilecik

Bilecik bir felâket ve acılar diyarı. Demin sözünü ettiğim koku burada dayanılmayacak kadar fazla. Henüz dumanı tüten bu taş yığınları altında kim bilir ne kadar insan cesedi gömülü. Buradaki tahribatın büyüklüğü korkunç. Bilecik ve Küplü'de büyük facialar olmuş. Buraların ahalisinden sağ kalanlar büyük bir bunalım ve heyecan içinde. Tecavüze uğramamış genç bir kız veya kadın kalmamış: Bilecik dünden kalma bir Pompei. Her yer kül, is ve kurum içinde. Toprak altüst olmuş. Sık sık dinamitin tahribatını gösteren taş yığınlarına rastlıyoruz. Bazen de bu taş yığınları arasında iki güzel kız çocuğu ipek ipliği bükerken bizim kafilenin geçişini seyrediyorlar. Biraz ötede, kızını kurtarmak isterken, kafasına taşla vurularak öldürülmüş bir ihtiyarın mezarı.
Yapılan toptan imha işlerinden, her şehir ve kasaba payına düşeni almış. Bazen bir bahçe, çiçek açmış birkaç ağaç, bir meydan, bir çeşme, yapılanları hatırlatmaya yetiyor. Saatlerce bu harabeleri gezdik ve anlatılanları dinledik.
Her Yunan taarruzu, Anadolu'nun orta sınıf halkı ile şehir ve kasabalardaki burjuvaziye çok acı bir ders olmuştur. Bu halkın kendi kinleri, millî harakete karşı, açıkça söyleyemedikleri bazı eleştirileri vardı, ama düşmanın yaptıkları karşısında vatanseverlik duyguları uyanarak şahlanmış, "Ölürsem hiç olmazsa ailem ve vatandaşlarım için öleyim" diyerek mücadeleye katılmıştı. Bugünlerde İnegöl'deki Türkler kasabalarına gelen Yunan askerlerine baltalarla karşı koymuşlar ve onlar da çareyi kaçmakta bulmuşlar.
Şafak vakti Küplü'ye geldik. Kasaba henüz uyanıyor. Burada da harabeler, yıkık köprülerle karşılaştık. Arabamız, yoldaki engeller kaldırıldıktan sonra ilerleyebiliyor. Bir yokuşu inerken karşıdan gelen bir araba kafilesiyle karşılaştık. Bunlar yanan kasabalarını terk eden Yenişehir halkı. Hâlbuki burası bizim bugünkü gezimizin son durağıydı.
Artık savaş bölgesinin içindeyiz. Geçerken yol kenarındaki cesetlerle cephane yığınlarına şöyle bir göz attım. Hiç düşünmeden, alışılmış bir hareketle mendilimle burun deliklerimi kapadım, artık savaş alanındaki bazı görüntülere başımı çevirmeden bakabiliyorum. Topçu

bataryalarını ve görünmeyen gözetleme yerlerini geçtik. Ormanlık bir yere geldik. Vadiler, tarlalar, ağaçlar ve çiçekler, her şey çok güzel. Ara sıra birkaç askere rastlıyoruz. Etraftaki sessizlik savaştan pek uzaklarda olduğumuz hissini veriyor.
Akşam dönerken, felâkete uğramış halkın oluşturduğu kafilelere yine rastladık. Gece, kamp yerinde, her köy ve kasabanın insanları bir ateş etrafında toplanarak son olayları anlatacaklar. Herkes ortak iki düşmandan başka bir şey düşünmez olmuş. Anadolu'daki İngiliz-Yunan işbirliği meyvelerini vermiş.
Ay ışığında, harabeler arasında bazı köylüler dolaşmakta. Üzerlerindeki, Anadolu halkının giydiği elbiselerin hatları seçiliyor, her şeyini kaybetmiş bu köylüler daha ilkel bir hayata zorlanmış durumdalar.

Pazarcık

Sekiz gün öncesine kadar Pazarcık, Papulas'ın yönetimi altındaymış, koca kasaba bunu hatırladıkça korkudan ürperiyor. Dokuz gün dokuz gece, savaşın sonunu beklemiş, ama Yunanlılar her şeyi yakmaya vakit bulamadan çekilip gitmişler.
Evinde kaldığım İbrahim Bey, bu komutan ile kurmay heyetini misafir etmek onuruna kavuşmuş. Bundan dolayı kendisini bir türlü teselli edemiyor. Bana Yunanlıların bıraktıkları bir sürü evrak getirdi. Bunlar arasında bir mektup buldum. İngiliz subayı Storr'un tercümanı Sava tarafından yazılmış olan mektupta, konforluca bir oda hazırlanmasını emretmekte.
İki gün evvel Mustafa Kemal ve İsmet paşalar aynı odada yatmışlar. İbrahim Bey çok uyanık bir zat, evinin altındaki mahzen yiyecek ve içecekle dolu.
Pazarcık'taki memurlar gelerek taptaze hatıralarını anlattılar. Düşmanın yeniden bir karşı taarruza geçmesi ihtimali olup olmadığını endişe ile soruyorlar.
İlkbaharda Anadolu kasabaları çok sessiz ve sakin. Fakat zaman çabuk geçiyor ve işte, şafak sökmek üzere. Bizi uyandırmak için kapımıza vuruluyor. Arabalar erkenden koşulmuş. Herkes telâş içinde, tuvalet ve yol hazırlığı ile meşgul.

Nihayet yola çıktık. Yol boyunca sekiz saat, Birinci Tümen'in süvari taburu, etrafımızda dolaşarak ilerliyor, zaman zaman, yolun iki yanındaki tepelere tırmandıktan sonra aynı hızla aşağı iniyorlar. Manevraları çok seri, âdeta kanatlanmış gibi gidiyorlar. Manevraya katılan piyadelerle topçu bataryaları da yanımızdan geçtiler. Her yandan makineli tüfek sesleri geliyor. Süvari taburu gözden kayboldu.
Bir ara durduk. Kafilemizdeki askerler yere birkaç battaniye serdiler ve çaydanlığın çevresine bağdaş kurup oturduk. Denizden bin metre yükseklikteyiz ve Yunan hatlarına çok yakınız. Subayların ve askerlerin büyük bir rahatlıkla iş görmeleri beni duygulandırdı. Berikilerde ne çok sertlik, ötekilerde ne fazla bir aşağılık duygusu var. Emirlere derhal uymak alışkanlığından gelen bir rahatlık bu. Tehlikenin yakınlığı da aralarındaki bağı daha sıkılaştırıyor. Birinci Tümen, bütün fertleri birbirine yardım eden bir aile gibi.
Bu kısa mola son bulmak üzere. İki dakika içinde çay, battaniye, dürbün, her şey ortadan kayboluverdi. Yanmakta olan İnegöl'ün üstündeki üzeri karlarla kaplı Uludağ'a son defa bir göz attık. Sivillere özgü bir saflıkla, ovayı seyretmek için, bulunduğum siperi terk ettiğimden dolayı beni yavaşça azarladılar. Bu mevzii korumakla görevli askerler, arabanın önüne dizilerek son kez bizi selâmladılar.

III

ANKARA

Modern Mekke

Bir sabah birden kendimi küçük ve sakin bir garda bulduğum zaman çok heyecanlandım, çünkü garın cephesinde bütün Asya'da tekrar edilen bir kelime yazılı idi: "Ankara". Gar şefinin oturduğu evde şimdi buranın tek hâkimi Mustafa Kemal Paşa oturuyor. Kendisi, iki aydır içinde yaşadığım müthiş mücadelenin başından bir an ayrılmamış; onun anlamını ve en ufak ayrıntılarını kavramak için, hayatını onunla paylaşmıştı.

İlk bakışta Ankara iki kısımdan oluşmuş gibi görünüyor: Aslında bir Asya şehri olmakla beraber modernleşmiş kısım, bir de eski Ankara. Milliyetçiliğin Kâbe'si, taştan birkaç büyük bina topluluğunda bulunuyor. Tepelerde çadırlar kurulmuş, geniş boşlukları ise sebze ve meyve bahçeleri kaplamış. Bunlar da şehir kadar düzenli ve aydınlık.
Yollarda, Asya'dan gelmiş delegelere rastladık. Bunların bazıları güzel ipekli elbiseler giymişler, Afganlıların ve bunlar gibi bazılarının kıyafetleri ise Avrupaî biçimde. Milliyetçi bakanlarla milletvekillerinin yarı sivil, yarı asker olan kıyafetlerini astragan bir kalpak tamamlıyor. Bu, Ankara hayatına en uygun gelen bir giyim tarzı.
Gar binasının, Paşa'nın pek hoşlanmadığı, çok sade bir mimarisi var. Büyük yolun tam karşısında yamaçları oldukça dik ve kayalık bir tepenin üzerinde kale görünüyor. Bu, Selçuklulardan kalma. Şehrin eski merkezi bu kalenin içinde imiş ama, çıkan bir yangında dörtte üçü yanmış.
Anadolu'nun belli başlı yollarının düğümlendiği bu stratejik merkezdeki yollarda bitmez tükenmez deve kervanları hareket halinde. Ayrıca askerî birlikler, yarı vahşi küçük atlarına son derece hâkim Türk süvarileri, bir sürü araba. Ankara hükûmeti ile parlâmenterleri ve heyetleri de bunlara arasında saymak gerek. Sadece Paşa otomobili ile gidip geliyor.
Hepsinde subay, milletvekili, bakanlarda aynı telâşlı yürüyüş, aynı sözler, aynı ifade var. Yaşlar bile aşağı yukarı aynı, otuzla otuz beş arası ve hepsinde aynı tansiyon.
Ankara'daki bu ortamı tam anlamıyla tanımlamak olanaksız. Burada büyük mücadeleye kendini adamış bir dünya, tehlikeli biçimde elektriklenmiş bir hava içinde çırpınmakta. Burada her günkü hava, hiçbir yerde olmayacak biçimde sürprizler, vaatler, olanaklarla dolu. Asya'nın gürlemesi buraya ses dalgaları halinde geliyor ve yakın geleceğinin muamması ateşten harflerle yazılıyor.
Ankara âdeta, Asyalıların isteklerini çeken, birleştiren bir mıknatıs. Bütün ipleri elinde tutan Paşa büyük bir gücü temsil ediyor. Teşkilâtı, ilk kurulduğundaki çizgileri muhafaza ediyor. Bu, İslâm'a çok uygun gelen demokratik bir formüldür ve kendisinin başında bulunduğu bir oligarşiye dayanıyor. En azılı düşmanları bile bu konuda ona hak veriyorlar: "Bugün ve nihaî zafere kadar ondan vazgeçemeyiz; o

bizim büyük gücümüzü harekete geçirmiş ve ruhu olmuştur. Bütün bunlar karşısında, şahsî kinlerimizin hiçbir yeri olamaz."
En katı insanların bakışını tatlılaştırmak ve uyuşmaz insanları yumuşatmak için onun adını anmak yetiyor. Ankara'ya özgü olan alaycı hava, bu büyük, sevimli ve mağrur şahsiyet karşısında dağılıp gitmektedir. Tabiatındaki anî değişiklikleri ve anî öfkeleri de herkesçe hoş görülmekte, adı saygı ve korku ile anılmaktadır. O, her şeyi kurtarmaya muktedir ve mecbur bir insan.
İngiliz entrikasına karşı olan büyük kini belki de, İngilizlerin onu öldürmek için sonsuz çaba harcamalarından ileri gelmiştir. Ama, onun hiç kimseden korkusu yok. Sabır ve inadı ise çok ileri derecede. Bütün Anadolu'ya yayılmış çok mükemmel bir polis örgütü bulunmasına rağmen, gün geçmiyor ki, Ankara'da bir İngiliz ajanı keşfedilmesin. Suçüstü yakalanmış İngiliz subaylarının, Doğu illerine gidinceye kadar şehrin caddelerinde avare dolaştıklarını gördüm.

Savaşın içinde

Hükûmet beni misafir etmek üzere, şehrin eski bölümündeki büyük mahallede bir ev hazırlatmış. Buraya dik bir geniş yoldan çıkılıyor. Şehrin, Doğu illerine, yani Asya'ya açılan büyük kapısı doğrultusundaki yol gece gündüz askerî birliklerle dolu. Atların nalları kaldırımları çekiç gibi dövmekte. Evimin sekiz küçük penceresi bu yola bakıyor ve ben askerî hareketin içinde yaşıyorum.
"Ne kadar da çok asker var" diyecek oldum. "Evet, çünkü bugünlerde İngiltere bize karşı seferberlik ilân etmiş. Yakında açıkça bize saldıracak. Bilinmez, belki siz de onlara katılırsınız."
Bu sözlere kızdım ve muhataplarımı savaş hummasına tutulmuş olmakla suçladım. Onlar bana olayları ve rakamları zikrederek cevap verdiler. Son Yunan taarruzlarının hepsi, büyük ölçüde politik oyunlarla desteklenmiş. Bunların en büyüğü Konya bölgesinde cereyan etmiş. Delibaş adındaki bir eşkıya, Konya'da şeyh Zeynelâbidin ile kardeşi ve bazı gizli dernek üyeleriyle isyan çıkartmışlar. İngiliz lirası harcanarak tertiplenen müthiş bir bozgunculuk örneği. Bu yöntem zaman zaman aynı temeller üzerine oturtularak ve aynı kişiler kullanılarak tekrarlanmaktadır. İngiliz politikası kısmen Ortodoks azınlığının, Rum ve Ermenilerin dinî

şeflerine de dayanmaktadır. Saldırılar gittikçe daha sık ve şiddetli olmakta. Bu defa, bunların arkasında kimler olduğu ortaya çıktı ve maskeler düştü, İngilizler artık bu faaliyetlerini gizlemek gereğini duymamakta ve isyancılarla birlikte hareket etmektedirler.

Mustafa Sagir İstiklâl Mahkemesi önünde

Bugün Ankara'da birtakım söylentiler dolaşıyor. Her taraftan bakanlarla milletvekillerinin arabaları geldi, subaylar Millet Meclisi'nin bahçesine atlarla geldiler ve İstiklâl Mahkemesi'nin bulunduğu binanın önünde durdular. Halk da binanın girişi önünde toplandı ve çok demokratik bir biçimde, gazeteciler, subaylar, bakanlar ve milletvekilleri, halkı yavaşça iterek, pencerelerden atlayıp içeri girdiler.
Binanın içinde o kadar çok insan var ki, kapı ve pencerelerin açık olmasına rağmen, nefes almak bile zor. Etrafa konan merdivenler salkım salkım insan dolu, her an bir kaza olabilir. Kalabalıkta bazen boydan boya bir dalgalanma oluyor, herkes birbirini izliyor, sanık yanındaki jandarma ile kalabalığın üzerine çıkmış gibi görünüyor, fakat Ankara'daki disiplin her şeye hâkim, dalga hedefine varmadan duruyor.
Mustafa Sagir, Hintli bir Müslüman, hâkimlerin önünde yalnız kaldı. Şimdi halk onun tertiplediği olayları, adları, rakamları ve İngilizlerin İslâm ülkelerindeki entrikalarını dinliyor; onların yöntemlerini, hilelerini öğreniyor.
Bu heyecanlı duruşmadan, siyasî bilimler konusunda ne güzel bir ders alınabilir? İngiliz emperyalizminin bu büyük davasını o da, kelimeleri yutarcasına, dinliyor. İngiliz casusluk örgütü Intelligence Service'in yapmış olduğu plânlar kendisine açıkça anlatılınca, vücudu titremelerle sarsılıyor, ama hiç istifini bozmuyor ve sesini çıkarmıyor.
Mustafa Sagir, canını kurtarmak için bütün zekâ ve maharetini kullanıyor. Kendisine yöneltilen sorulara cevap veriyor, konuşurken kelimelerin heceleri üzerinde duruyor ve sonunda itiraf ediyor. Bu kadar kalabalığa rağmen salon o kadar sessiz ki, birisi kuvvetlice bir soluk alsa duyulacak. Astragan kalpaklar, sarıklar, Asya'ya özgü

kıyafetler, Avrupalı kıyafetleri birbirine karışmış; dikkatten gerilmiş yüzlerden ter damlaları düşüyor.
Bugün sorgusunu yapan hâkim kendisine karşı çok nazik davranmakta. Hareketlerine ve sözlerine son derece hâkim olarak çabuk, kısa cümlelerle, tebessüm ederek sanığı sıkıştırıyor. O da, aynı şekilde tebessüm ederek, çok nazik bir biçimde cevap veriyor. Bu mücadele çok heyecan verici.
Mustafa Sagir oldukça genç bir adam. Oxford Üniversitesi'nin bir mensubu gibi konuşuyor. Çok güzel yazıyor. O kadar ki, anlatış tarzından hocaları kendilerine bir şeref payı çıkarabilirler.
Savunmasını okudum. Bu müthiş bir belge. Kendi eliyle, Kipling'e yakışan bir üslupla yazmış. İşte size bunlardan 6 Mart 1921 günü aldığım birkaç not:
Mustafa Sagir takma bir ad. Sanık bunu Bénarès'li tanınmış bir ailenin adını gizlemek için kullanıyor. Henüz 10 yaşında iken, inanılmaz derecede çabuk gelişen zekâsı sebebiyle yüksek İngiliz memurlarını heyecanlandırmış. Bu gibi durumlarda sık sık yapıldığı üzere, seçkin kişilere uygulanan biçimde eğitilmesi ve yetiştirilmesi için İngiltere'ye gönderilmiştir.
Brighton'da, şıklığı ve lüksü ile meşhur özel bir kolejde, 4 yıl süren sıkı bir eğitimden sonra, 14 yaşında aynı şartlar içinde Edimburg'da öğrenimine devam etmiş; daha sonra da Oxford'daki Lincoln College'a alınmış ve burada ona genç bir prens gibi davranılmış, o da "B.A. degree ve Second class honours in History" derecelerini kazanmış.
Oxford'u bitirmeden önce, son sınıftayken Chief Secretary tarafından Londra'ya çağırılmış, yüksek düzeydeki iki İngiliz memuru ve iki Müslüman din adamı huzurunda, Kur'an üzerine yaptığı yeminle "İngiliz tahtına ve Hindistan kral naibine daima sadık kalacağına, kendisine verilen emirleri hiç tartışmadan yerine getireceğine" söz vermiş.
Bunun üzerine tekrar Oxford'a yollanmış ve öğrenimini bitirdikten sonra İngiltere hükûmeti tarafından Arapça öğrenmek bahanesiyle Kahire'ye gönderilmiş. Gerçekte ise ona verilen görev, oradaki Mısır millî hareketini izlemekti.
Oradan, yine siyasî amaçlarla İran'a gitmiş, Londra'ya dönünce, siyasî şubeye atanmış, bundan sonra, Türkiye, İran, Afganistan ve

Hindistan konularında siyasî uzman olarak çalışmış. 1914 yılının Ağustos ayında Hindistan'a gönderilmiş.
Yargılanması esnasında, mütareke sıralarında İngiltere'nin durumunu, karşılaştığı güçlüklükleri, bozuk olan bu durumu nasıl düzelttiğini, savaşın sonuna doğru askerî durumunun yeniden güçlenmesi sonucu daha büyük işlere giriştiğini büyük bir açıklıkla anlattı.
Bu arada, İstanbul'daki Britanya Yüksek Komiserliği'nden Londra'da Foreign Office'e (Dışişleri Bakanlığı) Anadolu'nun siyasî durumu ile ilgili olarak gönderdiği raporun bir bölümünü açıkladı. Raporda, "Anadolu'da can ve mal güvenliği kalmadığına göre, milliyetçilerle anlaşmak, İngiltere'nin şerefi için zararlı olmaktan da çok öte bir şeydir" diyordu.
War Office'in (Savaş Bakanlığı) tezi işte buydu ve olaylar bunu hiç değiştirmedi.
Mustafa Sagir, önceleri İngiltere'nin neden bir bekleme politikası izlediğini açıkladıktan sonra, son dakikaya kadar da milliyetçiliğin mevcudiyetini ve İngilizlerin Yunan oyununu sevk ve idare ettiğini inkâr etti.
Daha sonra, Padişah, İstanbul'daki hükûmet üyeleri, İstanbul'daki İngiliz askerî komutanları Albay Nelson, Binbaşı D. Monford, Sivil Servis'ten Stone ve Yüzbaşı Bennett tarafından sürdürülen İngiliz propaganda plânını açıkladı.
Bu propagandanın amacı millî hareketin ve onun başındaki şefin yok edilmesiydi. Mustafa Sagir, Mustafa Kemal'in öldürülmesi plânını uygulamak için kurulan komite üyelerinin adlarını açıkladı: Bunlar yukarıda adlarını saydığımız subaylar ve Rahip Frew'dı.
Sanık, bütün bunları yüksek ve anlaşılır bir sesle anlatıyor, duruşmayı yöneten yargıç her nokta üzerinde, ondan kesin açıklamalarda bulunmasını istiyordu.
Sonra ondan, birçok defa başarısızlığa uğrayan bu plânın uygulanması için, hangi sebeplerle kendisinin seçilmiş olduğunu anlatması istendi.
Sanık şöyle cevap verdi: "Bundan birkaç ay önce, Afganistan'da bunun gibi tehlikeli bir görevi başarıyla sonuçlandırmıştım: Emir'in öldürülmesi."

Sanığın bu sözleri üzerine salondaki dinleyicilerden öfkeli sesler yükseldi; fakat mahkeme heyeti bir işaretle sükûneti sağladı. Sonra sanık bu son komploya katılanlarla İngiltere hesabına çalışan bütün Müslümanların adlarını ve bunların İngilizlerden almış oldukları paraların kesin miktarlarını açıkladı. Sayısı boyuna artıyor gibi görünen dinleyicilerin sinirleri iyice bozulmuştu. Rakamlar, isimler birer birer okunuyor: Sultan ve ailesi, saray mensupları ilâ... Bu biçim bir açıklamadan sonra İstanbul'da pek az bir şey kalıyordu. Birçok İslâm ülkesinin temsilcileri de duruşmayı izleyenler arasındaydı.
Sagir devam etti: "Eğer İngiltere Türklerin, özellikle milliyetçilerin Hindistan, Afganistan ve Mezopotamya'daki mücadeleden vazgeçtiklerine kanaat getirirse, derhal bir anlaşma olabilir ama buna inanmadıkça savaşı sürdürecek."
"İngiltere Anadolu'yu İngiliz mandası altına almak istiyor. Ancak böylece Türkiye'nin İslâm politikasını fiilen kontrol altına alabileceğini düşünüyor."
Yargıçlar, aralarında görüşmek için duruşmaya ara verip salondan çıktılar. Oturuma kısa bir süre ara verildiği hâlde, kalabalık büyük bir kıskançlıkla yerlerini korudu, ama sanığın yüzündeki sürekli tebessüm de silindi.
Daha sonra benden, duruşma hakkındaki izlenimlerimi soran Paşa, "Ben gerçek İngiltere ile bana karşı büyük bir kin besleyen emperyalist parti İngiltere'si arasındaki farkı çok iyi anlıyorum. Hatta İngiliz kamuoyunun bir kısmının da bizimle birlikte olduğunu biliyorum. Acaba kamuoyunun bütünleşmesi mümkün olabilecek mi, yoksa iki yıldan beri bizi mahvetmek için çalışan bu birkaç kişi için acımasızca ve aralıksız mücadeleye mecbur mu kalacağız? Bütün mesele burada" dedi.
İdarî ve askerî faaliyet.
Ankara Büyük Millet Meclisi

Yeni bir ruh vermiş olduğu Ankara'da Paşa her yerde hazır ve nazır. On sekiz aydır telgraflar her dakika teşkilâtın en ufak bir soluğunu, en önemsiz bir düşüncesini kendisine ulaştırmakta. O artık teşkilâtıyla birlikte bir bütündür.
Görüşmelerimiz sırasında onun Avrupalı gibi hissettiğini, söyledikleri hakkında tam bir bilgi sahibi olduğunu, Londra, Paris, Roma ve

Berlin'de çok iyi tanındığını öğrendim. Ne kuvvetli irade, bakışlarında ne canlı bir parıltı var; son derece uygar olan kişiliğinde ne kadar çok titizlik var. Karşısındaki ile konuşurken ona düşüncesini tamamlamak fırsatını vermekle beraber her şeyi de göstermekte. Uzun ve ince silueti, zarif yürüyüşü ile, emir vermeye alışık bir komutan olduğunu tahmin etmek pek güç. Hoşa gitmesini ve hoşlanmasını çok iyi biliyor. Her şeyi pek çabuk kavrıyor ve her şeyden duygulanıyor. Eserine bağlılığı yüzünden devamlı çaba harcamakta, görevini bir an olsun hatırından çıkarmadığı çok iyi anlaşılıyor. O, aynı çalışma temposu ile idarî ve askerî görevlerine hiç aralıksız devam ediyor.
16 Mart 1920'deki İngiliz kuvvet gösterisinden sonra, İstanbul'dan kaçmayı başaran mebuslarla, Anadolu'daki vilâyetlerden seçilerek gelmiş delegeler 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplandılar. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetlerinin Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal, önceden Türk halkına, yeni bir seçim yapılması gereğini telkin etmişti. Bu da yapıldı. Ankara Millet Meclisi, Halife'nin İngilizler elinde tutsak olduğunu düşünerek, hükümdarın bütün yetkilerini geçici olarak, kendi şahsında topladı; yasa ve yürütme gücünü de kendi üzerine aldı. Yetkilerinin bir bölümünü de, kendi kurduğu vilâyetlere aktardı. Her vilâyette, yasama ve yürütme gücünü temsil eden bir delege bulunacaktı. Bunlardan birinin, herhangi bir sebeple görevi boşalınca, Millet Meclisi bu boşluğu üyelerinden birini oraya atamakla dolduracaktı.
1921 yılının Ocak ayında, yeni bir kanun, egemenlik hakkını kayıtsız şartsız, üç yüz elli milletvekilinden oluşan Ankara Millet Meclisi'nin temsil ettiği halka verdi.
Meclis görevini tamamlayıncaya kadar çalışmalarına devam edecekti. Bu görev, saltanat ve hilâfetin bağımsızlığa kavuşturulması, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün sağlanması idi.
Bu hedeflere varılınca Meclis kendi kendini feshedecek, iki yıl için yeni genel seçimler yapılacaktı. Mustafa Kemal, son zafer elde edilinceye kadar iktidarda kalacaktı. Böylece Ankara parlâmentosu biraz İngiliz parlâmentosunu andırıyordu.
Başlarında seçimle gelmiş bir başkan bulunan Fransa'daki komünlere benzer komünler teşkil edildi. Bunlar da aralarında bir vilâyet meclisi (şûra) seçecekler, bu meclis 4 memurla vilâyet mallarını idare edecek. Mutasarrıf (vali), alınan kararları

denetleyecek. Vilâyet şube müdürleri: Millî eğitim, bayındırlık, sağlık... Vilâyet meclisinin teknik personelini oluşturacak. Bir kelimeyle, bu yönetim tam bir ademimerkeziyet sistemidir. Her vilâyetin kendi kendinin yönetimini sağlamak suretiyle, Anadolu'nun bir çeşit birleşik devletler durumuna gelmesi amaçlanmaktadır. Delegelerin, komünlerin ve vilâyet meclislerinin yetkilerini ve sorumluluklarını belirleyen yasalar Ankara Millet Meclisi'nde tartışılıyor. Bununla özel komisyonlar ilgileniyordu.
İdarî kaza, idarenin bir bölümü durumunda varlığını koruyacak, polis de öyle, ancak bunlarda adlî şahıslar bulunmayacak.
İşte, idarî ve siyasî bakımdan Mustafa Kemal tarafından arzu edilen hükûmet şekli: Bağımsız Anadolu'yu yeni baştan kuvvetli bir idareye kavuşturmak. Askerî hareket bunun için bir vasıtadır. Mustafa Kemal Paşa çalışmalarının daha ilk günlerinde, kuracağı bina için sağlam bir temel aradı ve bunu halkı idareye iştirak ettirmekte buldu. Halka en uygun gelecek müesseseleri buldu: Demokratik kuruluşlar, hükûmetin çeşitli organlarına geniş ölçüde katılma, vilâyetler arasında, kendi özel âdetlerini, geleneklerini korumalarına yardımcı olacak bir federatif bağ. Bu kuruluşa bütün Doğu halklarının istediği bir şey daha verdi: Gerçek bir şef, zorba olmayan öyle bir şef ki, kendini tamamen vatandaşlarına adamış olacak. Bunun için de kendinden, kişisel zevklerinden fedakârlık yapacak; büyük dava için yaşayacak, üzerine sevgi ve saygı çekecek.
Mücadelenin ve İngiliz emperyalizminin her saat ortaya çıkardığı güçlüklerin aşındıramadığı bu şahsî cazibe, ülkenin en yüksek zekâlarını Mustafa Kemal'in etrafında toplamaya yetti. Onlar da şahsî çıkarlarını unuttular. Aynı davaya inanmış bu insanların feragatleri, işte Ankara'da herkesi en çok heyecanlandıran şey bu. Bu işin idaresi pek o kadar kolay değil. Onun çevresinde, hareket halinde olan bütün bir Asya, kendine bir yön araştırıyor. Söz konusu, kaçınılmaz olan yardımları sınırlandırmak, bağımsızlığı korumak. Mustafa Kemal çok kuvvetli olduğu zaman işler yolunda gidiyor, ama arada krizler ve geri çekilme zorunluğu olan günler de var. O zaman tehlikeli kişiler homurdanıyor, bilinçsiz halk birtakım isteklerde bulunuyor ki böyle durumlarda en iyiler ve en akıllılar haksız çıkıyor.
Geleneklere dayalı bir teşkilât: Zafer kesindir

Çevremde neler görüyordum. Bolşevikliğin tamamen aksi bir tez olan gelenek üzerine kurulu, mülkiyete, aile bağlarına ve vatanseverliğe dayalı ve bütün güçleri kullanan bir teşkilât. Her yerde emirler, parası ödenen işler, memurlara ve askerlere ödenen maaşlar. Her tarafta tahıl ve yiyecek, ekilmiş tarlalar, normal hayatı devam ettirmek için harcanan büyük çabalar. Her yanda tek hareket ve tek amaç.
İleri karakollardan birkaç kilometre uzaklıktaki köylülerin, geriye kalan bütün güçlerini kullanarak, mülkiyete, aile bağlarına, vatanseverliklerine dayanarak, her şeyi yeni baştan yapmak için yangın yerlerindeki külleri temizlemeye başladıklarını gördüm. İnanılmayacak kadar çalışkan Anadolu köylüsünün, topların konuştuğu yerlerin hemen yakınında yaptığı bu işler, büyük şefin ülkesini ne kadar büyük bir dikkatle koruduğunu, tehlikeleri ve şansları önceden nasıl gördüğünü ispat etmektedir. Ama onu çalışırken görmek daha başka, karar vermekteki esnekliği, bitip tükenmeyen enerjisi, gerçekleri hemen görüşü hakkında o zaman tam bir fikir edinmek mümkün olur.
Onun gerçek formülü: Rakip güçler arasında dengeyi korumak, hiçbiri tarafından yutulmamak. Bu ise her zaman kolay olmayan bir şeydir. Bazen fırtına Ankara üstünde patlamakta, kafalar kızmakta, Doğu'dan gelen bir rüzgâr her şeyin üstünden geçmekte. O zaman suçlamalar ve söylenmeler başlamaktadır; Millet Meclisi toplanmakta, muhalefet harekete geçmektedir: "Paşa nerede? Buraya gelmek zahmetine bile katlanmamış. Bizimle alay ediyor ve bunu gizlemiyor." Bunun üzerine hatipler söz alıyor, heyecan son sınırını buluyor ve Meclis âdeta bir Avrupa parlâmentosu havasına bürünüyor. Bu sırada, kendisine çok yakışan askerî bir kaput giymiş olduğu hâlde, Paşa salona giriyor. Her zamanki yerini alıyor ve ne demek istediğini emsalsiz bir biçimde anlatan o ilgi çekici bakışıyla Meclis'i bir süzüyor, ama salondakiler direniyorlar ve ondan bazı şeyler soruyorlar. Şef konuşmaya başlıyor. Birkaç kelime söyledikten sonra herkes onu dinlemeye koyuluyor; ortalığa bir sessizlik çöküyor. Konuşması devam ediyor. Çınlıyan bir sesle, kısa cümlelerle, kendisine tam bir hâkimiyetle isteklerini özetliyor. Cazibesi hemen herkesi etkilemiştir. Çılgınca alkışlanıyor, bütün eller onun istekleri doğrultusunda oy vermek için havaya kalkıyor; böylece bir savaş daha kazanılmıştır.

Sonra çekiliyor. Ama toplantı devam ediyor ve Meclis ikinci derecede önemli bazı sorunları bir çözüm şekline bağlıyor. Ama şimdi milletvekilleri sadece tek kulakla dinliyorlar. Başkanvekili Adnan Bey dizginleri ele alıyor ve güler yüzle tartışmaları yönetiyor. Celâleddin Arif ve meslektaşları, hocalar, tartışmalara müdahale ediyorlar, vilâyet delegeleri de düşüncelerini söylüyor. Dışişleri grubu dış politika hakkındaki eleştirileri ve tartışmaları dikkatle izliyor.
Bununla birlikle Anglosaksonlar, düzenledikleri Haçlı seferini, Yunanlıları aralıksız hücuma teşvik ederek sürdürüyorlar. Ankara'yı, yazılarımı tamamlayamadan, savaşın en kızgın anında terk etmeye hazırlanıyorum. Bununla beraber, ülkeye, onun ihtiyaç ve isteklerine tamamen uyan bu kadar mükemmel bir teşkilâtın kolayca yok olamayacağı konusunda çok şeyler öğrenmiş bulunmaktayım. Bu nedenle onun son zafere ulaşacağından hiç şüphe etmemek gerekir.

SONUÇ

Ankara'dan 10 Mayıs 1921'de, Türk milliyetçiliği konusundaki bu kısa incelememin basımevini boyladığı sıralarda ayrıldım. 1921 yılının Ağustos ayı sonlarında Anadolu'daki savaş en sert ve acımasız bir biçimde sürüyordu.
Bu kez İngiliz emperyalizmi maskesini atmış, -bugünkü İngiltere'nin başındakiler- M. Lloyd George, Lord Curzon, War Office açıktan açığa saldırmaya başlamışlar; İngiliz birlikleri, İngiliz kurmay heyetleri, İngiliz deniz piyadeleri, Yunan ordusu saflarında yer almışlardı. Acaba Yunanlılara söz verilen neydi? İstanbul, İzmit, İzmir, Aydın, Konya ve çevresi. Bunlar çok büyük bir ödüldü. Yunanlılar Türkiye'ye egemen olacaklar, İngiltere yeni Yunanistan'ın koruyucusu ve Konstantin de bu yeni imparatorluğun Vice-Roi'sı -başka bir devlete bağlı kral- olacak. İşte Yunan ordusuna yeni bir güç ve ruh kazandıracak ödüller bunlardı.
Bu orduya büyük ölçüde savaş malzemesi yardımı yapılıyor ve İngilizler Yunanlılardan hiçbir şeyi esirgemiyorlar. Böylelikle, onların insanca kayıplarını en az dereceye indirmeye çalışıyorlardı. Saldırı sıra ile her cepheden yapılmaktaydı. Saldırılar Marmara bölgesinde, Karadeniz bölgesinde, sonra da Ankara'ya doğru yönelmekteydi.

Anadolu'nun en güzel köşeleri işgal edilmiş, çiğnenmiş ve tahrip edilmiş, buraların halkı, daha uzak bölgelere kaçmıştı. Düşman bugünlerde Ankara'yı tehdide başlamıştı. Acaba istilâ bu kentin kapılarında durdurulabilecek miydi? Buna şimdiden bir cevap vermek olanaksız. Ama o zaman her şey bitmiş olacak?

Hayır, bu müthiş saldırının baskısı altında Ankara soğukkanlılığını kaybetmedi. Millî hareketin askerî şeflerini suçlamak gibi, onarımı olanaksız bir hatayı işlemedi. Direniş hareketinin büyük şahsiyetleri, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Refet (Bele) Paşa yine eski komuta mevkilerinde kaldılar ve bugünün en güçlü devlet adamı Mustafa Kemal Paşa idi, yine herkesin saydığı bir kişi olarak mücadeleye devam etti. Bu böylece sürüp gittiği, Anadolu, onu parçalamak isteyen çabalara karşı durduğu sürece, hiçbir şey kaybedilemez. Çünkü bütün halk ve İslâm dünyası onunla beraberdir.

Tanklar, diğer zırhlı vasıtalar, ağır toplar ve İngiliz sömürge askerlerinin saldırısı, ekim ayında yağacak karın karşısında pek fazla bir şey ifade etmeyecek. Kış, harekâtı olumsuz bir biçimde etkileyecek gibi görünüyor.

Uğratılan zararlar büyük, yapılan hakaretler ise daha kötüdür; ama İslâm dünyası uğradıkları bu büyük haksızlığı asla unutmayacak, hatta Müttefiklerin saflarında bile, en iyi savunucularını bulacaklardır. Bunların başında Fransızlar, -hatta bazı İngilizler- bu kötü hareketleri yapanları suçlamak için seslerini yükselteceklerdir. Londra'da bütün bir kamuoyu, olan olaylardan dolayı üzgündür. Paris ve Roma'da da halk protesto gösterilerinde bulunmaktadır.

Fransa'nın aydın sınıfının oluşturduğu kamuoyu Anadolu'daki saldırılar karşısında isyan etmiştir. Ankara'dan dönüşümde burada, Türklerin davasına karşı büyük bir sempati, düşmanlara karşı da büyük bir öfke buldum. Hiçbir Fransız, rakipleri ve düşmanları tarafından, Türkiye ile aramızda yaratılan soğuk havayı hatırlamak istememektedir. Burada herkes, halen aramızda var olan bazı güçlüklere rağmen, Türkiye'nin yanındadır. Her konferansta Fransızlar, Türkiye'nin küçültülmesine karşı çıkmaktadırlar. İşte oradaki dostlarımızın bunları unutmaması gerekir. Ben de Ankara'da yaptığım sıcak, fakat her zaman dostane tartışmalarda onlara bunu defalarca söyledim ve bugün de aynı görüşümü koruyorum.

Söylediklerime ekleyebileceğim tek şey, yaptığım bu gezi sırasında, gördüklerimden çok derin bir heyecan ve acı duyduğumdur. Herkesin bana karşı çok içten davranışı, benim için nazik bir şekilde büyük zahmet ve fedakârlıklara katlanışı, boş laflardan kaçınmaları, düşmanın bu çok saçma haksızlığı kadar, beni heyecanlandırdı. Onların davalarını savunmayacağım. İngiltere ile İslâm dünyası arasında barış ancak, hâlen İngiliz İmparatorluğu'nu yönetenlerin yerlerini, bambaşka bir görüşteki kişiler aldığı zaman gerçekleşebilir. Biz Fransızlara gelince, bizim fikirlerimiz değişmeyecektir. İslâmla uyuşma içindeyiz. Biz bağımsız ve güçlü, modern fakat geleneklerine bağlı bir Türkiye istiyoruz. Fikir ve gayelerimizden birçoğunu kişiliklerinde bulduğumuz şefleri hakkında sempati besliyoruz. Genç milliyetçilerin teorileri bizi şaşırtmadı. Celâleddin Arif'in şu sözü bize hiç de yabancı gelmedi: "Herkes vatanında hürdür."

Hiçbir şeyi çözümlemeden biten savaşlardan sonra Doğu'daki dostlarımız akıl danışmaya geldikleri zaman, aradıkları anlayışı, her yerden çok bizde bulmayacaklar mı?

Türk millî hareketi düşmanı kesin yenecektir. Çünkü o hareket yüksek bir ideale dayanıyor; çünkü bu hareketi yönetenler kendi şahsî çıkarlarını unutmuşlardır; çünkü onlarda büyük bir ruh ve iman var.

İşte, Eskişehir'de, Ankara'da gördüklerim bunlar. Oralarda herkesin hayatını paylaştım. Üstün kuvvetlere karşı inatla sürdürülen savaşı izledim. Bana karşı gösterilen güven, sıcak ve içten karşılama, bende hatıraların en derinini bıraktı. Bir sürü işleri arasında Anadolu'daki dostlarım bu kadın yolcuyu kollayıp gözetmek olanağını buldular. O da, onlarla, bazen bir dost gibi acı konuştu, fakat kendisini, samimiyetinden hiç şüphe etmeksizin dinlemiş olmalarından dolayı onlara minnettardır.